Tocqueville

Religie en democratie

BLOGBOEK 2023

blogs geïnspireerd door Alexis de Tocqueville

Redactie: Sophie van Bijsterveld

met medewerking van Bente Brekveld

Blogboek

2023

‘Tocqueville, religie en democratie’

blogs geïnspireerd door Alexis de Tocqueville

Blogboek 2023 'Tocqueville, religie en democratie'

blogs geïnspireerd door Alexis de Tocqueville

Blogboek 2023 'Tocqueville, religie en democratie' – blogs geïnspireerd door Alexis de Tocqueville.

Sophie van Bijsterveld (red.)

Nijmegen, maart 2023.

Alle rechten voorbehouden. Het Tocqueville Project is een initiatief van Sophie van Bijsterveld, hoogleraar Religie, recht en samenleving, Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen (FFTR) van de Radboud Universiteit.

Website: https://www.ru.nl/tocqueville/

Nieuwsbrief: https://mailchi.mp/508092f0b762/nieuwsbrief-januari-2021-tocqueville-project

De gebruikte foto's zijn rechtenvrije stock afbeeldingen, of door de auteurs zelf gemaakt en aangeleverd. Voor vragen, neem contact op met tocqueville@ftr.ru.nl of Sophie.vanBijsterveld@ru.nl .

Inhoudsopgave

Voorwoord

Hoofdstuk 1: Democratie en instituties

Waarom democratie en rechtsstaat geen rustig bezit zijn
Door Sophie van Bijsterveld en Hans-Martien ten Napel
7

De betekenis van Tocqueville voor de moderne democratische rechtsstaat
Door Sophie van Bijsterveld en Hans-Martien ten Napel
9

Het ongeduld van de politiek (I) – Devaluatie van de Eerste Kamer?
Door Sophie van Bijsterveld
11

Het ongeduld van de politiek (II) – Devaluatie van de Grondwet?
Door Sophie van Bijsterveld
13

De plaats van liturgie voor de democratie (I)
Door Maurits Potappel
16

De plaats van liturgie voor de democratie (II)
Door Maurits Potappel
18

Waar is Amerika's inspiratie tot hoop, vrijheid en broederschap?
Door Paul van Sasse van Ysselt
21

Hoofdstuk 2: Grondslagen: democratie en religie

Oorlog en Democratie: voor democratie moet gevochten worden (I)
Door Marc de Kesel
24

Oorlog en Democratie: Democratie is strijd (II)
door Marc de Kesel
26

Democratie, religie en eigenmachtigheid
Door Michaël Bauwens
28

De terugslaghypothese: christelijke machtspolitiek in de USA
Door Niels de Leeuw
30

Wat drijft de democratie? En wat houdt haar drijvend?
Door Lennart Slagter
33

De lichtheid van het sociaal contract
Door Jan Prij
36

Waarheid en kritiek: is religieus geloof te funderen buiten dat geloof om?
Door Tjeerd van Hoorn
39

Hoofdstuk 3: Vrijheid en pluralisme

Coronaoverleg met kerken: een kwestie van traditie én recht
Door Ad van der Helm en Sophie van Bijsterveld
41

Vrijheid: overdenkingen bij een veelbetekenend begrip
Door David Renkema
44

Iedereen zijn eigen echokamer? De uitdaging van het (levensbeschouwelijk) pluralisme
Door Peter Jonkers
46

Houdt 'OneLove' in dat slechts één opvatting aanvaardbaar is?
Door Jasper Doomen
49

Een grondslag voor de Grondwet? Van preambule tot algemene bepaling
Door Jurn de Vries
52

Hoofdstuk 4: Politiek-filosofische stromingen

Ligt de wens voor vrijheid nog in onze volksaard? Een uitdaging voor politiek liberalisme
Door Niels de Leeuw
54

Christendom en liberalisme: Alexis de Tocqueville en John Stuart Mill
Door Niels de Leeuw
57

Democratie zonder liberalisme?
Door Hans-Martien ten Napel
60

Mijn kennismaking met het postliberalisme
Door Hans-Martien ten Napel
62

In het centrum is het drummen, maar vind je daar ook gematigden?
Door Frank Judo
65

Ockham's Razor: een voorbode van de moderniteit?
Door Lennart Slagter
68

De 'politieke theologie' van Jürgen Habermas
Door Lennart Slagter
71

Hoofdstuk 5: Waardengedreven bestuur en het karakter van de politiek

Beschermengelen en bestuurlijke cultuur (I)
Door Herman Kaiser
74

Beschermengelen en bestuurlijke cultuur (II)
Door Herman Kaiser
76

Bestuurlijke hoogmoed: over grenzen aan de macht van de overheid (I)
Door Gertjan Schutte en Arjen Siegmann
78

Bestuurlijke hoogmoed: over grenzen aan het kunnen van de overheid (II)

Door Gertjan Schutte en Arjen Siegmann

80

Tocqueville en Chevalier: Twintigers op rondreis door de Nieuwe Wereld (II)

Door Wim de Jong

83

Tocqueville, de Franse Revolutie en het onbehagen in de politiek

Door Fred van Iersel

86

Hoofdstuk 6: Burgerschap en identiteit

Hoffelijkheid en compassie

Door Gerard de Korte

88

Burgerschapvriendschap en vrijheid horen bij elkaar

Door Emma Cohen de Lara

90

Burgerschap als basisvaardigheid

Door Dico Baars

92

Eigenzinnige protestanten

Door Christioph van den Belt

95

Transcendentie, het klimaatvraagstuk en maatschappelijke democratie

Door Frans Wijsen

97

Right to challenge: uitbesteed projectmanagement of oefening in lokaal burgerschap?

Door Carinne Elion-Valter

100

Hoofdstuk 7: Geloof, bezieling en verbeelding

Van huis uit katholiek

Door Adrianus van Luyn s.d.b.

103

Geraakt door Titus

Door Adrianus van Luyn s.d.b.

105

Wat wij kunnen leren van Ignatius

Door Ignace de Haes

108

Wat dragen religies bij aan verbinding in de samenleving?

Door Ad van der Helm

110

Het oor van je hart

Door Paul van Geest

112

Auteurs

Trefwoordenregister

Voorwoord

Het Tocqueville Blogboek 2023 vormt het derde in de doorlopende serie Tocqueville Blogboeken. Ook dit blogboek biedt een verscheidenheid aan inspirerende teksten op het snijvlak van democratie, geloof en samenleving. De auteurs vertegenwoordigen uiteenlopende disciplines, van recht tot filosofie, van ethiek tot economie, van politicologie tot religiewetenschappen. Zij zijn professionals uit de wetenschap of uit de praktijk die varieert van het openbaar bestuur, maatschappelijke organisaties en kerk.

De blogs in deze bundel hebben met elkaar gemeen dat zij de onderstromen van de actualiteit aansnijden en duiden. Daarmee plaatsen zij de actualiteit in de context van de toekomst van onze democratische samenleving. De blogs delen met elkaar het inzicht dat een democratische samenleving niet vanzelf spreekt, niet eenvoudig door wetgeving verordonneert kan worden en niet vanzelf in stand blijft. Een democratische samenleving vereist cultivering: inzet en onderhoud. In de lijn van het gedachtegoed van de 19e -eeuwse Franse edelman, politicus en denker Alexis de Tocqueville (1805-1859) hebben de blogs oog voor de belangrijke betekenis van religieuze en levensbeschouwelijke tradities als voedingsbronnen voor een democratische samenleving. Dit inzicht is de laatste decennia in ons land grotendeels buiten beeld geraakt. Hernieuwde aandacht daarvoor is daarom op zijn plaats.

Net als de vorige jaren zijn ook in dit blogboek de teksten in thematische hoofdstukken gerangschikt. Sommige hoofdstukken, zoals die over democratie en instituties, over vrijheid, over burgerschap en identiteit, over geloof, bezieling en verbeelding, vormen inmiddels vaste ankers van de blogboeken. De in het vorige jaar ingezette lijn van politiek-filosofische stromingen en waardengedreven bestuur zet ook dit jaar door. Nieuw is het hoofdstuk over de grondslagen van democratie en recht. Zoals Tocqueville in zijn tijd zocht naar de krachten die een op vrijheid gerichte democratie kan schragen, zo is het voor ons van belang om op een toekomstgerichte manier na te denken over onze democratische samenleving: over grondslagen, ontwikkelingen en concrete vraagstukken. Dat is precies waaraan deze bundel een bijdrage beoogt te leveren. Zij hoopt daarmee ook inzichten te bieden die uitnodigen tot een verder gesprek.

Veel dank gaat uit naar Bente Brekveld, student-assistente bij het Tocqueville Project en eerstejaars filosofiestudent, voor de uitmuntende wijze waarop zij het Tocqueville Project, waarvan dit blogboek deel uitmaakt, ondersteunt en voor haar inzet bij de totstandkoming van dit blogboek.

Sophie van Bijsterveld

Nijmegen, maart 2023

Hoofdstuk 1: Democratie en instituties

Waarom democratie en rechtsstaat geen rustig bezit zijn

Datum bericht: 2 november 2022

Door Sophie van Bijsterveld en Hans-Martien ten Napel

De democratische rechtsstaat is geen rustig bezit. Ergens wisten wij dat natuurlijk wel. Een terugblik op de 20 ste eeuw kan ons als Europeanen in ieder geval geen heel gerust gevoel geven over de stabiliteit van deze vorm van staatsinrichting. Sophie van Bijsterveld en Hans-Martien ten Napel lichten dit toe en gaan in op de oorzaak hiervan.

Na de Tweede Wereldoorlog is op het oude continent geprobeerd een nieuwe start te maken met de democratische rechtsstaat. Toch heeft tijdens de Koude Oorlog in datzelfde Europa decennialang een communistische tegenhanger tegenover het westerse samenlevingsmodel bestaan.

Welbeschouwd heeft er alleen na de val van de Muur in 1989 in het Westen enige tijd optimisme geheerst over de levensvatbaarheid van de democratische rechtsstaat. Van dat optimisme was de Amerikaanse politicoloog Francis Fukuyama een van de bekendste vertolkers. Hij stelde dat met de democratische rechtsstaat in zijn naoorlogse gedaante – de *liberal democracy* – 'het einde van de geschiedenis' bereikt was. Aan dat optimisme maakten de aanslagen van 11 september 2001 een ruw einde.

Democratische terugtocht?

Sinds een jaar of vijftien is de zogeheten derde democratische golf, die was begonnen met de Anjerrevolutie van 1974 in Portugal, omgeslagen in een democratische terugtocht. Ook over de staat van de democratie in westerse landen ontstaan steeds meer zorgen. De bestorming van het Capitool in de Verenigde Staten op 6 januari 2021 spreekt daarbij boekdelen.

Rechtsstaat onder vuur

Ook de rechtsstaat lijkt onder vuur te komen liggen. Zeker, in de jaren zeventig van de vorige eeuw gold in delen van de kraakbeweging het adagium: 'Uw rechtsstaat is de onze niet'. Die slagzin had echter een heel eigen achtergrond. De schending van elementaire beginselen van de rechtsstaat, zoals wij die sinds eind 2020 in de toeslagenaffaire hebben ervaren, kneusde echter het zelfbeeld dat wij in Nederland over onze rechtsstaat hadden. Terecht leidt deze affaire tot ernstige verontwaardiging.

Internationaal is het beeld niet veel rooskleuriger. Zo blijken Hongarije en Polen er wezenlijk andere noties van de *rule of law* (rechtsstaat) op na te houden. Wellicht is het beter te spreken over illiberale democratieën (*illiberal democracies*). Dat maakt de situatie er echter niet florissanter op, zeker als het om lidstaten van de Europese Unie gaat. Omgekeerd ontvangen West-Europese landen het verwijt hun omschrijving van rechtsstaat te zeer door liberale waarden te laten inkleuren.

Moderniteit

Waarom is de democratische rechtsstaat geen rustig bezit? Een belangrijke reden is dat de democratische staatsvorm een typisch uitvloeisel is van de enkele eeuwen geleden begonnen moderniteit. Daarin is gebroken met het idee dat goed en kwaad objectief te bepalen zijn. Op staatkundig vlak komt dit tot uitdrukking in de regel dat de meerderheid beslist. Zelfs als er overeenstemming is over een te nemen beslissing, biedt dit voor wie vasthoudt aan de gedachte dat er wel 'goede' besluiten bestaan, nog geen garantie dat die uitkomst ook inderdaad 'goed' is.

Voor de rechtsstaat, als raamwerk van de moderne democratie, geldt iets vergelijkbaars. Wij zijn gewend te vertrouwen op de voorwaarden die de rechtsstaat stelt aan de publieke besluitvorming. Neem echter het voor een rechtsstaat zo kenmerkende wetmatigheidsbeginsel: voor overheidsoptreden dat ingrijpt in de rechten en plichten van burgers dient een wettelijke basis te bestaan. Toch is het weer langs dezelfde democratische weg dat over deze wetten besloten wordt.

Misschien zijn de grond- en mensenrechten nog wel het 'hardste' element voor de gewenste inkadering van democratische besluitvorming. Deze rechten plegen echter verschillend te worden geïnterpreteerd door democratische minderheden. De democratische besluitvormingsstructuur ligt dus aan de basis van de elementen die de rechtsstaat uitmaken. Ook rechters interpreteren grond- en mensenrechten en kunnen met onverwachte uitspraken komen. Fundamentele rechten kunnen dus morgen anders luiden dan vandaag. De democratische rechtsstaat kan, kortom, bijna geen rustig bezit zijn omdat hij behoort tot de moderniteit.

Tocqueville en moderniteit

Alexis de Tocqueville (1805-1859) zag al dat in de moderne tijd uiteindelijk alle staatsmacht terug te voeren is tot de wil van het volk, al werkt die wil niet in alle onderdelen van het staatkundige leven rechtstreeks door. Hoe dan ervoor te zorgen dat die staatsinrichting en de publieke besluitvorming de beginselen van de democratische rechtsstaat waardig blijven? De ideeën van Tocqueville over de manier waarop moderne democratische rechtsstaten 'in goede banen' geleid kunnen worden, zijn alleszins de moeite van het bestuderen waard.

Sophie van Bijsterveld is hoogleraar Religie, recht en samenleving aan de Radboud Universiteit te Nijmegen.

Hans-Martien ten Napel is universitair hoofddocent Staats- en bestuursrecht aan de Universiteit Leiden.

#Tocqueville #democratie #rechtsstaat #machtenscheiding #wetmatigheidvanbestuur #legaliteitsbeginsel #grondrechten #mensenrechten #moderniteit #vrijheid #gelijkheid #FrancisFukuyama

De betekenis van Tocqueville voor de moderne democratische rechtsstaat

Datum bericht: 23 november 2022

Door Sophie van Bijsterveld en Hans-Martien ten Napel

Democratie en rechtsstaat zijn geen rustig bezit. Dat is inherent aan het gegeven dat zij een staatkundig uitvloeisel zijn van de moderniteit.[1] Niet alleen democratische beslissingen, maar ook de elementen van de rechtsstaat berusten uiteindelijk op de wil van de meerderheid van het volk, zoals vertegenwoordigd in het parlement. Hoe moeten wij met dit gegeven zorgen over ontwikkelingen in de westerse democratische rechtsstaten adresseren? In dit blog gaan Sophie van Bijsterveld en Hans-Martien ten Napel in op deze vraag aan de hand van het denken van Alexis de Tocqueville over de moderne democratie.

Alexis de Tocqueville (1805-1859) is in deze tijd opnieuw relevant. Hij stond op de drempel van de tijd die de moderne democratie inluidde. Anders dan velen in zijn omgeving aanvaardde hij die democratie. Hij bepleitte in zijn boek *Over de democratie in Amerika* (1835-1840) dan ook geen terugkeer naar de maatschappelijke orde van vóór de Franse Revolutie. Sterker nog, hij beschouwde de democratisering en de ontwikkeling in de richting naar meer maatschappelijke gelijkheid tussen mensen – die een voorwaarde was voor een democratisch bestel - als een onvermijdelijk proces dat al lang aan de gang was en derhalve welhaast door God zelf gewild moest zijn.

Tegelijkertijd vervulde de democratie Tocqueville met de nodige zorg. Hij begreep dat democratie geen statische situatie was. Een democratie kon zich gunstig ontwikkelen, maar kon ook ontsporen. Wat was ervoor nodig om een democratie vitaal te laten blijven? Het is de zoektocht naar het antwoord op deze vraag die Tocqueville fascineerde.

Tegenkrachten: een burgerperspectief

Tocqueville had zeker oog voor staatkundige methoden om de democratie in goede banen te leiden. Zo besteedde hij aandacht aan de elementen van de rechtsstaat. In het bijzonder nam hij in het voetspoor van Montesquieu (1689 – 1755) de machtenscheiding (het systeem van 'horizontale' *checks and balances*) in Amerika onder de loep. Ook zag hij het grote belang van een 'verticale' machtenscheiding: een evenwichtige machtsverdeling tussen de staatsmachten op het nationale niveau en de andere territoriale niveaus. Het Amerikaanse federalisme was in zijn tijd ook iets heel nieuws. Maar staatkundige mechanismen alleen waren onvoldoende om de democratie duurzaam te houden. Bovendien zijn ook deze mechanismen geen rustig bezit.

Geïnspireerd door zijn reis naar Amerika, ontwikkelde Tocqueville een burgerperspectief op democratie. Hij zag het belang van een actieve burgerparticipatie: daadwerkelijke participatie in de publieke zaak van burgers die goed geïnformeerd waren. Tocqueville vreesde wel dat burgers het in een democratie druk zouden hebben met het managen van het dagelijks leven, waardoor het deelnemen aan het openbare leven onder druk zou komen te staan. Dat was een profetische voorspelling. Het verschijnsel 'nepnieuws' zoals wij dat kennen, was voor hem onbekend.

Tegenkrachten: geloof

Tocqueville betrok dus niet alleen de staatsinstellingen, maar ook het burgerperspectief in zijn beschouwingen over democratie. Maar hij ging nog verder. In zijn benadering van de democratie betrok hij de mens zelf: de mens met zijn idealen, verwachtingen, en strevingen. Daarmee kwam Tocqueville direct op levensbeschouwelijk terrein, concreet: op het terrein van de religie en het christelijk geloof. Tocqueville schroomde dus niet om de democratie vanuit een cultureel perspectief te doorgronden. Ook voor onze geseculariseerde samenleving is juist deze invalshoek bij uitstek interessant, vooral om de relatie tussen vrijheid en gelijkheid in democratische samenlevingen te bestuderen. Het is bovendien een invalshoek die bij alle ontluikende belangstelling voor Tocqueville nog wel eens over het hoofd wordt gezien.

In de bundel Een nieuwe politieke formule. Ideeën voor staat en samenleving geïnspireerd door Alexis de Tocqueville nemen de auteurs het inzicht van Tocqueville over de betekenis van religie voor de moderne democratie serieus. Zij kijken vanuit een brede, culturele benadering naar kernvragen die in onze democratie spelen. Centraal staan daarbij de kwesties van de legitimiteit van besluitvorming, de gedaanteverandering van de staat, de aard van de politieke wil, de identiteit van de democratische mens, de aard van burgerschap, en de maatschappelijke rol van kerk en theologie.

Dat de auteurs Tocquevilles inzichten over de betekenis van religie voor democratie serieus nemen, betekent niet dat de auteurs van deze bundel een terugkeer bepleiten naar de middeleeuwse symbiose tussen kerk en staat. Overigens deed Tocqueville dat evenmin. Zij pleiten aan de andere kant ook niet voor een secularisme dat religie tot privéaangelegenheid reduceert.

Wel is het zo dat een ontwikkeling van een Tocquevilliaans perspectief op onze tijd de vraag opwerpt of, en, zo ja, hoe aan religie ontleende inzichten kunnen blijven bijdragen aan de vitaliteit van de democratische rechtsstaat. Dat levert interessante beschouwingen op, juist voor een seculiere samenleving.

Sophie van Bijsterveld is hoogleraar Religie, recht en samenleving aan de Radboud Universiteit te Nijmegen.

Hans-Martien ten Napel is universitair hoofddocent Staats- en bestuursrecht aan de Universiteit Leiden.

#Tocqueville #democratie #rechtsstaat #machtenscheiding #wetmatigheidvanbestuur #legaliteitsbeginsel #grondrechten #mensenrechten #moderniteit #vrijheid #gelijkheid #Montesquieu #federalisme #religie #christelijk #geloof #kerk #theologie #politiek #identiteit #burgerschap

Noten:

1. Sophie van Bijsterveld en Hans-Martien ten Napel schreven eerder het blog: ‘Waarom democratie en rechtsstaat geen rustig bezit zijn’. Zie: https://www.ru.nl/tocqueville/blog/blog/0/waarom-democratie-rechtsstaat-rustig-bezit-sophie/

Het ongeduld van de politiek (I) – Devaluatie van de Eerste Kamer?

Datum bericht: 22 juni 2022

Door Sophie van Bijsterveld

Ondanks de pleidooien voor meer 'tegenmacht' bij de besluitvorming in politiek Den Haag, is er een ontwikkeling gaande in precies de tegenovergestelde richting. Het gaat om voorstellen om de Grondwet te wijzigen met als effect dat de positie van de Eerste Kamer danig verzwakt wordt ten gunste van die van de Tweede Kamer. Sophie van Bijsterveld betoogt dat deze ontwikkeling weliswaar verklaarbaar is, maar tegelijk bepaald ongewenst.[1]

Macht en tegenmacht, het is een begrip waarvan het moderne denken over de inrichting van de staat is doordrenkt. Het ligt ten grondslag aan het idee van machtenscheiding zoals Montesquieu (1689-1755) dat gezaghebbend formuleerde. Hij zag dat de rechterlijke macht, de volksvertegenwoordiging en de regering ieder een eigenstandige positie nodig hadden en elkaar in evenwicht moesten houden. De Engelse taal spreekt ook wel van *checks and balances*, een stelsel van evenwicht tussen de belangrijkste staatsinstellingen en controlemechanismen over en weer. Al verschilt de precieze vormgeving ervan van land tot land, het belang ervan is groot. De stabiliteit en de kwaliteit van de publieke besluitvorming worden ermee gediend.

Politiek ongeduld

Er is een natuurlijk spanningsveld tussen het idee van *checks and balances* en de wil van het volk of liever, de wil van de rechtstreeks gekozen volksvertegenwoordiging. Die laatste is erop gericht om in de korte tijd dat zij in het zadel zit zo snel mogelijk zoveel mogelijk van haar wensen en verlangens door te voeren en te verzilveren in wetgeving en beleid. Hoe groter de schommelingen er in verkiezingsuitslagen zijn, hoe groter het ongeduld bij de uitvoering van de wensen. Tegenmacht is dan niet altijd welkom.

Verklaarbaar

Tegenmacht wordt dan al snel als 'hindermacht' gezien. Het is dus goed verklaarbaar waarom bij ons steeds meer een twee-eenheid is ontstaan tussen de regering en de meerderheid van de Tweede Kamer waarop de regering steunt. Het verklaart ook goed waarom het hondsmoeilijk is om in deze onderlinge verhouding meer tegenmacht te creëren. Mede daarom is het zo belangrijk om een al bestaande tegenmacht in ere te houden, de Eerste Kamer; een tegenmacht die ook zélf nog eens een democratische legitimatie heeft. Mede daarom is het zo belangrijk dat dat de Eerste Kamer die rol ook goed vervult.

'Blokkeren'

De positie van de Eerste Kamer dreigt ten opzichte van de Tweede Kamer danig verzwakt te worden. Die dreiging is verpakt in een nogal technisch ogende voorstellen. Het eerste is een voorstel om het makkelijker te maken om de Grondwet te wijzigen. Voor zo'n wijziging zijn twee 'wetsrondes' nodig, 'lezingen' genoemd. Tussen beide lezingen zit in elk geval een Tweede Kamerverkiezing. Het idee is nu om in de tweede lezing

beide Kamers in één gezamenlijke vergadering te laten stemmen, in plaats van apart. Omdat de Tweede Kamer tweemaal zoveel leden heeft als de Eerste Kamer, zal de Tweede Kamer al snel het overwicht krijgen. Ook al ontkende de regering dat het hierom te doen was, verklaarde zij dat het niet wenselijk is dat een minderheid van de Eerste Kamer een grondwetswijziging 'blokkeert'.

'Goede rolverdeling'

Het tweede voorstel heeft rechtstreeks betrekking op de Eerste Kamer, maar klinkt nogal onschuldig: de Grondwet zou de zittingsduur van de leden van de kamer moeten verlengen van vier naar zes jaar, met een verkiezing elke drie jaar van de helft van de leden. Zo werken schommelingen in verkiezingsuitslagen vertraagd door in de samenstelling van de Eerste Kamer. Een zittende regering hoeft dan minder bang te zijn dat zij na een verkiezing een minderheid heeft in de Eerste Kamer, die dan ook nog eens op een meer recente verkiezingsuitspraak steunt dan de regering zelf doet. De regering ontkende dat het erom gaat de invloed van de Eerste Kamer te beperken. Zij stelde dat een 'goede rolverdeling' in het geding was.

Onwenselijk

Beide voorstellen zijn uit een oogpunt van macht en tegenmacht, van *checks and balances*, ongewenst. Zij devalueren de positie van de Eerste Kamer als tegenmacht. Tegenmacht brengt op korte termijn soms wat ongemak mee, maar dat ongemak weegt niet op tegen de voordelen op de iets langere termijn.

De Eerste Kamer wordt minder bepaald door de hectiek van de dag. Haar inbreng betekent een breder democratisch draagvlak. Dat is geen overbodige luxe in tijden met smalle meerderheden in de Tweede Kamer. Door haar eigen verkiezingsritme zorgt zij ook voor een breder draagvlak in de tijd.

De voorstellen liggen nu bij de Eerste Kamer. Zij doet er goed aan beide voorstellen te verwerpen.

Sophie van Bijsterveld is hoogleraar Religie, recht en samenleving aan de Radboud Universiteit en oud-lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal (2007 – 2019)

#Tocqueville #Grondwet #tegenmacht #checksandbalances #EersteKamer #toeslagenaffaire

Noten:

1. Dit blog is een verkorte en bewerkte versie van de bijdrage van mijn hand,'Eerste Kamer, toon waar je voor staat als tegenmacht', in *Reformatorisch Dagblad*, maandag 24 januari 2022, p. 22-23 (https://www.rd.nl/artikel/960989-eerste-kamer-toon-waar-je-voor-staat-als-tegenmacht).

Het ongeduld van de politiek (II) – Devaluatie van de Grondwet?

Datum bericht: 21 september 2022

Door Sophie van Bijsterveld

De Grondwet verkeert de laatste jaren in bijna doorlopende staat van verbouwing. De verbouwing is nu – juni 2022 - nog volop in uitvoering. Er komen steeds nieuwe plannen bij. Wat voor soort plannen zijn dit? Hoe moeten wij deze duiden? Sophie van Bijsterveld ziet politiek ongeduld de Grondwet binnen sluipen. Dat doet afbreuk aan het karakter van de Grondwet.

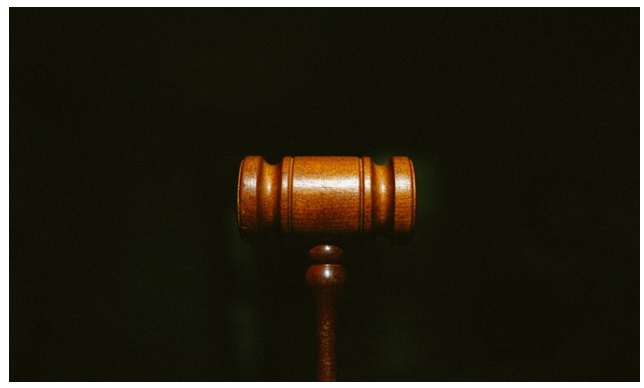

‘Onbekend, maar niet onbemind’, luidde de conclusie van een onderzoek uit 2008 naar de bekendheid met de Grondwet bij de bevolking. Het onderzoek dat in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties was uitgevoerd, toonde aan dat 94% van de ondervraagden desgevraagd de Grondwet ‘tamelijk’ tot ‘heel belangrijk’ achtte, ook al erkende 84% daarvan niet of slecht op de hoogte te zijn van de inhoud van de Grondwet.[1]

Gezag

De Grondwet heeft ondanks zijn onbekendheid in elk geval gezag. Dat gezag ontleent hij aan wat hij naar zijn aard is: een document dat basisregels geeft voor de inrichting, samenstelling en bevoegdheden van de staatsinstellingen en de verhouding van de staatsinstellingen tot de burger. Hiermee hangt samen dat de Grondwet niet zo makkelijk te veranderen is als een gewone wet.

Om de Grondwet te veranderen, moet tweemaal de wetsprocedure worden doorlopen. Tussen die twee rondes (‘lezingen’ genoemd) moeten Tweede Kamerverkiezingen hebben plaatsgevonden. In de tweede lezing kan het voorstel inhoudelijk niet veranderd worden en beide kamers moeten het voorstel met twee derden van het aantal uitgebrachte stemmen aannemen.

Omdat de Grondwet de basisregels voor het staatkundige leven bevat, is het goed dat hij niet door een willekeurige meerderheid op een willekeurig moment te veranderen is. Er is een versterkt draagvlak nodig: in de tijd en in de omvang van de steun.

Verbouwing in soorten

Hoe zit het dan met al die verbouwingen? De meeste daarvan vallen eigenlijk onder ‘onderhoud’. Zo zijn er bepalingen die voor een overgangssituatie in het leven zijn geroepen en inmiddels zijn ‘uitgewerkt’. Die kunnen probleemloos geschrapt worden.[2] Ook zijn er soms veranderingen nodig om bij de tijd te blijven. Zo wordt het klassieke ‘brief- en telegraafgeheim’ aangepast aan het digitale tijdperk.[3] Dan is er ook de nodige symboliek. Zo wordt voorgesteld om in het eerste artikel van de Grondwet de expliciet benoemde verboden discriminatiegronden uit te breiden, ook al worden zij inhoudelijk al door het bestaande artikel bestreken.[4] Ook het opnemen van een algemene bepaling in de Grondwet dat Nederland een democratische rechtsstaat is, valt in deze categorie.[5] Het lijstje is niet uitputtend, maar het geeft wel een idee.

Staatkundig-politieke keuzen

Maar wat ervan te denken dat de aanstellingswijze van de burgemeester uit de Grondwet is gehaald? [6] Dat raakt de inrichting van het hele gemeentelijke bestel. Wat te denken van het invoeren van een vorm van bindend referendum?[7] Wat te denken van het introduceren van een vorm van toetsing door de rechter van parlementaire wetten aan de Grondwet?[8] Dat zijn zaken die de kern van de publieke besluitvorming raken en waarover sterk uiteenlopend wordt gedacht. Wat te denken van wijzigingen in de vrijheid van onderwijs, die ingrijpen in de verhouding tussen burger, maatschappelijke organisaties en overheid?[9] Het gaat bij zulke voorstellen om fundamentele staatkundig-politieke keuzen die meteen het belang duidelijk maken van een stevig draagvlak; een draagvlak dat verder gaat dan de toevallige meerderheid van het moment.

Politiek ongeduld

De Franse denker Tocqueville leefde helemaal in de begintijd van de moderne democratie. Toch doorzag hij al heel goed het ongeduld van de politieke meerderheid. Die is er namelijk op uit om zoveel mogelijk en zo snel mogelijk de eigen politieke wensen te verzilveren in de korte tijd die zij heeft. In een democratie veranderen meerderheden immers voortdurend. Tocqueville zag daarom de grote waarde van een Grondwet. Daaraan lag óók een democratische meerderheid ten grondslag, maar die had een steviger fundament juist omdat er zwaardere democratische eisen aan werden gesteld.

Een categorie op zichzelf

In dat licht verdient een ander voorstel om de Grondwet te veranderen onze aandacht: het voorstel om het veranderen van de Grondwet zelf makkelijker te maken.[10] Het houdt in dat in de tweede lezing beide kamers gezamenlijk stemmen. Het gevolg is dat de Tweede Kamer het overwicht krijgt. Zij heeft immers het dubbele aantal leden. De regering motiveerde dit voorstel het argument dat nu een derde van de Eerste Kamer een wijzigingsvoorstel kan ‘blokkeren’. Maar: datzelfde kan de Tweede Kamer ook! En bovendien ‘blokkeren’ is niet het juiste perspectief. Het is het perspectief van een ongeduldige Tweede Kamer die met een op dat moment bestaande meerderheid haar wens wil verzilveren.

Een self-defeating redenering

Daarmee devalueert de Grondwet. Daarbij moet bedacht worden dat het zeker in de Tweede Kamer soms niet eens om een ‘echte’ meerderheid gaat, maar om een meerderheid die kunstmatig is afgedwongen via een regeerakkoord.

De wens om grondwetswijzigingen makkelijker te maken schiet zichzelf bovendien in de voet. Immers, volgende Tweede Kamers kunnen dan ook makkelijker een wijziging doorvoeren of een niet-welgevallige wijziging weer terugdraaien. Dat dat laatste niet helemaal denkbeeldig is, bewijst wel het lotgeval van het bij gewone wet ingevoerde raadplegend referendum. Wat ieders standpunt daarover inhoudelijk ook moge zijn: jojo-wetgeving is niet gewenst. Dat geldt zeker waar het de Grondwet betreft.

Sophie van Bijsterveld is hoogleraar Religie, recht en samenleving aan de Radboud Universiteit en oud-lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal (2007 – 2019).

#Tocqueville #Grondwet #democratie #politiekongeduld #Eerste Kamer

Noten:

1. https://njcm.nl/actueel/nederlandse-burger-vindt-grondwet-belangrijk-maar-kent-zijn-grondrechten-niet/ (geraadpleegd 17 juni 2022).

2. Dit voorstel is juni 2022 in de eindfase van de tweede lezing in de Eerste Kamer, *Kamerstukken* 35 787.

3. Dit voorstel is juni 2022 in de eindfase van de tweede lezing in de Eerste Kamer, *Kamerstukken* 35 790.

4. Dit voorstel is juni 2022 in eerste lezing in behandeling bij de Eerste Kamer, *Kamerstukken* 35 741.

5. Dit voorstel is juni 2022 in de eindfase van de tweede lezing in de Eerste Kamer, *Kamerstukken* 35 786.

6. Dit voorstel is in 2019 aangenomen.

7. Een initiatiefvoorstel daartoe is juni 2022 in tweede lezing aanhangig in de Eerste Kamer; zie *Kamerstukken* 35 729.

8. Een initiatiefvoorstel daartoe is in 2018 in tweede lezing door de initiatiefnemer ingetrokken; zie *Kamerstukken* 32 334.

9. Dit voorstel is in eerste lezing aanhangig in de Tweede Kamer, *Kamerstukken* 35 024.

10. Dit voorstel is in eerste lezing aanhangig in de Eerste Kamer, *Kamerstukken* 35 533. Zie over de procedure tot grondwetsherziening ook *Kamerstukken* 35 789, juni 2022 in de eindfase van de behandeling in tweede lezing in de Eerste Kamer.

De plaats van liturgie voor de democratie (I)

Datum bericht: 15 juli 2022

Door Maurits Potappel

De Atheense democratie kenmerkte zich door de centrale plaats die de liturgie innam. Democratie werd niet alleen formeel benaderd, maar omvatte een geheel van gebruiken, wetten en feesten waarachter een opvatting van goed samenleven schuilging. In dit blog gaat Maurits Potappel in op de verhouding tussen liturgie en democratie.

De democratie als staatsvorm is een vrij uniek fenomeen in de geschiedenis. Vaak wordt als geboortemoment voor de democratie gekeken naar het Athene van de vijfde eeuw voor Christus. Deze stelling kan op de nodige kritiek rekenen aangezien de vraag is of hier sprake was van een werkelijke democratie. Zo had slechts een beperkt aantal burgers stemrecht, werd slavernij heel gewoon gevonden en vond de volksvertegenwoordiging plaats door loting. Hoewel dit daadwerkelijke verschillen zijn met de opvatting die wij vandaag de dag over democratie hebben, is er nog een ander punt dat wij vaak over het hoofd zien in de doordenking van de democratie.

De benadering van de Atheense democratie

In de Atheense democratie werd democratie niet louter formeel benaderd. Zij werd vooral benaderd vanuit een opvoedende rol voor de burger via de liturgie. Het doel van de democratie was de vrijheid (ελευθερία) van haar burgers.[1] Het begrip vrijheid hing nauw samen met een zelfbewuste burger die de middelen, rust en tijd had om zich met de politiek bezig te houden. De bijdrage die een vrije burger kon leveren aan de publieke zaak werd liturgie (λειτουργία) genoemd. Deze liturgie werd beoefend in de volksvergadering (ἐκκλησία), waar de kracht van het argument gold. Door de gelijkheid voor wet (ἰσονομία) tussen de burgers die recht van spreken hadden, werd tirannie voorkomen. Het was deze gelijkheid tussen burgers die ruimte bood aan de vrijmoedigheid (παρρησία) van de burger om zijn gedachten te uiten in de volksvergadering.

De tragedie en de democratie

De bloeitijd van de democratie in de vijfde eeuw viel samen met de bloeitijd van de tragedie. In de vijfde eeuw alleen al werden er meer dan duizend tragedies geproduceerd waarvan er maar een fractie bewaard zijn gebleven. De verhouding tussen democratie en tragedie is complex. Aan de ene kant bood democratie ruimte voor het ontstaan van de tragedie, maar aan de andere kant fungeerde de tragedie als een kritische stem om de democratie bij de les te houden.

Dit is duidelijk te zien in een van de tragedies van Sophocles, de Antigone, uit 442 voor Christus. Hierin stond Antigone voor een dilemma. Moet zij haar geweten en de goddelijke wetten volgen of de wetten van de staat? Sophocles liet de Atheners zien dat menselijke wetten nooit absoluut mogen zijn, maar rekening moeten houden met een hogere, goddelijke orde en ruimte moeten bieden voor het persoonlijke geweten van de burger. Dit was een belangrijk punt aangezien de grote leider van de Atheense democratie, Pericles, steeds

meer nadruk legde op de toewijding van de burger aan de staat. Doordat de tragedie foutieve elementen van de toenmalige heersers dramatiseerde, oefende zij een reinigende werking uit op het staatsbestel.

Plato over de tragedie

De Griekse filosoof Plato wilde nog een stap verder gaan en stelde dat het staatssysteem zelf elementen van de katharsis (zuivering) moest bevatten. De katharsis is een terugkerend thema in de Platoonse dialogen. Zo is het een van de kernwoorden van de dialoog de Phaedo en komt het als thema voor in de Politeia.[2] Deze katharsis vindt plaats in een liturgische context. Plato schreef uitvoerig over verschillende liturgische handelingen die een plaats dienen te hebben in de polis.

Zo moeten de opstellers van de wetten voordat zij wetten opstellen eerst zelf een katharsis ondergaan.[3] Daarnaast moeten er gezamenlijke maaltijden worden georganiseerd. Ook moet de staat van tijd tot tijd dagen uitvaardigen waarop feesten plaatsvinden. ‘De goden hebben medelijden met de lijdende mensheid en hebben de mens pauzes gegund in zijn lijden in de vorm van feesten ter ere van de goden’.[4]

Op deze feesten spelen de dansspelen een belangrijke rol: ‘Wij mensen hebben de goden als metgezellen in de dans, en zij schenken ons het gevoel voor ritme en harmonie dat genot veroorzaakt. Zo laten zij ons bewegen en leiden de koordans, en ze scheppen een band tussen ons door zang en dans’.[5]

Liturgie en de moderne democratie

Wij kunnen ons de vraag stellen of onze moderne democratie nog elementen van liturgie en katharsis bevat. Op welke manier wordt de band tussen burgers versterkt in onze democratie? Er is sprake van een toenemende polarisatie en het verdienmodel van sommige partijen is om deze verschillen te benadrukken in plaats van te werken aan wat burgers bindt. Democratie heeft behoefte aan liturgische uitingen zoals de Griekse opvatting van democratie laat zien. In het samenspel tussen christendom en democratie is er echter een andere opvatting van liturgie ontstaan die ook een grens heeft gesteld aan de liturgische uitingen van een democratie. Hierover handelt het volgende blog in dit tweeluik.

Maurits Potappel is PhD student aan de TU Kampen en fellow voor het WI CDA.

#Tocqueville #democratie #Athene #volksvergadering #liturgie #vrijheid #gelijkheid #vrijmoedigheid #kerk #Sophocles #Antigone #Plato #Politeia #Phaedo

Noten:

1. De transciptie van de Griekse termen is als volgt: ελευθερία = eleutheria; ἰσονομία = isonomia; παρρησία = parrèsia; λειτουργία = leitourgia; ἐκκλησία = ekklesia.

2. Plato, *Phaedo*, 96C en *Politeia*, 364E-365.

3. Plato, *De Wetten*, 735-736.

4. Plato, *De Wetten*, 796.

5. Plato, *De Wetten*, 654A.

De plaats van liturgie voor de democratie (II)

Datum bericht: 7 september 2022

Door Maurits Potappel

De Atheense democratie kenmerkte zich door de centrale plaats die de liturgie innam. Democratie werd niet alleen formeel benaderd maar omvatte een geheel van gebruiken, wetten en feesten waarachter een opvatting van goed samenleven schuilging. In dit blog maakt Maurits Potappel de vergelijking tussen de Atheense opvatting van democratie en onze huidige democratie.[1]

De Atheense democratie was niet alleen een formeel begrip, maar zij bevatte een substantieve kern die samengevat kan worden in vijf begrippen. Niet toevallig zijn deze begrippen 'vrijheid (ελευθερία), gelijkheid voor de wet (ἰσονομία), vrijmoedigheid (παρρησία), de bijdrage aan de publieke zaak (λειτουργία) en de volksvergadering (ἐκκλησία)'[2] opgenomen in het Nieuwe Testament dat in de context van de Griekse wereld is opgeschreven. De eerste christenen hebben deze Griekse begrippen overgenomen en toegepast op de Kerk. De christen is vrij in Christus en er is gelijkheid tussen man, vrouw, jood en Griek, slaaf en vrije. De christenen namen ook het begrip ἐκκλησία over en zagen de Kerk als de ultieme verzameling van het volk, waar juist ook plaats was voor de minderbedeelden, de zwakkeren en de armen.

Tot slot spelen ook de begrippen παρρησία en λειτουργία een belangrijke rol in het Bijbelboek Handelingen. Het begrip παρρησία komt 22 keer voor in het Nieuwe Testament en slaat op de vrijmoedigheid die christenen hadden om te getuigen van Christus. Daarnaast namen ze het begrip λειτουργία (dienst voor het volk) over en gaven het de betekenis van de dienst voor God.

De terugkeer van liturgie

Door de incorporatie van deze liturgische begrippen vond er ook een andere waardering plaats van het publieke domein. Het publieke domein werd binnen het christendom niet langer de plaats waar al het heil van verwacht moest worden. In tegenstelling tot het jodendom en de islam bevat het christendom geen gedetailleerde omschrijving van hoe een samenleving juridisch of maatschappelijk ingericht dient te worden. Doordat het de liturgische functie van democratie overgeplaatst heeft naar de Kerk is de publieke ruimte in feite gedesacraliseerd en is de noodzaak van liturgie daar gedevalueerd.

Op dit moment is het christendom echter op zijn retour in moderne democratieën. Daarmee vindt een nieuwe ontwikkeling plaats in de verhouding tussen democratie en liturgie. De mens is een door en door religieus wezen dat zijn zin zoekt in tradities, gebruiken, religieuze taal en symbolen. Burgers blijven liturgische wezens en zoeken naar liturgische uitingen zoals in festivals, het uitdragen van de eigen identiteit, een jaarlijkse dodenherdenking of een klimaatmars.[3] Spirituele en geestelijke waarden zijn nog steeds belangrijk in de Nederlandse samenleving, maar worden voornamelijk immanent uitgelegd. Dat is bijvoorbeeld te zien in de strijd voor gelijke kansen en een eerlijke economie.

Twee werelden

Daarmee wordt veel verwacht van het politieke bestel dat deze waarden moet implementeren. De vraag is echter of de moderne democratie deze waarden kan garanderen en of deze waarden louter immanent moeten worden uitgelegd. De democratie moet liturgische elementen bevatten als bindmiddel tegen polarisatie, maar de boodschap van het christendom is dat de liturgie van de democratie gerelativeerd moet worden omdat zij niet het geluk kan leveren waarnaar de mens zoekt.

Door de ekklesia niet aan een natie of tijd te verbinden overstijgt de gemeenschap van de kerk de aardse en tijdelijke werkelijkheid. Hiermee wordt voorkomen dat een staat, land, volk of bepaald tijdperk wordt gesacraliseerd. De christen leeft zogezegd in twee werelden van een transcendent domein en een immanent domein. Hij kan daarmee het tijdelijke domein relativeren en ontspannen handelen aangezien niet al het geluk hier en nu gezocht dient te worden.

Het gebrek aan ontspannenheid

Deze ontspannenheid lijkt soms te ontbreken in moderne liturgische uitingen zonder transcendentie waarmee het liturgische verlangen van de mens opgevuld wordt. Door het wegdenken van transcendentie en een leven na dit leven ontstaat er de haast om hogere waarden direct, hier en nu te realiseren. De zoektocht naar geluk is beperkt tot de tijd die de mens in dit leven heeft. Het geluk moet hier en nu gevonden worden. Er is dus veel werk aan de winkel. Mensen die het niet lukt om te presteren en mee te komen kunnen daardoor zinloosheid of machteloosheid ervaren. Immanente vormen van liturgie kunnen die zinloosheid niet wegnemen.

Drie vormen van liturgie en democratie

Zo gezien zijn er drie vormen van liturgie en democratie. Allereerst is er de vorm van de Atheense democratie waarin liturgie binnen de democratie uitgeoefend wordt maar nauw verbonden is met religieuze feesten en de wetenschap van een goddelijke orde zoals de Antigone van Sophocles laat zien. Daarnaast is er de christelijke opvatting van liturgie waarin liturgie overgeplaatst is naar de kerk en waarin de democratie gedesacraliseerd is. Tot slot is er een terugkeer van liturgie in de moderne democratie waarneembaar. Hierin is liturgie echter niet langer verbonden met een goddelijke orde zoals in de Atheense democratie maar met een immanent wereldbeeld waarin geluk hier en nu gevonden moet worden. Deze nieuwe vorm van liturgie heeft echter correctie met de eerder genoemde varianten van liturgie nodig, aangezien het transcendente karakter van liturgie hierin volledig ontbreekt.

Maurits Potappel is PhD student aan de TU Kampen en fellow voor het WI CDA.

#Tocqueville #democratie #Athene #volksvergadering #liturgie #vrijheid, #gelijkheid #vrijmoedigheid #kerk #Sophocles #Antigone #Plato #Politeia #Phaedo

Noten:

1. Zie het eerste deel, "De plaats van liturgie voor de democratie" (12 juli 2022) , te vinden op ru.nl.
2. De transciptie van de Griekse termen is als volgt: ελευθερία = eleftheria; ἰσονομία = isonomia; παρρησία = parrèsia; λειτουργία = leitourgia; ἐκκλησία = ekklesia.

3. Idem, p. 154.

Waar is Amerika's inspiratie tot hoop, vrijheid en broederschap?

Datum bericht: 19 januari 2022

Door Paul van Sasse van Ysselt

Het gaat niet goed met Amerika. Dat ligt volgens kenners bepaald niet alleen aan het voormalig presidentschap van Donald Trump. De president markeerde 'slechts' het culminatiepunt van wat al decennialang misgaat in de Verenigde Staten, economisch, raciaal, politiek, cultureel, technologisch en constitutioneel. Voor Europa is het nuttig om in de spiegel van Amerika te kijken. Paul van Sasse van Ysselt bepleit daarnaast ook méér dan dat.

De begrijpelijke opkomst van (oud)president Trump

Nick Bryant, BBC correspondent in New York, sprak in zijn boek *When America Stopped Being Great* (2021) over de verkiezing van president Trump als culminatiepunt van een veelheid van ontwikkelingen. De boodschap dat Amerika al langer in de problemen zit, werd eerder al door Barbara Ehrenreich genadeloos aangetoond in haar boek *Nickel and Dimed* (De achterkant van de Amerikaanse droom) uit 2001. Tegen deze achtergrond van decennia aan neergang is het dan ook niet heel vreemd dat Trumps popularisering van de Amerikaanse campagneslogan "Let's make America great again" en zijn beloftes om het roer om te gooien, aansloegen bij een groot deel van de Amerikaanse bevolking.

Democratie zelf onder vuur

Ook president Trump lukte het niet om al zijn verkiezingsbeloftes waar te maken. Wat kwalijk was: hij ontpopte zich als antidemocraat, met slogans als "Drain the swamp", "Lock her up" en "Build that wall", door zijn als retorica verpakte leugens, het ontwijken van debat, het afbranden van de media, en zoveel meer. Dieptepunt daarbij was Trumps ontkenning van de uitslag van de laatste presidentsverkiezingen en zijn aansporing van een menigte op 6 januari 2021 om op te trekken naar het Capitool, het Amerikaanse parlementsgebouw, waar een zitting bezig was om de verkiezingsuitslag te bekrachtigen. Het Capitool werd bestormd. De rest is geschiedenis.

Luuk van Middelaar wees er in NRC Handelsblad op, dat niet alleen van Democratische, maar ook van Republikeinse zijde, inmiddels wordt gewaarschuwd voor zijn eventuele terugkeer en een daarmee gepaard gaande nieuwe aanval op de democratie.[1] Het spook van de autocratie of alleenheerschappij dat door Amerika waart, zoals Van Middelaar het begrijpelijkerwijs noemt, is weinig hoopvol; niet voor Amerika, niet voor Europa. Dit Amerika is niet het Amerika waarvan Tocqueville verslag heeft gedaan in zijn standaardwerk en waarschijnlijk ook niet het Amerika dat hij voor ogen heeft gehad.

Tocqueville en de Revolutie van 1848

In de tijd van Tocqueville was zeker ook niet alles pais en vree. Sterker nog, hij was wel wat gewend in eigen land. Zo schreef hij in zijn Herinneringen aan de omwenteling van 1848:

Ik kreeg het gevoel dat wij in een vreemde tijd leefden, waarin men er niet zeker van was of er tussen het bestellen en het eten van zijn diner geen revolutie zou uitbreken

daarmee overigens alles prijsgevend van zijn Normandische aristocratische inborst.

Even later:

Ik had pistolen bij me gestoken en al pratend met mijn collega's [onderweg van de Nationale Vergadering naar het Champ de Mars] ontdekte ik dat de meesten van hen ook in het geheim gewapend waren. (…) La Fayette verzekerde me dat dit kleine slagwapen [een zakploertendoder] in de Nationale Vergadering veel werd gedragen, vooral na 15 mei. Zo toegerust begaven we ons naar het feest van de Eendracht.

Het liberale revolutiejaar 1848 heeft veelal niet plotsklaps, maar wel uiteindelijk bijgedragen aan de democratisering van veel Europese landen. Vergeleken met de middelen die daarbij werden ingezet, is de Amerikaanse Capitoolbestorming weliswaar nog peanuts, maar de oriëntatierichting bij deze laatste is tegengesteld: geen opbouw, maar afbraak van democratie. Dat verontrust.

Revolutie, bevrijding en democratie

Amerika heeft Tocqueville geïnspireerd tot zijn standaardwerk over de democratie en later – als aanvoerder in geallieerd verband - Europa geïnspireerd tot hoop, vrijheid en broederschap. Daarmee staat de dag van 6 januari (2021) in schril contrast met 6 juni 1944, D-Day. De glans daarvan is zichtbaar in het monumentale metalen gedenkbeeld van Anilore Banon dat sinds 2004 de Normandische kust tussen *Vierveille-sur-mer* en *Laurent-sur-mer* siert, aan de voet van het strand van Omaha Beach. De Franse kunstenares heeft dit indrukwekkend drieluik van beeldelementen gecreëerd.

'om de moed van deze mensen te eren: zonen, echtgenoten en vaders, wie hun leven in gevaar brachten en vaak hun leven offerden met de hoop de Fransen [lees: Europeanen; PvS] te bevrijden.' Foto: Paul van Sasse

Haar uitleg van de beeldengroep is verder als volgt.

- Links gloren *De vleugels van hoop*, 'zodat de kracht die deze mannen op 6 juni 1944 droegen, ons zal blijven inspireren en herinneren dat het met elkaar altijd mogelijk is om de toekomst te veranderen'.
- Rechts staan *De vleugels van broederschap*, 'zodat deze golf van broederschap ons altijd herinnert aan onze verantwoordelijkheid ten opzichte van anderen en onszelf. Op 6 juni 1944 waren deze mannen meer dan soldaten, ze waren onze broeders.'
- In het midden prijkt tot slot het beeld *Sta op, vrijheid!*, 'zodat het voorbeeld van diegenen die in opstand kwamen tegen barbaarsheid, ons zal helpen sterk te blijven staan tegen alle vormen van onmenselijkheid.'

Niet alleen Amerika, ook Europa worstelt met signalen van autocratie. Voor Europa kan het daarom nuttig zijn om in de spiegel van Amerika te kijken om, zoals Van Middelaar betoogt, 'het zwarte scenario in Amerika

verplicht deel [te] laten uitmaken van onze toekomstscan in Europa'. Dat gebeurt al in belangrijke mate. Van groter belang lijkt mij het herpakken van de inspiratie tot hoop, vrijheid en broederschap en een excursie naar de Normandische kust.

Paul van Sasse van Ysselt is jurist en filosoof.

#Tocqueville #democratie #hoop #vrijheid #broederschap #inspiratie #1848 #Amerika #Trump #Europa

Noten:

1. Luuk van Middelaar, 'In de VS gaat de strijd nu tussen democratie en autocratie', in NRC Handelsblad, 20 oktober 2021.

Hoofdstuk 2: Grondslagen: democratie en religie

Oorlog en Democratie: voor democratie moet gevochten worden (I)

Datum bericht: 5 oktober 2022

Door Marc de Kesel

In Oekraïne voert 'democratie' oorlog tegen 'autoritarisme'. Zo klinkt het, in het Westen althans, geregeld in pers en media. Maar is oorlog niet per se ondemocratisch? Is een democratie het niet aan zichzelf verplicht om pacifistisch te zijn? Sluiten democratie en oorlog elkaar niet uit? Met de oorlog in Oekraïne als aanleiding, ontrafelt Marc de Kesel in dit blog de verhouding tussen democratie en oorlog en gaat hij in op het onderscheid tussen autoritaire en liberale democratie.

Sluiten oorlog en democratie elkaar uit? Het antwoord is even eenvoudig als ondubbelzinnig: nee. Dat was bij haar aanvang niet zo, en dat is ook vandaag niet zo. De antieke democratieën van wie we de idee overerfden, zijn groot geworden in en door oorlogen. En wat voor een oorlogen! De Perzische. Een luttel aantal stadstaatjes die net de traditionele, op mythische goden terende koningen opzij hadden geschoven om als volk zelf het heft in handen te nemen, stonden op het punt overruled te worden door de wereldmacht van het moment. In termen van nu: Oekraïnes jonge democratie staat oog in oog met de Russische wereldmacht.

Zegevierende democratie

En het onmogelijke gebeurt. In het geval van de jonge, wankele democratieën in het Griekenland van het begin van de vijfde eeuw voor onze jaartelling: zij slaan de herhaalde aanvallen van de Perzische oppermacht definitief af. De impact van die gewonnen oorlog is niet te overschatten. Tot op vandaag koesteren we de idee die daar zegevierde. Niet dat wij goed weten wat die idee precies inhoudt, maar haar naam is onveranderd gebleven: democratie. En voor die idee werden en worden oorlogen gevoerd. Salamis en de Thermopylen: het zijn tatoeages die sinds haar geboorte de borstkas van de democratie sieren.

Democratie en democratie

Is de oorlog die zich in Oekraïne afspeelt van dezelfde orde? In de feiten is dat wellicht zo, maar qua ideeën ligt het toch iets anders. Als je het Poetin vraagt, zegt ook die dat hij oorlog voert niet tegen, maar voor democratie. Hij blaast het over de hele wereld uit dat zijn 'speciale militaire operatie' optrekt tegen neofascisten, tegen verdrukkers van Russisch sprekenden in Oekraïne, tegen de door het Westen geïndoctrineerden, tegen de imperialisten die zijn broeder- en buurland willen innemen. Veel hout snijdt het niet, maar waar hij voor vecht, verwoordt ook Poetin in termen van democratie. Sovjet-bonzen deden dat vóór hem in termen van 'volksdemocratie'; hij doet het in naam van het Russische volk. Het Russische demos heeft recht op zelfbeschikking en is daarom tot oorlog tegen zijn vijanden bereid. Wij staan er weinig bij stil, maar sinds geruime tijd worden zowat alle oorlogen op de planeet uitgevochten in naam van de democratie. Vaak alleen in

naam, dat wel, maar ook dit laat zien hoe dominant de idee ‘democratie’ is. En hedendaagse oorlogen – zoals die tussen Poetin en het Westen – gaan dan altijd ook over waar democratie voor staat.

Waar staat democratie voor?

De strijd die momenteel aan de gang is, herkennen we in de strijd die, zacht uitgedrukt, een eeuw geleden ook al eens de wereld in rep en roer heeft gezet. Kort door de bocht gesteld, laat die zich samenvatten als de strijd tussen liberale democratie en volksdemocratie. Ofwel staat democratie voor een samenleving waar de macht aan het verdeelde volk wordt overgelaten ofwel staat ze voor een samenleving waar in naam van het volk een onverdeelde macht regeert.

Die laatste, de ‘volksdemocratie’ is autoritair. Zij appelleert aan de wens van het volk om een stevig gezag, een sterke leider. We vergeten beter niet dat het autoritaire en totalitaire karakter van zowel communisme als fascisme er zonder de wens van het volk niet zou zijn geweest. En zo ook bestaat het huidige politieke populisme slechts bij gratie van de massa’s die deze wens koesteren.

Naast het feit dat de geschiedenis ons leert dat we weinig of niets van haar leren, leert zij ook dat, eenmaal aan de macht, zo’n leider alles in het werk stelt om de wens van het volk te manipuleren in zijn voordeel. Het volk krijgt dan de gestolde karikatuur van zijn eigen wens als een propaganda-tsunami over zich heen gestort. En wanneer het al snel andere, tegengestelde (lees ‘democratische’) wensen gaat uiten, staat meteen, naast een verhevigde propagandagolf vol fake news, regelrechte repressie klaar. Poetins regime illustreert het allemaal even treffend als angstwekkend macaber.

Strijd tussen autoritaire en liberale democratie

Het is met die autoritaire ‘democratie’ dat de jonge Oekraïense natie in oorlog is. Zodoende verdedigt zij die andere ‘democratie’ die wij de onze weten: de liberale democratie. Wat vanuit liberaal democratisch perspectief nieuw is aan die oorlog, is alleen de ‘oorlog’. Want het is duidelijk dat de strijd tegen autoritarisme in onze westerse democratie reeds een paar decennia de voorpagina van onze kranten haalt. De Orbans, de Erdogans, de Trumps, de Le Pens: het succes van dat soort figuren duidt op een symptoom dat laat zien dat de democratische wens van het electoraat wel degelijk in de richting van autoritarisme kan worden omgebogen. Tegen die tendensen tot autoritarisme voert onze liberale democratie strijd. Een open strijd, die ook de tegenstander alle openheid geeft, want het is tenslotte de wens van de kiezer die beslist.

Marc de Kesel is bijzonder hoogleraar aan de faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen en wetenschappelijk medewerker aan het Titus Brandsma Instituut, Radboud Universiteit, Nijmegen. Vanuit filosofisch perspectief doet hij aan onderzoek in domeinen als religie- en mystiektheorie, holocaustreceptie, lacaniaanse theorie en kunst- en cultuurkritiek. Recent verscheen van hem Ik God & mezelf. Mystiek als deconstructie *(Amsterdam: Sjibbolet, 2021). Volgend jaar verschijnt van hem* Effacing the Self: Mysticism and the Modern Subject *(Albany, NY: SUNY Press) en* Seks in biopolitieke tijden. Levenkunst bij Foucault en Lacan *(Amsterdam: Boom).*

#Tocqueville #democratie #oorlog #autoritarisme #Oekraïne

Oorlog en Democratie: Democratie is strijd (II)

Datum bericht: 26 oktober 2022

door Marc de Kesel

Met de oorlog in Oekraïne als aanleiding, ontrafelde Marc de Kesel in zijn eerdere blog de verhouding tussen democratie en oorlog en daarbij ging hij in op het verschil tussen autoritaire en liberale democratie. In dit blog laat hij zien dat democratie altijd strijd is – geen oorlog – en dat autoritaire en liberale democratie zich juist van elkaar onderscheiden in de manier waarop zij omgaan met strijd.

Democratie is strijd. Maar geen oorlog. Als een democratie zich verplicht ziet oorlog te voeren, beven haar grondvesten. Wanneer Oekraïne als bij wonder morgen de oorlog wint, wil dat nog niet zeggen dat de democratie waarvoor wij zeggen dat ze vocht, gered is. Het democratisch bestel en het dito ethos was vóór de oorlog allesbehalve optimaal, en ook na de oorlog zal er wat dit betreft nog heel wat werk aan de winkel zijn. Al is de kans ook niet irreëel dat die miraculeuze overwinning de democratie een boost geeft. Let's hope.

Autoritaire democratie: ontkenning van strijd

Democratie is strijd. Strijd ook tussen het liberale en het autoritaire model. En strijd of, exacter, de omgang met strijd is ook wat die twee modellen tegenover elkaar stelt. Een autoritaire democratie ontkent dat ze strijd is. Zij beweert bij hoog en laag dat ze dat juist niet is. Ze claimt eenheid, eenheid rond een sterk gezag dat zich de belichaming van het onverdeelde volk weet. Let wel, de facto is een autoritaire democratie juist vol strijd en geweld, maar alle door de staat uitgeoefende geweld is erop gericht de onderlinge strijd die leden van de samenleving met elkaar kunnen aangaan – en dus ook de strijd die ze met het gezag aangaan – de kop in te drukken. Hier wordt de strijd aangegaan tegen de strijd zelf. Het is vooral daarom dat een autoritaire democratie antidemocratisch is: ze wil alle strijd uitbannen, 'strijd' die wezenlijk is voor een democratie.

Liberale democratie: strijd als uitgangspunt

Als een liberale democratie beweert dat ze democratischer is, is dat omdat ze strijd toelaat. Zij maakt van 'strijd' zonder meer de regel van haar bestel. Want strijd is wat onder het volk heerst, onderling oneens met elkaar als het is. Elkeen heeft zo zijn wensen, wensen die alle kanten kunnen opgaan en vaak struikelen over de kapriolen van hun eigen grilligheid. De onenigheid die het volk zo verdeelt, wordt in een liberale democratie de motor van haar politieke cultuur. Haar macht installeert bewust een oppositie die ze de taak geeft haar tegen te spreken. Zij ondersteunt een pers die ze opdraagt haar kritisch in het vizier te houden. Zij bouwt op haar hoogste niveau een 'scheiding der machten' in, die zoiets als 'eenheid' (waar zovele van haar burgers spontaan naar verlangen) onmogelijk maakt. Zij stimuleert vakbonden en drukkingsgroepen die op elk moment van een gesettelde consensus opnieuw een dissensus kunnen maken.

Tegenspraak geïnstitutionaliseerd

Een liberale democratie verheft de strijd die sowieso tussen mensen leeft tot een operationeel procedé. Wel kanaliseert ze die strijd tot een strikt verbaal dispuut. Die wordt gekristalliseerd in een wetgeving waarin de grillige wens van het volk – principe van politieke macht – vaste oriëntatiepunten krijgt. En die oriëntatiepunten kunnen alleen gewijzigd worden na verbale strijd, een strijd die uitmondt in een consensus, zij het dat die consensus nooit de dissensus die het principe van democratie is, voorgoed kan vervangen.

In Oekraïne wordt gestreden opdat strijd het principe van de politieke cultuur kan blijven. Waar Poetins Rusland tegen strijdt, is precies die strijd. Maar die strijd tegen de strijd durft Poetin niet democratisch te strijden. En dit gebrek aan durf overschreeuwt hij met een oorlog die hij niet eens zo durft te noemen. Alleen al die lafheid duidt erop dat ook hij zich erbij neerlegt dat 'democratie' de naam is voor de horizon waarbinnen onze planeet aan politiek doet.

Het is vast naïef, maar in onbewaakte momenten overvalt het me dat ik juist uit Poetins flagrantste leugens iets van hoop zie doorschemeren.

Marc de Kesel is bijzonder hoogleraar aan de faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen en wetenschappelijk medewerker aan het Titus Brandsma Instituut, Radboud Universiteit, Nijmegen. Vanuit filosofisch perspectief doet hij aan onderzoek in domeinen als religie- en mystiektheorie, holocaustreceptie, lacaniaanse theorie en kunst- & cultuurkritiek. Recent verscheen van hem Ik God & mezelf. Mystiek als deconstructie *(Amsterdam: Sjibbolet, 2021). Volgend jaar verschijnt van hem* Effacing the Self: Mysticism and the Modern Subject *(Albany, NY: SUNY Press) en* Seks in biopolitieke tijden. Levenkunst bij Foucault en Lacan *(Amsterdam: Boom).*

#Tocqueville #democratie #oorlog #autoritarisme #Oekraïne

Democratie, religie en eigenmachtigheid

Datum bericht: 15 juni 2022

Door Michaël Bauwens

De Nederlandse taal bezit woorden die zich bijzonder goed lenen voor wijsgerige overwegingen. Zo hebben de begrippen 'eigenmachtig' en 'eigenmachtigheid' geen eenduidige tegenhanger in de grote buurtalen Engels en Frans. Politiek filosoof Michaël Bauwens introduceert deze begrippen in zijn reflectie over het onderscheid tussen de vorm en de bron van het staatsgezag. Dit fundamentele onderscheid heeft zowel theoretische als praktische consequenties.

De vorm versus de bron van staatsgezag

In het doorsnee oor van de 21ste-eeuwse lezer staat de encycliek *Immortale Dei* van Paus Leo XIII (1885) vol met argumenten, stellingen en concepten die klinken als het akelige krassen van een krijtje op een aloud schoolbord. Maar de encycliek maakt bijna terloops het cruciale onderscheid tussen de staatsvorm als de *manier waarop* het moderne staatsgezag wordt uitgeoefend enerzijds, en de uiteindelijke *bron of legitimering* van dat staatsgezag anderzijds. Die twee kunnen samenvallen. Wie vindt dat enkel democratie een legitieme staatsvorm is, zal stellen dat staatsgezag maar legitiem is als het democratisch is.

Wel goddelijke almacht, geen theocratie

Maar de paus onderscheidt die twee dus, en stelt dat de Kerk zich niet per se uitspreekt voor of tegen bepaalde staatsvormen – een uitspraak die voor Franse monarchisten destijds dan weer kan hebben geklonken als een akelig krassend krijtje. Het is de Kerk in de eerste plaats te doen om de bron van het staatsgezag, omdat die bron uiteindelijk God is. Dat God 'almachtig' is heeft dus ook politieke implicaties, wat zeker in moderne oren dan weer akelig theocratisch kan klinken. Maar net dat onderscheid tussen de vorm en de bron van het gezag verspert de weg naar een theocratie. De Kerk vertegenwoordigt God en dus de bron van alle macht, maar net daardoor is haar gezag principieel onderscheiden van dat van de autonome staat en zijn bestuursvorm.

Wel autonomie, geen eigenmachtigheid

Tegelijkertijd impliceert dat onderscheid dat een democratie weliswaar een van de mogelijke staatsvormen is, maar niet zelf de bron of legitimering kan zijn van dat gezag. Hier komt het mooie Nederlandse woord 'eigenmachtigheid' uitstekend van pas. Het betekent immers dat volgens de Kerk ook 'het volk' of 'de natie' niet *eigenmachtig* is, dus niet zelf de bron is van het gezag – ook al kan dat gezag zeker autonoom en democratisch worden uitgeoefend. Een *transcendente* bron van alle macht impliceert dat geen enkele partij of politicus, geen enkele staat, bevolking of natie zichzelf die eigenmachtige rol kan toemeten.

Nationalisme en eigenmachtige democratie

Populisme en nationalisme worden vaak als bedreigingen aanzien voor de democratie en als een gevaarlijke bron van conflict. Maar ze volgen logisch uit een eigenmachtige democratie die 'het volk' of 'de natie' als de

ultieme bron van haar gezag beschouwt waarmee gezagsbron en gezagsvorm samenvallen. Net door allereerst de bron van het politieke gezag te onderscheiden van de bestuursvorm van het politieke bestel, kunnen we vervolgens die bron buiten het politieke bestel zelf plaatsen. Daarmee kan dan iedere vorm van politieke eigenmachtigheid, zoals populisme en nationalisme, fundamenteel onder kritiek worden geplaatst.

Overstijgende mensenrechten

Nu heeft na twee Wereldoorlogen 'het volk' of 'de natie' als eigenmachtige bron van gezag haar geloofwaardigheid al danig verspeeld – en worden ze er tot vandaag vaak expliciet mee gelinkt. Daarom wordt er sinds enkele decennia zwaar geïnvesteerd in een universeel mensenrechtendiscours met een bijhorende suprastatelijke infrastructuur. Die mensenrechten en hun institutionele wachters moeten ons hoeden voor bovengenoemde gevaren net door overal en op iedereen van toepassing te zijn, zonder onderscheid – dus door alle landen en naties te overstijgen of te 'transcenderen'. Het is in die zin dus opnieuw een poging om die eigenmachtigheid los te koppelen van het concrete politieke bestel van de staat.

Oude wijn in nieuwe zakken?

Maar met enkele elementaire filosofische vragen over wat 'mens' en 'recht' ten gronde zijn, komen we al snel bij kwesties die al millennia geleden en eeuwen lang door de Kerk werden beantwoord met 'God'.

De bron of grondslag van de 'moderne' waardigheid en gelijkheid van de mens lag er bijvoorbeeld in beeld te zijn van (en vrijgekocht door) een transcendente God waar dus geen enkel aards onderscheid afbreuk aan kon doen. Nu smaakt oude wijn in nieuwe zakken niet noodzakelijk slechter, maar misschien had die oude paus dan toch wel ergens een punt?

Michaël Bauwens is doctor assistent aan de Universiteit van Antwerpen, en verbonden aan het Centrum voor Ethiek. Hij promoveerde aan de KU Leuven op een proefschrift over de metafysica van instituties.

#Tocqueville #democratie #staatsgezag #legitimering #instituties #grondwet #oorlog #vrede #PausLeoXIII #Encycliek #ImmortaleDei

De terugslaghypothese: christelijke machtspolitiek in de USA

Datum bericht: 31 augustus 2022

Door Niels de Leeuw

Het gerenommeerde Gallup onderzoek over kerkgang in de Verenigde Staten liet in 2020 voor het eerst zien dat kerkgaande mensen een minderheid zijn.[1] Hoe moeten wij deze historisch unieke situatie duiden? David Campbell, hoogleraar aan de katholieke Notre Dame University, legt een verband tussen kerkverlating en het streven naar politieke invloed door bepaalde christelijke kerken en hun achterban. Dit klinkt paradoxaal. Campbell geeft hiervoor echter een heldere verklaring. Deze verklaring ligt in lijn met het denken van Tocqueville

Protest

Ook in de Verenigde Staten is over de decennia heen een ontwikkeling te zien van een licht afnemend kerkbezoek. David Campbell stelt dat de politieke invloed die bepaalde christelijke kerken nastreven een versterkend effect heeft op de afname van kerkbezoek en op kerkverlating. In deze verschijnselen ziet hij dus mede een protest.[2,3]

De Republikeinse partij wordt door velen geïdentificeerd met conservatieve christelijke stromingen. De politieke alliantie tussen beide is volgens Campbell zo beeldbepalend geworden voor het christendom in Amerika dat een relatief grote groep Amerikanen zich niet langer meer wil identificeren als lid van een christelijke kerk. De afname in identificatie met kerken is het sterkst in staten met een sterke invloed van de *religious right*. Het bijzondere is dat kerkverlating niet zozeer gepaard gaat met verlies van het persoonlijke geloof in God. Campbell legt uit dat het etiket ‘atheïsme’ in de Verenigde Staten in het algemeen vooral als iets negatiefs wordt geduid. Het voorgaande betekent dat secularisatie in de Verenigde Staten meer de betekenis heeft van kerkverlating dan van het verlies op het persoonlijke vlak van het eigen geloof.

Actie en reactie

De wortels van de *religious right* in Amerika liggen in de jaren 1920. Deze beweging was een reactie op een veranderde cultuur in Amerika. De weerstand tegen emancipatie van etnische minderheden, de vrijere seksuele moraal en de ontwikkelingen in de wetenschap brachten een deel van de christenen samen in deze politieke beweging. De beweging heeft succes gehad: de eigen gelederen werden versterkt en naar buiten toe ontstond een zekere herkenbaarheid. Paradoxaal genoeg legde dit succes ook de kiem voor het tegendeel: kerkverlating van andere christenen uit protest.

Deze dynamiek van actie en reactie brengt polarisatie mee. Het gaat om een polarisatie tussen kerkelijk en niet-kerkelijk binnen het christendom en de politiek. Volgens Campbell beginnen de Democratische Partij en de Republikeinse Partij zich steeds meer op deze polen te richten. Secularisering is zo een bron van voortschrijdende politieke polarisatie en politieke polarisatie een bron van voortschrijdende secularisering, aldus Campbell.

Tocqueville

Tocqueville was kritisch over allianties tussen christelijke kerken en specifieke politieke partijen. Hij voerde daarvoor drie redenen aan.[4] Ten eerste kan het leunen op de machtspositie van politiek de spirituele kracht van het christendom en de kerken afzwakken. Ten tweede is het gevaarlijk voor kerken zelf om het eeuwige Rijk Gods te verbinden met tijdelijke regimes. Zijn ervaring met de Franse Revolutie en het bloedbad onder religieuzen in Frankrijk wijt hij ten dele aan het verbond dat onder het Ancien Régime bestond tussen troon en altaar. Scheiding van kerk en staat en van kerk en politiek achtte hij daarmee in het eigenbelang van de kerk. Afstand tussen beide voorkomt dat veranderingen in politieke en morele kwesties tot kerkverlating leidt. Ten derde beperken allianties met tijdelijke regimes die steunen op slechts een deel van de bevolking de Bijbelse missie tot verspreiding van het evangelie onder alle mensen.

Tocqueville was dus pessimistisch over de effectiviteit van allianties tussen kerken als instituties en politiek, zeker op de langere termijn. Ook voor sommige Europese landen kunnen de bevindingen van de 19de-eeuwse Tocqueville en de 21ste-eeuwse analyses van Campbell stof tot overdenking vormen.

Te denken is bijvoorbeeld aan Polen, waar de Rooms-Katholieke Kerk een sterke alliantie aangegaan lijkt te zijn met regeringspartij Recht en Rechtvaardigheid (PiS). De inzet is vooral het medisch-ethisch terrein. De achterliggende zorgen van de kerk zijn ingegeven door haar visie op menswaardigheid en de bescherming van het kwetsbare leven. Dat maakt die inzet begrijpelijk. Of die politieke strategie op de lange termijn effectief is, is in de ogen van Tocqueville en Campbell een vraag.

Doorwerking van het geloof

Zag Tocqueville dan helemaal geen mogelijkheden voor een productieve verbinding tussen religie en politiek? Zeker wel. In de visie van Tocqueville werkt het geloof door in de individuele overtuigingen van mensen, ook in politieke overtuigingen. Daardoor werken die overtuigingen op een indirecte manier door in de politieke besluitvorming, waar iedere burger als gelijke van de andere burger geldt. Het is die houding die volgens Tocqueville op lange termijn de menswaardigheid het beste beschermt.[5]

Niels de Leeuw is religiewetenschapper, publicist en docent levensbeschouwing en Global Perspectives in Den Bosch.

#Tocqueville #David Campbell #kerk #religie #christendom #atheïsme #Amerika

Noten:

1. M. Jones, “In 2020, 47% of U.S. adults belonged to a church, synagogue or mosque.” Geraadpleegd op 30-4-2021 via https://news.gallup.com/poll/341963/church-membership-falls-below-majority-first-time.aspx.

2. Gabatt, “Allergic reaction to US religious right' fueling decline of religion, experts say.” Geraadpleegd op 30-4-2021 via https://www.theguardian.com/world/2021/apr/05/americans-religion-rightwing-politics-decline.

3. Campbell, G. Layman & J. Green (2021), *Secular Surge: A New Fault Line in American Politics*. University Press: Cambridge 2021, pp. 107-137

4. de Tocqueville (1835 en 1840), *Over de democratie in Amerika* (integrale editie, vijfde druk), Lemniscaat: Rotterdam 2019, pp. 321-322.

5. de Tocqueville (1835 en 1840), *Over de democratie in Amerika* (integrale editie, vijfde druk), Lemniscaat: Rotterdam 2019, p. 752

Wat drijft de democratie? En wat houdt haar drijvend?

Datum bericht: 19 oktober 2022

Door Lennart Slagter

Seymour Martin Lipset (1922-2006) is één van de grondleggers van de moderniseringstheorie binnen de politicologie. Hij stelde vast dat economische ontwikkeling, gemeten in BBP per capita, democratische ontwikkeling in de hand zou werken. Lipset brengt verscheidene argumenten te berde voor deze stelling. Hij haalt hierbij onder meer de naam van Alexis de Tocqueville (1805-1859) aan. In dit blog betoogt Lennart Slagter dat Lipset Tocqueville bepaald niet aan zijn zijde vindt waar het gaat om de veronderstelde relatie tussen economische ontwikkeling en democratisering. Kan een Tocquevilliaans perspectief op deze materie daarentegen juist verklaren waarom moderniseringstheorie vandaag de dag aan geloofwaardigheid heeft ingeboet?

In het artikel 'Some social requisites of democracy',[1] zet Lipset uiteen hoe de gevolgen van economische ontwikkeling leiden tot de opkomst van liberale democratie. Zo is er binnen een samenleving met een hoog BBP per capita doorgaans een hoger niveau van geletterdheid onder de bevolking. Ook brengt de hogere mate van welvaart vaak een hoger onderwijspeil met zich mee. Dit stelt de burgers beter in staat zich politiek te engageren. Daarnaast is er, ten gevolge van industrialisering, doorgaans een verder gevorderd stadium van verstedelijking.

Economische ontwikkeling, verstedelijking en liberalisering

Geïnspireerd door vroege sociologen zoals Max Weber (1864-1920), gaat Lipset ervan uit dat verstedelijking hand in hand gaat met een liberalisering van de samenleving. Het leven in de stad, met alle diversiteit aan standpunten en levenswijzen van dien, brengt mensen ertoe zichzelf vooraleer te beschouwen als burgers van een staat, in plaats van als leden van een afgebakende, lokale (vaak religieuze) gemeenschap. Juist deze mensen zouden gemakkelijker de noodzaak van politieke representatie inzien, daar zij dagelijks te midden staan van een grote verscheidenheid aan ideeën en belangen. Ook zouden zij om deze reden het neutrale, 'rationele', gezichtspunt van de staat gemakkelijker kunnen billijken. De rol van religieuze overtuigingen binnen de politieke aangelegenheden en het dagelijks leven neemt dan ook af.

Het directe effect van welvaart uit zich volgens Lipset via verandering van de sociale stratificatie. Een hoger welvaartsniveau zorgt voor een groei van de middenklasse. Juist de middenklasse heeft een matigend effect op het politieke beleid.[2] Zij zal extremisme afkeuren, omdat dit het politieke systeem bedreigt waarin zij zelf goed gedijt. Wat de onderklasse betreft, haar omvang en absolute armoedeniveau neemt af ten gevolge van economische ontwikkeling. Lipset haalt op dit punt Tocqueville aan, daar deze vaststelt:

Bij beschaafde naties zijn het in het algemeen alleen degenen die niets te verliezen hebben, die in opstand komen.[3]

Autoritair kapitalisme: de weerlegging van moderniseringstheorie?

Welnu, de door Lipset als vanzelfsprekend gepresenteerde gevolgtrekking tussen economische ontwikkeling en democratisering heeft vandaag de dag aan geloofwaardigheid ingeboet. De opkomst van 'autoritair kapitalisme' laat zien dat economische ontwikkeling, geenszins een proces van democratisering hoeft te

impliceren. Denk hierbij aan landen als China en, hetzij in mindere mate, Singapore. De observaties die Tocqueville deed in de prille Amerikaanse democratie, kunnen verklaren waarom economische ontwikkeling op zichzelf geen voldoende voorwaarde vormt voor democratisering.

Afbeelding: Het Tiananmenplein is het staatssymbool voor de Volksrepubliek China.

Tocqueville en de bron van de democratie

Het brandpunt van deze observaties vinden wij in de erkenning van de standsgelijkheid als het 'oerfeit'[4] van de democratie. Tocqueville beschouwde dit als het centrale principe waarvan al het andere dat hij waarnam was afgeleid. Gelijkheid is dan ook de krachtigste hartstocht onder democratische volkeren, een hartstocht die weliswaar eveneens een tegenwicht benodigde. Immers,

…het menselijk hart kent ook een perverse voorkeur voor de gelijkheid (…) (…) die de mensen ertoe overhaalt gelijkheid in slaafsheid te verkiezen boven ongelijkheid in vrijheid.[5]

Volgens Tocqueville vormde in Amerika de puriteins-christelijke traditie de noodzakelijke begrenzing van de democratische hartstocht voor gelijkheid. Deze traditie was namelijk gericht op (lokaal) zelfbestuur, vrijheid en onafhankelijkheid. Ondertussen beschermden de religieuze zeden de samenleving tegen een doorgeslagen individualisme, dat met de groeiende vrijheid en gelijkheid op de loer lag.

Hiermee kunnen wij zien dat Tocqueville fundamenteel van inzicht verschilt met Lipset. Laatstgenoemde trachtte succesvolle democratisering als een oorzakelijk gevolg af te leiden van economische ontwikkeling. Deze these is allereerst empirisch onhoudbaar gezien de opkomst van autoritair kapitalisme. Daarbij toont Tocqueville dat het aanhouden van religieuze overtuigingen niet haaks hoeft te staan op een proces van democratisering. Ook op dit punt spreekt hij de sociologische aannames binnen Lipsets theorie tegen. Bovendien doet deze moderniseringstheorie onvoldoende recht aan de rol van ideeën die ten grondslag liggen aan de moderne democratie, zoals standsgelijkheid en vrijheid. Wanneer dergelijke, fundamentele ideeën afwezig zijn, ontbeert de democratie haar 'natuurlijke bron', aldus Tocqueville:

De Amerikanen zijn onder een gelukkig gesternte geboren: hun voorouders hebben indertijd op de grond die de Amerikanen bewonen, de gelijkheid van stand en van het intellect ingevoerd, en daaruit moest op een mooie dag de democratische republiek opwellen als uit haar natuurlijke bron.[6]

Lennart Slagter is masterstudent Filosofie van de Natuur- en Levenswetenschappen en premasterstudent Politicologie aan de Radboud Universiteit. Daarbij was hij in 2020 als stagiair betrokken bij het project Tocqueville, Religie en Democratie.

#Tocqueville #Lipset #modernisering #democratie #kapitalisme #normenenwaarden

Noten:

1. Seymour Martin Lipset (1959), *Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy*. *American Political Science Review*, 53(01), 69-105.

2. Zo stelde Aristoteles al het volgende over de rol van de middenklasse: “And this is the class of citizens which is most secure in a state, for they do not, like the poor, covet their neighbors'; goods; nor do others covet theirs, as the poor covet the goods of the rich; and as they neither plot against others, nor are themselves plotted against, they pass through life safely.” – *Politica*, Book 4, Part XI. Toegankelijk via: http://classics.mit.edu/Aristotle/politics.4.four.html.

3. Alexis de Tocqueville (1835) *Over de democratie in Amerika* (integrale editie, vijfde druk). Lemniscaat: Rotterdam 2019 (oorspronkelijk gepubliceerd als: *De la démocratie en Amérique*), p.263.

4. Alexis de Tocqueville (1835) a.w. p.18.

5. Alexis de Tocqueville (1835) a.w. p.70.

6. Alexis de Tocqueville (1835) a.w. p.302.

De lichtheid van het sociaal contract

Datum bericht: 24 augustus 2022

Door Jan Prij

Volgens de Franse techniekfilosoof Éric Sadin valt onze gemeenschappelijke wereld uit elkaar. Wij leven volgens hem in het tijdperk van de ik-tiran die alleen zichzelf erkent als normatief referentiepunt en bron van gezag, waardoor er van onderlinge solidariteit niets overblijft. Hoe geloofwaardig is zijn analyse?

Wij moeten volgens Sadin de kiemen van dit destructieve ethos opsporen om het te kunnen bestrijden.[1] Deze kiemen liggen volgens Sadin bij de mythe en de teleurstellingen van het liberale individualisme. De geboorte daarvan situeert hij bij de Engelse filosoof en de vader van het liberalisme John Locke (1632-1704) en de stichtingsmythe van het moderne sociale contract. Volgens deze mythe bestaat de natuurlijke vrijheid van de mens eruit “dat hij geen enkele hogere macht op aarde erkent en niet ondergeschikt is aan de wil of het wetgevende gezag van wie of wat dan ook”.[2]

Deze stelling van John Locke ligt aan de oorsprong van het moderne streven om alle burgers het onvervreemdbare recht op volledige autonomie te doen toekomen. Locke legt hiermee de grondslag van de theorie van het sociaal contract die de verhouding tussen individu en maatschappij regelt. Meermaals schrijft Locke dat het individu altijd vrij moet zijn om zijn eigen geweten te volgen, maar wel binnen een collectief dat verenigd wordt door gedeelde waarden.

Volledige erosie van gedeelde waarden

De these van Sadin is dat aan de basisvoorwaarden van dit sociaal contract niet meer voldaan wordt. Zijn boek beschrijft in vogelvlucht hoe die gedeelde waarden vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw (het moment dat het wantrouwen de samenleving binnensloop) razendsnel zijn geërodeerd. Vooral de neoliberale wending in de samenleving waarbij het individu zichzelf als ondernemer op de markt zette en “de roes van het internet met het ik als nieuwe middelpunt” zijn volgens Sadin funest geweest.[3] Er is in een verontrustend tempo een sfeer tot stand gekomen waarin mensen zich in toenemende mate koning in hun eigen wereldje wanen. Wat ons nu te doen staat, aldus Sadin is heel duidelijk maken “dat er iets is en altijd zal zijn dat ons overstijgend, bindt en verplicht” namelijk dat onze individuele eigenheid … alleen werkelijk kan gedijen bij de gratie van de gedeelde ruimte’.[4]

Technologieën achter de veenbrand

Sadin beschrijft de technologieën achter de veenbrand, zoals Facebook, waarin iedereen “gevangen is in de subjectiviteit van een zuiver persoonlijke ervaring”, het gekwetter van Twitter, het ik-liberalisme van Instagram. Dit alles resulteert in de opkomst van ‘autoritaire particuliere belangen’ en toenemende barsten in het vertrouwenspact. Wat overblijft is een tijdperk van wrok, rancune en slachtofferschap waarin een toenemend aantal mensen streven naar genoegdoening. Een wereld kortom waarin men uiteindelijk op steeds gewelddadiger wijze probeert zijn eigen ik te laten overheersen.

Aansluitend bij het denken van Tocqueville constateert Sadin in een van zijn kenmerkende lange zinnen dat er nu in ons democratisch stelsel op nieuwe wijze een tirannie van de meerderheid dreigt te ontstaan “Tirannie”, zo zei Tocqueville, “kan ook door de meerderheid worden uitgeoefend”. Sadin:

Vandaag de dag zien we deze stelling eens te meer bevestigd, al is de geautomatiseerde meerderheid van tegenwoordig geen met de legitimiteit bekleed geheel, maar bestaat die uit een overvloed aan individuen die vervuld van wantrouwen en strijdlust afstand houden van zowel het publiek debat als de ander.[5]

Vervolgens concludeert hij dat ons een haast “manicheïsche strijd wacht tussen Thanatos en Eros, tussen hen die worden voortgestuwd door vernietigingsdrift en zij die gedreven worden door hoop en de diepe wens iets op te bouwen.”[6]

Een vernietigende diagnose zonder geloofwaardig alternatief

Sadin biedt met zijn boek helaas geen wegen om uit het tijdperk van de ik-tiran te komen en de vernietiging van de gemeenschappelijke wereld te boven te komen. Sterker nog, hij beantwoordt niet aan zijn bedoeling door te laten zien hoezeer “we in de samenleving van elkaar afhankelijk zijn en alleen kunnen bestaan bij de gratie van een gedeelte ruimte.”

Zijn analyse was geloofwaardiger geweest als deze zichtbaar had gemaakt hoezeer ons individuele lot schatplichtig is aan de inzet van anderen, hoezeer ook de zogenaamde *lonely wolves* onderdeel uitmaken van de samenleving die zij zelf zeggen te verwerpen; hoezeer kortom de *selfmade man* die zichzelf de eigen wetten stelt daadwerkelijk op een illusie berust.

Nu lijkt Sadin de fundamenten van een de gemeenschappelijke wereld zelf te ondergraven door in het midden ervan een antagonistische strijd tussen opbouwende krachten en vernietigende krachten te veronderstellen die buiten de samenleving staan en deze trachten te vernietigen. Het punt is nu juist: wij kunnen niet uit de gedeelde ruimte vallen die wij met iedereen delen. Of om het met een retorische vraag van de socioloog Willem Schinkel te zeggen: als iemand buiten de samenleving valt, waar is ie dan?

De lichtheid van het sociaal contract

Wel maakt zijn boek de ondraaglijke lichtheid van het sociaal contract duidelijk dat Sadin als uitgangspunt neemt voor zijn analyse. Problematisch daarbij is dat het sociaal contract een set van afspraken betreft die uit zichzelf geen overstijgende, bindende en verplichtende kracht heeft. Contracten gaan over wat partijen op basis van eigen belang bij de overeenkomst te winnen hebben en over verschillende belangen. Ook kunnen op ieder moment op basis van wederzijdse instemming worden afgebroken. Een sociaal contract creëert een staat en daarbij behorende rechtsregels.

Zoals Jonathan Sack in zijn boek *The home we build together* heeft laten zien, ziet het vertrouwenspact op basis van een maatschappelijk verdrag er anders uit.[7] Het draait om de vraag wat verschillende partijen bijdragen aan de samenleving en niet wat zij bij de overeenkomst te winnen hebben. Een maatschappelijk verdrag vraagt om commitment op basis van een gedeelde visie die niet op basis van eigen belang wordt aangegaan, maar die om onze voortdurende toewijding, loyaliteit en betrouwbaarheid vraagt. Het creëert een samenleving en verbindt mensen op basis van een gemeenschappelijke visie. Het gaat niet primair over de verdeling van rechten, maar over de toewijzing van verantwoordelijkheden.

Een contact draait om de logica van het ‘voor-wat- hoort-wat’. Een verdrag kent een andere logica namelijk ‘ik geef terug aan anderen, wat ik van anderen ontvangen heb’. Daarmee erkent het volop de schatplichtigheid door de tijd heen van generaties mensen aan elkaar. Het stijgt boven het eigenbelang uit en erkent daarmee pas voluit datgene “wat ons overstijgt, verbindt en verplicht: de gedeelde ruimte die mij draagt”. Alleen vanuit de cultivering van dat ethos is een geloofwaardige kritiek op de opkomst van de ik-tiran mogelijk.

Jan Prij is publicist en redactiesecretaris van Christen Democratische Verkenningen.

#Tocqueville #ÉricSadin #JohnLocke #sociaalcontract #maatschappelijkverdrag

Noten:

1. Éric Sadin, *Het tijdperk van de ik-tiran. Het einde van de gemeenschappelijke wereld*, Wereldbibliotheek, 2021.

2. *Id.*, p.43. Het citaat van John Locke komt uit *Second Treatise of Government*, 1690, hoofdstuk 4.

3. *Id.*, p.79.

4. *Id.*, p.39.

5. *Id.*, p.252.

6. *Id.*, p.263.

7. Johnathan Sacks, *The home we build together*, Bloomsbury, 2007. Zie met name hoofdstuk 9. Social Contract, Social Covenant, p.101-112

Waarheid en kritiek: is religieus geloof te funderen buiten dat geloof om?

Datum bericht: 9 maart 2022

Door Tjeerd van Hoorn

In zijn blog over postliberale theologie beschrijft Bas Hengstmengel deze beweging als een stroming die veelkleurig is, maar desondanks twee principes deelt. Deze principes zijn de volgende: (a) er is een verband tussen hedendaagse behoeften en het christelijk geloof; (b) er bestaat geen rationeel verhaal buiten het geloof om op basis waarvan het geloof te rechtvaardigen is. Is dit laatste wel een houdbaar uitgangspunt? Tjeerd de Hoon trekt dit in twijfel.

Het uitgangspunt dat er geen rationele grond buiten het christelijk geloof is op basis waarvan het geloof te rechtvaardigen is en dat het christendom dus alleen haar eigen criteria kent, heeft belangrijke implicaties. Het brengt mee dat een religie zoals het christendom zelf kan vaststellen wat redelijk is, zonder dat een buiten deze religie staande instantie daartoe in staat is.

Inconsistentie?

Postliberalen als Milbank hebben kritiek op de liberale orde; sterker zij zien deze niet als wenselijk. In plaats daarvan bepleiten zij een theologische orde. Dit kan natuurlijk niet samengaan: indien er geen gedeelde rationele grond is, valt er over en weer geen kritiek te uiten. Er blijft alleen een gesprek tussen dovemansoren over.

Een beroep op Wittgenstein

Postliberalen hoeven de conclusie echter niet te trekken dat een echt gesprek met liberalen onmogelijk is. De reden daarvoor is dat er wél een rationele grond is voor het onderlinge gesprek.Het uitgangspunt dat religieus geloof niet op een neutrale, rationele grond te baseren is, ontlenen postliberalen aan de filosofie van Wittgenstein, zoals Hengstmengel vermeldt. Wittgenstein noemt dit de autonomie van de grammatica.

Dit idee houdt in dat de verschillende taalpraktijken die wij hebben, hun eigen normen (grammatica) hebben die bepalen wat betekenisvol is binnen een dergelijke context. Deze normen kunnen niet gerechtvaardigd worden door te verwijzen naar een werkelijkheid buiten de taal, omdat elke verwijzing weer zelf binnen de taal plaats zal vinden. Dit geldt zelfs voor bijvoorbeeld een kleurstaal (kleur-staal) die gebruikt wordt om de grammatica van het woord ‘blauw’ uit te leggen. De leraar zegt in deze taalcontext bijvoorbeeld ‘blauw’ en wijst naar de kleurstaal. De kleurstaal is hier, in de functie van kleurstaal, een deel van de grammatica.

Wat Wittgenstein over het hoofd zag

Wat Wittgenstein echter vergeet, is dat deze kleurstaal echter ook nog altijd een object moet zijn om ook maar als kleurstaal te kunnen functioneren. Bovendien moet de kleurstaal ook nog iets delen met de objecten die onder de regel voor het gebruik van het woord 'blauw' vallen. Met andere woorden, grammatica is helemaal niet zo autonoom als Wittgenstein beweert.

Het voorgaande argument maakt de weg vrij voor de vraag of er niet toch een rationele grond is die als terrein kan dienen om te kijken of het christendom waar is of niet. Volgens de theologische en filosofische traditie is die er zeker; deze is namelijk te vinden in de godsbewijzen.

Rede én openbaring

Hoewel de godsbewijzen pas hun volle betekenis krijgen in het licht van de openbaring, kunnen zij wel degelijk dienen als basis om vast te stellen dat God bestaat. Wij hebben dus de mogelijkheid om op basis van de rede te zeggen dat minstens een belangrijke kern van het christendom waar is. Vervolgens hebben wij natuurlijk wel de openbaring nodig om het volle geloof te kunnen vatten. De godsbewijzen kunnen echter een ingang zijn die zovele mensen die denken dat het geloof a-rationeel of irrationeel is binnen te leiden.

Zo gezien, maken postliberalen die zich op het standpunt stellen dat het christendom een autonome taalpraktijk is het onnodig moeilijk voor zichzelf. Verdedigers van het moderne liberalisme en postliberalen kunnen wel degelijk met elkaar een zinvolle discussie voeren. Dat maakt de weg vrij voor de discussie naar de waarheid van het christendom.

Tjeerd van Hoorn is filosoof en buitenpromovendus bij de FTR van de Radboud Universiteit op het terrein van de kritiek op de autonomie van de grammatica.

#Tocqueville #liberalisme #postliberalisme #Wittgenstein #Milbank #godsbewijzen #rede #openbaring

Hoofdstuk 3: Vrijheid en pluralisme

Coronaoverleg met kerken: een kwestie van traditie én recht

Datum bericht: 12 januari 2022

Door Ad van der Helm en Sophie van Bijsterveld

In de nieuwe lockdown die de overheid de tweede helft van december 2021 instelde, vestigde opnieuw de aandacht op de positie van kerken en andere religieuze organisaties. Enkele commentatoren verdedigden in de krant dat het een 'misser' was om met beroep op de scheiding van kerk en staat kerken open te houden (Fokko Oldenhuis)[1] of dat het simpelweg een kwestie van politiek was, lees: confessionele politiek (Ewout Jansen)[2]. Hun conclusie was duidelijk: kerken[3] moeten niet anders behandeld worden dan willekeurige andere instellingen, zoals theaters en cafés. Ad van der Helm en Sophie van Bijsterveld zetten hier een andere visie tegenover.

De Grondwet garandeert voor niemand onbeperkte vrijheid, maar vrijheid 'behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet'. Net als andere rechten, is de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging dus aan beperkingen onderhevig. Ook het beginsel van scheiding van kerk en staat vrijwaart kerken niet van de mogelijkheid van beperkingen. Daaruit de conclusie trekken dat dús overheidsmaatregelen om het coronavirus tegen te gaan zonder meer op kerken moeten worden toegepast, is echter te kort door de bocht. Waarom?

Rechtsstaat als uitgangspunt

In een rechtsstaat is de uitoefening van de overheidsmacht begrensd. Dit cruciale uitgangspunt is op allerlei manieren verankerd in ons recht. Zo moet overheidshandelen berusten op de wet. Die wet wordt weer begrensd door de vrijheidsrechten van de burger, vastgelegd in de Grondwet en internationale verdragen. Zelfs wanneer er in de verste verte geen grondrechten in het geding zijn, dient de wetgever na te gaan of het te bereiken doel niet op een andere manier gerealiseerd kan worden dan door verplichtende regels.

Kritisch omgaan met de wet

Wanneer de beperkingsmogelijkheid van klassieke vrijheden zou betekenen dat wat de Grondwet met de ene hand geeft, met de hand van de gewone wetgever zomaar kan worden teruggenomen, is die vrijheid helemaal niets waard. Dat geldt voor de vrijheid van meningsuiting of betoging net zo goed als voor de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Dán is vrijheid niet meer dan een kwestie van gewone (machts-)politiek. De vrijheid van de burger is dan louter de resultante van de speelbal van de politiek.

Proportionaliteit

Hoe moet die terughoudendheid van de wetgever dan handen en voeten krijgen? Daar zijn beproefde methoden voor. Zo toetst het Europees Hof voor de rechten van de mens of het doel van het overheidsingrijpen gerechtvaardigd is; soms worden doeleinden in de Grondwet of internationale verdragen geëxpliciteerd. Ook moet er een zekere urgentie zijn. Belangrijk is voorts dat een ingreep proportioneel is. Over die eerste twee criteria zal niet snel discussie zijn wanneer het om het tegengaan van de verspreiding van het coronavirus gaat. Dat is echter niet het enige om naar te kijken: het derde onderdeel van die toets is de beoordeling of een ingreep proportioneel is.

De Nederlandse regering heeft in haar benadering de proportionaliteit serieus genomen. Dat past bij zorgvuldig overheidsoptreden. Zij heeft ervoor gekozen om kerken en andere religieuze organisaties op hun eigen verantwoordelijkheid aan te spreken. Dat is geen politieke keuze; die keuze is wel degelijk gebaseerd op ons Nederlandse rechtssysteem en onze rechtscultuur.

Eigen verantwoordelijkheid

Het is dus niet zo dat de ‘minister niet ingrijpt’ of dat ‘de kerkgangers de vrije hand wordt gelaten’, zoals door genoemde auteurs wordt beweerd. Dat is een onjuiste weergave van de feiten. Dat blijkt uit het feit dat er in het overleg tussen de minister van Justitie (formeel ook de minister van Eredienst) en de kerkelijke koepelorganisaties concrete afspraken worden gemaakt.

Het vertrouwen op zelfregulering dat wij hier zien, past bij de traditie van omgang tussen overheid en religieuze organisaties zoals die zich over de vele jaren in Nederland ontwikkeld heeft. Die traditie maakt deel uit van onze rechtscultuur. Ook al dicteren de Grondwet en het (overigens niet in de Grondwet opgenomen) beginsel van scheiding van kerk en staat niet één-op-één deze handelwijze, de terughoudendheid die zij ademen ten aanzien van overheidsingrijpen binnen kerken speelt hier een grote rol. De houding ten opzichte van kerken en andere religieuze organisaties is dus niet een (partij-)politieke keuze of het gevolg van een onjuiste interpretatie van de Grondwet, maar een benadering die past bij onze rechts- en bestuurscultuur.

Een effectieve handelwijze

De afgelopen tijd heeft laten zien dat kerken en andere religieuze organisaties hun verantwoordelijkheid oppakken en zelf de nodige maatregelen nemen om de gezondheid van hun leden en van de samenleving waar zij een onderdeel van uitmaken, te beschermen. Deze handelwijze is effectief. Dan is ingrijpen vanwege de overheid niet nodig. Dat van de talloze religieuze gemeenschappen een enkele de randen van de afspraken heeft opgezocht, is ernstig te betreuren, maar doet aan deze conclusie geen afbreuk.

En die andere sectoren dan?

Is terughoudendheid van de overheid nu alleen kenmerkend ten aanzien van religieuze organisaties? Nee. De overheid gaat ook bij andere sectoren van de samenleving niet lichtvaardig om met de vraag van al of niet ingrijpen en niet alle andere sectoren worden onderling over een kam geschoren; ook wanneer er geen rechts- en bestuurstraditie is van zelfregulering. Een simpel beroep op gelijkheid gaat daaraan voorbij.

In deze ingewikkelde tijd is het antwoord op de vraag van te nemen maatregelen een permanente zoektocht. Het gebruiken van de crisis als hefboom om te morrelen aan een effectieve rechts- en bestuurstraditie is de verkeerde weg.

Ad van der Helm is priester van het bisdom Rotterdam, hoofddocent kerkelijk Recht, KU Leuven.

Sophie van Bijsterveld is hoogleraar Religie, recht en samenleving, Radboud Universiteit Nijmegen.

#Tocqueville #coronacrisis #kerken #religieuze organisaties #instituties #gelijkheid #vrijheid #zelfregulering

Noten:

1. Fokko Oldenhuis, 'Het virus stopt niet bij de kerkdeur. Behandel de kerk dus net zo als het café of het theater', in *Trouw*, 31 december 2021.
2. Ewout Jansen, 'Opinie: Code zwart? Dan moeten de kerken ook aan de coronaregels gaan geloven', in *De Volkskrant*, 23 november 2021.
3. Onder 'kerken' worden hier ook andere religieuze organisaties verstaan.

Vrijheid: overdenkingen bij een veelbetekenend begrip

Datum bericht: 28 september 2022

Door David Renkema

Het begrip 'vrijheid' dekt allerlei ladingen. Het leent zich al te makkelijk als een vlag voor politieke partijen, radicale acties en romantische verlangens. Annelien de Dijn, hoogleraar moderne politieke geschiedenis, schreef 'Een woelige geschiedenis' van het begrip 'vrijheid'.[1] Het boek is enthousiast ontvangen, maar kreeg ook kritiek.[2] Met dit boek als startpunt, reflecteert David Renkema op het veelbetekenende begrip vrijheid en betrekt daarbij de actualiteit.

Twee opvattingen over vrijheid

De eerste en oudste opvatting over vrijheid gaat uit van vrijheid als collectieve controle op het bestuur van de stad of het land. Deze opvatting leidde tot het democratische vrijheidsbegrip. De eeuwige vraag daarbij was en is wie wel en wie niet kan deelnemen aan deze controle. Gaat het om alle inwoners op het grondgebied? Zo niet, wie worden dan uitgesloten (vreemdelingen, vrouwen, armen, jongeren, gevangenen, mensen met een beperking)?

Pas na de revoluties aan het einde van de 18de eeuw, ontwikkelde zich een tweede opvatting over vrijheid: individuele vrijheid als vrijheid tegenover de staat. De Dijn gaat uitvoerig in op de achtergronden van deze paradigmawisseling. Zij noemt daarbij onder meer de Reformatie. Vooral wijst zij echter op de angst van de minderheid voor de heerschappij van de meerderheid. De meest afschrikwekkende voorbeelden waren de massale moordpartijen die volgden op de Franse Revolutie.[3]

De doorslag gaf echter de vrees dat de meerderheid zich zou ontfermen over de rijkdommen van minderheden. Dit contrarevolutionaire gedachtegoed vermengde zich later met het opkomend liberalisme. Het begrip 'negatieve vrijheid' van Isaia Berlin sluit hierbij aan: vrijheid als het vrij zijn van externe invloeden.

Alexis de Tocqueville

De Franse edelman Alexis de Tocqueville speelde een eigen rol in de discussie over vrijheid. Mede onder invloed van een reis door Amerika koos hij onvoorwaardelijk voor de eerste opvatting van vrijheid. De individuele vrijheid zag hij toen (1835) als een gevolg van democratisch zelfbestuur. Tocqueville vreesde echter dat de democratie door onverschilligheid voor de publieke zaak zou ontaarden in despotisme. De mensen waren zo druk met hun directe levensonderhoud, dat zij de politieke beslissingen overlieten aan de regering. In het later (1840) uitgegeven tweede deel van zijn boek *Over de democratie in Amerika* pleitte hij als tegengif tegen bevoogding door de regering voor een actieve burgersamenleving.[4]

Naar de 21ste eeuw

Het huidige democratische vrijheidsbegrip is op een complexe wijze verbonden met een brede opvatting over de taken van de overheid. De overheid krijgt of neemt invloed op de economie, de samenleving, het onderwijs, de wetenschap en de cultuur. Wij zien deze invloed onder andere bij het streven naar sociale zekerheid (nationaal) en naar de duurzame ontwikkelingsdoelen (ook internationaal). Vanuit het perspectief van het

individuele vrijheidsbegrip zou de overheid zich juist moeten beperken tot het borgen van die individuele vrijheden.

De praktijk is doorgaans weerbarstiger dan de theorie en laat allerlei mengvormen zien, zoals enerzijds de moderne verzorgingsstaat, maar ook de erkenning van het belang van grondrechten. In geval van crises is het juist de overheid die keer op keer optreedt. Maar de kritiek vanuit het individuele vrijheidsbegrip is nooit ver weg.

Ook het populisme toont zich schatplichtig aan beide visies op vrijheid. De voorlieden werpen zich zowel op als hoeders van de individuele vrijheden; denk bijvoorbeeld aan de veelheid van protesten tegen he coronabeleid.[5] Tegelijkertijd voeren zij aan dat de democratische vrijheid gekaapt is door een elite (World Economic Forume.[6] Zij pleiten in het verlengde van dit laatste voor echte democratie waar de mening van het volk sturend is. Populisme bedient zich daarbij van bizarre complottheorieën en exclusieve opvattingen wie wel en wie niet tot het volk behoren. Pluralisme komt in het populistisch woordenboek hoogstens voor als een bedreiging van het volk.

Actieve burgersamenleving

Het pleidooi voor een actieve burgersamenleving is ook in de 21ste eeuw relevant. De overheid staat onder kritiek, niet alleen vanwege (vermeende) schendingen van individuele vrijheden maar ook vanwege het feit dat de uitvoering van beleid tekortschiet. De actieve deelname aan verkiezingen – de democratische vrijheid bij uitstek – lijkt af te nemen. Ondertussen menen sommigen dé visie van hét volk te vertegenwoordigen, alsof er geen verscheidenheid is dan wel mag zijn. Een actualisering van het gedachtegoed van Alexis de Tocqueville waarbij de actieve burgersamenleving een prominente plaats heeft, zou tegen deze achtergrond een goede zaak zijn.

Ir. D.L. Renkema (1956) was onder andere medewerker van het Oecumenisch Instituut Kerk en Ontwikkelingssamenwerking en projectleider van het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling.

#Tocqueville #vrijheid #democratie #vrijheidsrechten #grondrechten #verzorgingsstaat #populisme

Noten:

1. Annelien de Dijn (2021), V*rijheid; een woelige geschiedenis*, Amsterdam: Alfabet uitgevers 2021.

2. Hans Achterhuis (2021,1 december) “Hans Achterhuis: Vrijheid van Annelien de Dijn is vlees noch vis”. *Filosofie Magazine*. Geraadpleegd van https://www.filosofie.nl/hans-achterhuis-vrijheid-van-annelien-de-dijn-is-vlees-noch-vis/.

3. Michael Burleigh (2006) *Aardse machten. Religie en politiek in Europa van de Franse Revolutie tot de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam: De Bezige Bij 2006.

4. Alexis de Tocqueville (1835, 1840), *Democratie in Amerika*, Rotterdam: Lemniscaat 2014.

5. Zie viruswaarheid.nl.

6. Zie weforum.org.

Iedereen zijn eigen echokamer? De uitdaging van het (levensbeschouwelijk) pluralisme

Datum bericht: 11 maart 2021

Door Peter Jonkers

Volgens John Rawls en de meeste andere vooraanstaande politieke filosofen is (levensbeschouwelijk) pluralisme een wezenskenmerk van een goed functionerende democratische samenleving. Dat betekent dat mensen sterke, maar ook uiteenlopende overtuigingen (mogen) hebben over allerlei belangrijke persoonlijke en maatschappelijke kwesties, zoals de opvoeding van kinderen, de kledij van mensen op straat, het al dan niet gedogen van softdrugs, euthanasie en abortus. Kenmerkend voor een liberale democratie is echter ook dat zij deze verschillende standpunten niet zomaar naast elkaar laat bestaan, maar op zoek gaat naar een overlappende consensus op grond van redelijke argumenten; daardoor kunnen mensen ondanks hun grondige meningsverschillen toch van harte met elkaar samenleven en zich herkennen in de genomen besluiten en de gestemde wetten. Dit is het ideaalbeeld van de democratische samenleving die bestaat bij gratie van het georganiseerde meningsverschil. Peter Jonkers constateert dat dit beeld ver af staat van de werkelijkheid en gaat op zoek naar een perspectief.

Het eigen gelijk

In onze tijd lijkt het erop dat mensen zich verschansen in zogenaamde echokamers, waarin zij alleen nog contact hebben met gelijkgezinden. Als gevolg daarvan gaan zij vaak steeds extremere standpunten innemen en daalt hun begrip en respect voor de overtuigingen van anderen navenant. Dit betekent dat een van de belangrijkste veronderstellingen van de liberale democratie haar plausibiliteit voor een stuk heeft verloren, namelijk dat de maatschappelijke meningsverschillen bediscussieerd kunnen worden in een gemeenschappelijke gespreksruimte, waarin iedereen zijn of haar standpunten met redelijke argumenten staaft, zodat deze ook door de ander begrepen kunnen worden.

Cultuurhistorisch gezien gaat het hier om een twijfel aan een grondovertuiging van de Verlichting dat alle (religieuze, politieke en levensbeschouwelijke) standpunten moeten verschijnen voor het tribunaal van de rede (Kant). Sinds het einde van de 20ste eeuw is het besef gegroeid dat de menselijke rede niet zo onafhankelijk en objectief is als Kant en zijn tijdgenoten dachten, maar vaak gebonden is aan bijvoorbeeld het Westerse beschavingsmodel, sociaaleconomische en culturele machtsposities, gender of etniciteit.

Illiberale democratie en ondemocratisch liberalisme

De gevolgen van deze ontwikkeling zijn te bespeuren in tal van liberale democratieën. Sommige glijden af naar illiberale democratieën, dat wil zeggen democratieën waarin de dictatuur van de meerderheid de fundamentele rechten en vrijheden van de minderheid beknot (bijvoorbeeld bij populisme); andere samenlevingen krijgen te kampen met ondemocratische liberalen, dat wil zeggen met mensen die van mening zijn dat hun maatschappelijke overtuigingen zo 'waar' zijn dat ze aan de samenleving als geheel opgelegd mogen worden (bijvoorbeeld de zogenaamde 'woke'-bewegingen).

Uniforme bubbels in een pluriforme samenleving

Het resultaat van dit alles is een samenleving, waarin individuen en maatschappelijke groepen alleen nog met gelijkgestemden omgaan en mensen met andere overtuigingen zo veel mogelijk met rust laten omwille van de lieve vrede. Er is dus sprake van een onverschilligheid ten opzichte van alle (maatschappelijke) verschillen zolang deze geen duidelijke schade berokkenen aan anderen; dit schadeprincipe wordt bovendien vaak ingeperkt tot de domeinen van publieke veiligheid en maatschappelijke gezondheid. Toch zijn er allerlei dringende maatschappelijke kwesties (zoals oorlog en vrede, een duurzame omgang met de natuur, de tegenstelling tussen arm en rijk, culturele diversiteit) waarvoor we samen oplossingen moeten vinden, zodat wij het ons eenvoudigweg niet kunnen permitteren om langs elkaar te (blijven) leven.

De nood aan praktische wijsheid

Om op een goede manier met deze pluriformiteit om te gaan hebben wij volgens Paul Ricoeur (1913-2005), door wiens inzichten ik mij hier laat inspireren, nood aan praktische wijsheid. Zij bestaat erin om algemene principes over het goede leven te verbinden met een juiste inschatting van de concrete situatie waarin mensen leven. Iemand die alleen maar oog heeft voor algemene beginselen en geen rekening houdt met wat de toepassing daarvan betekent voor individuen en groepen is niet wijs, maar maakt zich schuldig aan een hybris van de rede; iemand die alleen maar naar de concrete situatie kijkt en geen oog heeft voor de algemene principes is evenmin wijs, maar laat zich leiden door de illusies van het hart.

Praktische wijsheid in de praktijk

Wij moeten dus steeds algemene principes en bijzondere situaties met elkaar in verband brengen en tegen elkaar afwegen. De houding die daarvoor nodig is, is die van de verstandigheid (in het Grieks: *phronèsis*; in het Latijn: *prudentia*), traditioneel de deugd van de praktische wijsheid. Dit betekent dat wij oog moeten hebben voor de vele verschillende gedaanten die schade aanneemt. Het gaat dus niet op om alleen maar aandacht te hebben voor de schade van één persoon, één maatschappelijke groep, één cultuur of één bepaald probleem, en de ogen te sluiten voor de schade die andere personen, groepen en culturen daardoor (on)rechtstreeks wordt aangedaan.

Dit betekent dat praktische wijsheid ons leert leven met de onvermijdelijkheid van breekbare compromissen, die bovendien steeds bijgesteld kunnen en moeten worden op grond van nieuwe inzichten of gevoeligheden, en ons leert vermijden om overhaaste of geforceerde beslissingen te nemen. Tenslotte houdt praktische wijsheid in dat wij onze verontwaardiging over de schade die geleden wordt matigen en deze afwegen tegen de gevoelens en belangen van de mensen die schade hebben aangericht.

Praktische wijsheid is, met andere woorden, allesbehalve een vrijbrief voor (moreel) relativisme, maar roept ons op om een evenwicht te zoeken tussen algemene principes en de complexiteit van concrete situaties.

Peter Jonkers is emeritus hoogleraar filosofie aan Tilburg University. Ter gelegenheid van zijn emeritaat publiceerde het Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte *(vol. 112, no. 3, 2020) een (Engelstalig) themanummer over wijsheid.*

#Tocqueville #Ricoeur #Verlichting #pluralisme #illiberaledemocratie #ondemocratischliberalisme #schadebeginsel #praktische wijsheid #woke-beweging #populisme

Houdt 'OneLove' in dat slechts één opvatting aanvaardbaar is?

Datum bericht: 11 november 2022

Door Jasper Doomen

OneLove is een campagne om het belang van de gelijkheid van eenieder uit te dragen, met als boodschap dat elke vorm van discriminatie moet worden tegengegaan. Orkun Kökcü, de aanvoerder van Feyenoord, weigerde op 16 oktober 2022 om tijdens een voetbalwedstrijd de OneLove-band (de regenboogband) te dragen, net zoals Redouan El Yaakoubi, de aanvoerder van Excelsior. De ophef die naar aanleiding hiervan ontstond, leidt tot belangrijke vragen. Enkele daarvan behandelt Jasper Doomen hier.

Twee vragen

Hierbij zijn (ten minste) twee aspecten te onderscheiden. In de eerste plaats speelt de vraag in hoeverre op een voetbalclub de taak of zelfs plicht rust om een bepaalde boodschap uit te dragen en, daarmee samenhangend, of het al dan niet wenselijk is dat de KNVB is gestopt met de OneLove-actie. Daarnaast is de vrijheid van de individuele voetballer om de OneLove- band al dan niet te dragen aan de orde. Dit tweede aspect is juridisch gezien het meest interessant en daarop zal ik mij concentreren.

De opties

Het is van belang om hierbij onderscheid te maken tussen twee situaties. De eerste is niets doen (en dus geen armband dragen en zich niet op welke manier dan ook uiten, voor of tegen de positie van wie dan ook). De tweede is zich uiten en daarbij aangeven moeite te hebben met (bijvoorbeeld) homoseksualiteit. (OneLove heeft de brede doelstelling om discriminatie tegen te gaan, maar omwille van het overzicht zal hierna alleen homoseksualiteit worden genoemd.) Voor degenen die de eerste situatie onaanvaardbaar achten omdat zij menen dat in strijd met de belangen van homoseksuelen wordt gehandeld zal, zo kan worden verondersteld, de tweede situatie nog problematischer zijn, omdat de (veronderstelde) schending van belangen daarin nog groter is. Is het gerechtvaardigd om met een beroep op deze belangen de uitingsvrijheid van de voetballer te beperken?

Een mogelijke reactie

Een voetballer (of iemand anders) die geen OneLove-band wil dragen kan een beroep doen op een bepaalde (al dan niet religieuze) overtuiging waarvan de inhoud onverenigbaar is met het accepteren van homoseksualiteit, maar dit zou niet eens nodig moeten zijn: deze persoon zou zich niet eens moeten hoeven verantwoorden. Degenen die een dergelijke houding niet accepteren, zijn zich – vermoedelijk – niet bewust van de ironie dat zij de norm die ze hem vragen in acht te nemen, namelijk respect opbrengen voor degenen die anders over bepaalde zaken denken dan zijzelf, zelf niet in acht nemen. Zouden zij dat wél doen, dan zouden ze aanvaarden dat over bepaalde kwesties verschillend kan worden gedacht.

Hierbij moet het volgende onderscheid worden gemaakt. Enerzijds heeft een individu het recht om zich niet uit te spreken over de kwestie of homoseksualiteit aanvaardbaar is en, sterker, om zich juist wél – in negatieve zin – uit te spreken, in de zin dat hij aangeeft dat het niet aanvaardbaar is. Anderzijds heeft geen individu het recht om homoseksuelen te discrimineren of zijn opvatting met geweld kracht bij te zetten. In dat licht is deze

uitspraak van Kökcü van belang: “Ik vind dat iedereen vrij is om te doen wat diegene wil of voelt. Ik snap heel goed wat het belang is van deze actie, alleen voel ik mij door mijn geloofsovertuiging niet de aangewezen persoon om dit te supporten.”

Ieders (uitings)vrijheid serieus nemen

Het moet eenieder vrijstaan om te zeggen dat homoseksualiteit onaanvaardbaar is en te weigeren om de OneLove-band te dragen (al dan niet op grond van een religieuze overtuiging, zoals in het geval van Kökcü , die zich niet eens in negatieve zin uitspreekt). Hierbij geldt als standaard dat homoseksuelen redelijkerwijs in staat moeten zijn om de uiting te negeren.[1]

Deze standaard is de norm in een staat waarin zowel de vrijheid van godsdienst of levensovertuiging als de vrijheid van meningsuiting serieus wordt genomen. Geweld en discriminatie kunnen niet redelijkerwijs genegeerd worden, maar dat geldt wel voor de – passieve – weigering om de OneLove-band te dragen én voor – actieve – pejoratieve uitingen over homoseksualiteit of homoseksuelen, zolang individuen die deze niet wensen te vernemen niet gedwongen worden dat toch te doen.

Gedachten zijn vrij

Iemand die zich moet verantwoorden voor het feit dat hij geen OneLove-band draagt (en dus geen mening tot uitdrukking brengt) verkeert in een situatie waarin zijn vrijheid ongerechtvaardigd wordt beperkt. Het gaat dan namelijk niet om het forum externum (waarin de uitdrukking centraal staat), maar om het forum internum (waar de opvatting zelf centraal staat, ongeacht of deze tot uitdrukking wordt gebracht). Hierboven heb ik al aangegeven dat terughoudendheid moet worden betracht met betrekking tot het beperken van het forum externum, maar over de invulling hiervan (en daarmee de omvang van de individuele vrijheid) kunnen meningen verschillen, zoals het woord ‘redelijkerwijs’ al doet vermoeden. Met betrekking tot het forum internum, daarentegen, kan worden gesteld dat een staat waarin deze dimensie wordt aangetast (of zelfs ter discussie wordt gesteld) moet worden gekwalificeerd als een totalitaire staat, waarbij te bedenken valt dat een democratische staat totalitair kan zijn.

Het zou absurd zijn om te veronderstellen dat Nederland in deze zin moet worden vereenzelvigd met een van de staten waarin de omgekeerde situatie aan de orde is (en de vrijheid van homoseksuelen juist wordt beperkt), maar de kwestie is niet of iemand (ongeacht of hij of zij homoseksueel is of niet) liever in Nederland of in een van die staten wil wonen, maar veeleer of in Nederland een rechtvaardiging bestaat om aan individuen een opvatting op te dringen. Zolang Nederland geen totalitaire staat is, is dat niet het geval.

Jasper Doomen is universitair docent staatsrecht en encyclopedie van het recht aan de Open Universiteit.

#Tocqueville #OneLove #vrijheidvangodsdienst #vrijheidvanmeningsuiting #discriminatie

Noten:

1. Wat ‘redelijkerwijs’ inhoudt, kan hier niet behandeld worden en ik verwijs de lezer daarom naar J. Doomen, *Freedom and Equality in a Liberal Democratic State*, Brussel: Larcier 2014, hoofdstukken 10 en 11.

Een grondslag voor de Grondwet? Van preambule tot algemene bepaling

Datum bericht: 1 juni 2022

Door Jurn de Vries

Op 5 april 2022 stemde de Tweede Kamer in tweede lezing met ruime meerderheid in met het opnemen van een inleidend artikel in onze Grondwet. Als ook de Eerste Kamer dit voorstel met de vereiste meerderheid aanvaardt, zal de Grondwet worden ingeleid door de volgende bepaling: "De Grondwet waarborgt de grondrechten en de democratische rechtsstaat." Daarmee zal een discussie van bijna twee eeuwen (voorlopig?) afgesloten worden. Vele christelijke politici hebben in deze periode gepleit voor een preambule bij onze Grondwet die in enigerlei vorm zou verwijzen naar God. Hoe luidden die voorstellen zoal en is een preambule die naar God verwijst wenselijk? Jurn de Vries beantwoordt deze vragen.

Een preambule in de 19de eeuw?

Groen van Prinsterer (1801-1876) vroeg in 1840 in de Tweede Kamer in dubbelen getale om erkenning van God als 'de Hoogste Wetgever en Koning' in de Grondwet. In zijn voetspoor had de Christelijk-Historische Unie (opgericht in 1908, in 1980 opgegaan in het CDA) in haar beginselprogramma staan: "De overheid dient Gods Naam te belijden en de Grondwet behoort te erkennen, dat de overheid Gods dienaresse is".[1] Ook de beginselprogramma's van de ARP en de RKSP stelden dat de Staat gehouden is God openlijk te erkennen en te dienen, vooral door in wetgeving en bestuur Gods wet tot opperste richtsnoer te nemen. De ARP en RKSP verwezen daarbij overigens niet naar de Grondwet of een preambule.

Een preambule in de 20ste eeuw?

Ook meer dan een eeuw na Groen werd het opnemen van een preambule die naar een hogere orde verwees, nog verdedigd. Zo werd in de staatscommissie-Van Schaik (1950-1954) gepleit voor een inleidend artikel in de Grondwet waarin de gebondenheid van het staats- en rechtsbestel aan een hogere orde tot uitdrukking zou worden gebracht. Daar bleek in die commissie geen meerderheid voor, waarna de minderheid een eigen nota uitbracht waarin werd voorgesteld een inleidend (ongenummerd) artikel in de grondwet op te nemen, dat zou kunnen luiden: "Het Staatsbestel van het Koninkrijk wordt gedragen door de erkenning van God als Schepper en Bron van het recht".

In de staatscommissie-Cals/Donner (1967-1971) pleitte Bart Verbrugh (1916-2003, van 1971 tot 1981 Tweede-Kamerlid voor het GPV) voor erkenning van Gods gezag in de Grondwet. Hij kreeg geen bijval, zelfs niet van de CHU-commissieleden. In de kamerdebatten die leidden tot de grote Grondwetsherziening van 1983, hebben Kamerleden van GPV, RFF en SGP dit pleidooi meermalen herhaald, maar de ministers van Binnenlandse Zaken – ook die van ARP-huize – wezen het steeds af.

Een algemene bepaling in de 21ste eeuw

De staatscommissie-Thomassen (2008-2010) stelde geen preambule, maar een algemene bepaling voor. Anders dan een preambule maakt een algemene bepaling inhoudelijk deel uit van de Grondwet. Het kabinet zag daar aanvankelijk niet veel in, maar heeft op aandringen van de Eerste Kamer toch een wetgevingsproces in gang gezet, waarin de door de staatscommissie voorgestelde tekst in verkorte vorm is overgenomen.

Een fundering voor de algemene bepaling?

Ik zelf heb in de staatscommissie-Thomassen niet meer gepleit voor een verwijzing naar God in een preambule. Naar mijn mening past dat niet meer bij de voortgeschreden secularisatie in ons land. Maar als belijdend christen waardeer ik het dat een grondwet als de Duitse opent met de woorden “In het bewustzijn van zijn verantwoordelijkheid jegens God en de mensen …”. Evenzeer waardeer ik het dat de Amerikaanse *Declaration of Independence* (1776) uitspreekt dat de mensen door hun Schepper zijn begiftigd met bepaalde onvervreemdbare rechten.

Ook onze nieuwe algemene bepaling spreekt over grondrechten – onvervreemdbare rechten. Een diepere fundering wordt daarvoor niet geformuleerd. De staatscommissie-Thomassen stelde daarvoor nog wel een fundering voor, namelijk de menselijke waardigheid, die naar christelijke overtuiging voortvloeit uit de schepping van de mens als beeld van God (Genesis 9:6, Jakobus 3:9). Maar zelfs die twee woorden hebben de algemene bepaling niet gehaald.

Tocqueville

Hoe Tocqueville hierover dacht? In zijn beroemde boek over *Over de democratie in Amerika* wijdt hij noch aan de inleiding van de *Declaration of Independence*, noch aan de preambule van de constitutie van 1789 (die geen religieus element bevat) een beschouwing. Dit is een aanwijzing om de betekenis van zulke formules niet te overschatten.

Dr. J.P. de Vries was lid van de Eerste Kamer voor de ChristenUnie en lid van de staatscommissie-Thomassen.

#Tocqueville #religie #democratie #Grondwet #Eerstekamer #Tweedekamer #wetgeving #secularistie

Noten:

1. Dit was opgenomen in artikel 4 lid 2.

Hoofdstuk 4: Politiek-filosofische stromingen

Ligt de wens voor vrijheid nog in onze volksaard? Een uitdaging voor politiek liberalisme

Datum bericht: 25 november 2022

Door Niels de Leeuw

Vrijheid voor jezelf is meestal fijn. Vrijheid geven aan anderen om te doen wat zij willen is vaak moeilijk. Mensen maken andere keuzes dan jij zelf zou maken. De liberale rechtsstaat beschermt ieders vrijheid, ook wanneer je de keuzen van anderen als hinderijk ervaart of zelfs als schadelijk ziet. Dus hoe kun je dit politiek liberalisme verdedigen? Francis Fukuyama geeft in zijn boek *Het liberalisme en zijn schaduwzijden: Verdediging van een klassiek ideaal* (2022) een mogelijk antwoord. Niels de Leeuw bespreekt dit.

Het liberale schadebeginsel werkt niet meer

Het liberalisme verlaagt volgens Fukuyama in theorie "de temperatuur van de politiek door cruciale vraagstukken van tafel te halen: je kunt geloven of vinden wat je wilt, maar dat doe je in je privéleven en je bent er niet op uit je denkbeelden op te dringen aan de medeburgers" (p. 23). Klassiek liberalisme wordt door Fukuyama gezien als een manier om diversiteit te reguleren, maar zowel nationalistisch-populistisch rechts als populistisch links heeft moeite de huidige diversiteit in de samenleving te aanvaarden (p. 176).

Beide flanken zien in verschillende crises een dusdanig gevaar voor het voorbestaan van de planeet, de mensheid of hun cultuur of ras dat steeds meer onderwerpen wel op de politieke tafel moeten worden gelegd om onherstelbare schade te voorkomen. Volgens burgers op de politieke uitersten moet de politiek dus meer doen dan een klassiek liberale-democratie zou mogen doen om de politieke temperatuur laag te houden. Een liberale rechtsstaat wordt door deze uitersten zelf als schadelijk gezien, omdat deze het voortbestaan van schadelijke praktijken van een meerderheid of van minderheden tolereert. Het klassiek liberale schadebeginsel dat stelt dat alleen dat gedrag wat schade aan anderen berokkend op de politieke tafel gelegd moet worden, wordt door dit veelvormig en sterke crisisbewustzijn ineffectief om de reikwijdte van de politiek te beperken.

Er is geen acceptabel alternatief

Beide extreme posities bieden volgens Fukuyama echter geen realistisch alternatief voor het klassiek liberalisme (p. 160). De belangrijkste verdediging van het liberalisme is volgens Fukuyama dat het vervangen van neutrale liberale fundamenten van de rechtsstaat door ras, etniciteit, godsdienst of een specifieke visie op het goede leven op lange termijn naar de terugkeer naar een mogelijk gewelddadig conflict leidt (p. 24). Groepen kunnen de autoriteit van een andere visie op het goede leven

nooit aanvaarden, laat staan een autoritair regime dat een meer inhoudelijke visie op goede leven bij wet zou proberen af te dwingen (p.153). Hoewel dit een wel erg marginaal gedachte-experiment lijkt, richt Fukuyama zich op dit punt direct tegen de veel besproken voorstellen van rechtsgeleerde professor Adrian Vermeule en zijn idee van 'common-good constitutionalism' (o.a. 2020).

Er is wél een realistisch alternatief

Het argument van Fukuyama dat de volksaard van de meerderheid in de Verenigde Staten nooit een autoritair opgelegde visie op het goede leven zou kunnen accepteren is naar mijn overtuiging zwak. Wellicht kunnen vleugels van het politieke spectrum zich nooit neerleggen bij het autoritair bewind van anderen, maar dat neemt niet weg dat het ontstaan van een dergelijk regime ondenkbaar is. In een democratische samenleving kan een groep macht en media zo naar zich toe kan trekken zodat de opponenten tandeloos worden in hun verzet. Fukuyama beschrijft dit gevaar zelf ook in hoofdstuk 7 van zijn boek, maar relativeert het weg uit een vaag positief idee van een vrijheidlievende Amerikaanse volksaard.

De volksaard is veranderlijk

Dit argument van de volksaard voelt hetzelfde als binnen- en buitenlandse beschrijvingen van de Nederlandse volksaard als tolerant en coöperatief omdat wij wel moeten samenwerken in de strijd tegen het hoge water. Het kan een periode min of meer een goede beschrijving van het Nederlandse volk zijn geweest door het uitblijven van conflicten, maar dit verleden biedt geen garanties tegen geweld in de toekomst. Een veronderstelde volksaard – in zoverre zoiets daadwerkelijk bestaat – is veranderlijk. Zo is de Amerikaanse volksaard die Tocqueville beschreef mede in een radicaliserende spiraal geraakt door een voortschrijdende secularisering.[1] Wat is het gevolg van secularisering op de liefde voor vrijheid? Volgens Tocqueville is de liefde voor vrijheid immers een gave van God aan de mens (2019, p. 228). Wat blijft er van die liefde voor vrijheid over als de liefde voor God verdwijnt?

Als groepen een dusdanig gevaar zien voor het voorbestaan van de planeet, de mensheid of hun cultuur of ras, dan wordt fysiek geweld tegen andersdenkenden en mensen die de 'schadelijk tolerante' liberale rechtsstaat vertegenwoordigen steeds minder geschuwd het voor hun meest waardevolle te beschermen. Vertrouwen op een vrijheidslievende volksaard tegen deze destructieve dynamiek is riskant.

Niels de Leeuw is religiewetenschapper, publicist en docent levensbeschouwing en Global Perspectives in Den Bosch.

#Tocqueville #liberalisme #vrijheid #FrancisFukuyama #polarisering #politiek #autoriteit #volksaard #democratie #geschiedenis

Noten:

1. Zie mijn eerdere blog: https://www.ru.nl/tocqueville/blog/blog/0/terugslaghypothese-christelijke-machtspolitiek-usa/.

Bronnen:

Alexis de Tocqueville, *Het Ancien Regime en de Revolutie* (B. Sommer & B. Sommer, Vert.),
Boom, 1856/2019.

Francis Fukuyama, *Het liberalisme en zijn schaduwzijden. Verdediging van een klassiek ideaal*, Atlas Contact, 2022.

Adrian Vermeule, *Beyond Originalism*, geraadpleegd op https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/03/commongood-constitutionalism/609037/, 2020.

Christendom en liberalisme: Alexis de Tocqueville en John Stuart Mill

Datum bericht: 9 februari 2022

Door Niels de Leeuw

Alexis de Tocqueville (1805-1859) en John Stuart Mill (1806-1873) waren generatiegenoten. Tocqueville is dé denker over de moderne democratie en christendom. Mills boek *On Liberty* uit 1859 is een van de fundamenten van het politiek liberalisme. Politiek liberalisme en christendom hebben tegenwoordig soms een wat ongemakkelijke verhouding tot elkaar. Dat maakt het interessant de gemeenschappelijkheid van deze beide auteurs te verkennen.

Gemeenschappelijkheid

Mill was een bewonderaar van het werk van Tocqueville. Hij zag Tocqueville als verdediger van individualiteit tegen de toenemende invloed van de publieke opinie. Hij haalt Tocquevilles observatie aan dat de Fransen nu meer op elkaar lijken dan vorige generaties. Mill vreesde dat geheel Europa tot een eenvormige massa zou worden. Waar in China mensen tot een eenvormige massa versmelten door opvoeding en politiek, zag hij Europeanen eenvormig worden door de druk van de publieke opinie.[1]

Net als Tocqueville zag Mill in het christendom een kracht tegen de tirannie van de meerderheid. Tocqueville was door en door vertrouwd met het christelijk geloof en verwees regelmatig naar de inhoud van het christendom. Ook zag hij het verlangen naar vrijheid als een gave van God. Mill ging daarentegen in *On Liberty* niet in op de specifieke christelijke inhoud die hij in gedachten had om individuele vrijheid te verdedigen.

De bredere context

De gemeenschappelijkheid tussen Tocqueville en Mill is door de politieke filosoof Isaiah Berlin (1909-1997) in een bredere context gezet.[2] Volgens Berlin zouden zowel Tocqueville als Mill vóór alles maatschappelijk en politiek pluralisme willen behouden. Door de verdediging van verschillende levensovertuigingen wordt de deur permanent open gehouden voor alternatieven en daarmee keuzevrijheid beschermd ten opzichte van de druk die uitgaat van de meerderheid.

Tocqueville en Mill hebben volgens Berlin een gedeelde haat tegen ‘menselijke hordes die zich op een slachtoffer storten’.[3] Zij hebben beiden de wens mensen met afwijkende meningen tegen die hordes te beschermen. Zou het toeval zijn dat Mill, Tocqueville én Berlin woorden gebruiken die sterke verwantschap hebben met die van Psalm 62, 4: 10-11:

Hoe lang stormen jullie op iemand af, proberen jullie hem gezamenlijk te vermorzelen… zelfs allen tezamen zijn ze minder dan niets. Stel geen vertrouwen in tirannie…[4]

Op zijn minst laat het de culturele invloed van het christendom zien op deze liberale filosofen.

Diepere waarde van het christendom

Berlin wijst er ook op dat Mill in zijn persoonlijke geschriften is ingegaan op de diepere waarde van het christendom.[5] Voor een goed beeld van het denken van Mill en de gemeenschappelijkheid met het denken van Tocqueville is dit van belang. Ook al was Mill atheïstisch opgevoed, hij hield het bestaan van God als mogelijk en zelfs waarschijnlijk. Daarnaast beschouwde hij Christus als de beste man die ooit had geleefd.

Net als Tocqueville achtte Mill het geloof echter een persoonlijke aangelegenheid. Mill benadrukte dat christelijke gemeenschappen geen druk mogen uitoefenen op anderen om zich (aan hun versie van) het christendom aan te passen. In zijn tijd kon in Engeland een atheïst worden veroordeeld of kon aan een belijder van een 'niet erkend geloof' zoals hindoeïsme of islam rechten worden ontzegd. Mill haatte dat.

Christelijk geloof en kerk

Het klassieke christelijke onderscheid tussen het eeuwige en het aardse zag Mill als een van de grootste kwaliteiten van het christendom.[6] Volgens Mill heeft juist dat onderscheid de vrijheid van meningsuiting en pluralisme mogelijk gemaakt. De machtspositie van het christendom deed die grote kwaliteit volgens Mill echter teniet. Dit idee is verwant aan opvatting van Tocqueville dat door de macht van de kerk onder het Franse Ancien Régime de geestelijke kracht verloren ging. Tocqueville zag dan ook het grote belang voor het christendom om zich niet te verbinden met politieke en staatkundige macht.

Actualiteit

Wat levert deze vergelijking nu op? In de interpretatie van Mill en Tocqueville wordt ten onrechte de inhoudelijke waardering van het christendom vaak buiten beschouwing gelaten. Vooral bij Mill ligt de nadruk vaak op zijn kritiek op het christendom. Beiden keurden inderdaad versmelting van politieke macht en kerk af. Beiden hechtten daarentegen grote positieve betekenis aan het christendom zelf.

Hun actualiteit in dit verband is tweeledig: Tocqueville en Mill herinneren ons allen, inclusief de aanhangers van het liberalisme, aan de positieve betekenis van het christelijk geloof voor de moderne democratie. Tegelijk roepen zij de kerken op om afstand te blijven houden van politieke macht.

Niels de Leeuw is religiewetenschapper, publicist en docent levensbeschouwing en Global Perspectives in Den Bosch.

#Tocqueville #JohnStuartMill #IsaiahBerlin #democratie #liberalisme #kerk #christendom #instituties #politiek #macht

Noten:

1. John Stuart Mill. (1859) *Over vrijheid*. Boom, Amsterdam, 2007. pp. 122-123.

2. Isaiah Berlin. (1969) *John Stuart Mill and the Ends of Life*. In H. Hardy (red.), Isaiah Berlin. Liberty. Oxford University Press, 2002. pp. 218-251.

3. Berlin. a.w., p. 238.

4. Willibrordvertaling KBS, geheel herziene uitgave 1995.

5. Berlin. a.w., p. 249.

6. Berlin. a.w., p. 250.

Democratie zonder liberalisme?

Datum bericht: 29 juni 2022

Door Hans-Martien ten Napel

De Nederlandse vorm van staatsinrichting staat bekend als democratische rechtsstaat. In het Engels vertaald is dat 'liberal democracy'. Het woordje 'liberal' staat daarbij voor de beperkingen die gesteld zijn aan de democratische besluitvorming. Deze beperkingen vloeien voort uit het principe van de gelijkwaardigheid van mensen. Aldus bezien, is het niet verwonderlijk dat velen menen dat ook democratie en liberalisme niet los van elkaar kunnen worden gezien. Klopt dat echter wel?

Kennisname van het boek *Demopolis: Democracy before Liberalism in Theory and Practice* (2017)[1] van de Amerikaanse classicist en politiek theoreticus Josiah Ober doet twijfel rijzen over de gangbare opvatting dat democratie liberalisme vereist. Ober behandelt de historische, Atheense democratie. Ook neemt hij de lezer mee in een gedachten-experiment, waarin hij deze democratievorm als het ware perfectioneert, want de Atheense democratie kende stellig ook zo haar gebreken. Te denken valt aan de uitsluiting van slaven, vreemdelingen en vrouwen van deelname aan de besluitvorming.

Burgerlijke waardigheid

Het boek laat zien dat voor het stellen van beperkingen aan de democratische besluitvorming het veel later opgekomen liberalisme niet noodzakelijk is. Ook in de klassieke oudheid bleek het al mogelijk om een begrensde en collectieve vorm van zelfbestuur in te richten. De begrenzing vloeide onder meer voort uit de idee van 'burgerlijke waardigheid'.[2] Deze houdt in dat alle leden van de democratische gemeenschap aanspraak kunnen maken op erkenning door de andere leden en zeggenschap kunnen uitoefenen over zaken die hun aangaan. Het betreft een voorloper van de notie van universele menselijke waardigheid.

Een tegenwerping zou kunnen luiden dat het nog niet zo duidelijk is wat er precies onder burgerlijke waardigheid moet worden verstaan. Toch vond de groep masterstudenten met wie ik het boek afgelopen najaar las het betreffende hoofdstuk allesbehalve vaag. De idee van waardigheid stond in Athene centraal in de burgerschapsvorming.

Bovendien heeft zij een uitwerking gekregen in het principe dat besluiten van de volksvergadering moesten voldoen aan bepaalde regels van hoger, constitutioneel recht. Overigens is de (juridische) betekenis van het begrip menselijke waardigheid momenteel evenmin volledig helder.

Het is een verdienste van het liberalisme dat het heeft bijgedragen aan een verdere verruiming van de mogelijkheid tot deelname aan de democratische besluitvorming. Een notie als burgerlijke waardigheid maakt evenwel ten overvloede duidelijk dat het niet het principe van de gelijkwaardigheid van mensen heeft uitgevonden. Wel heeft het een eigen accent gelegd door het mensbeeld van waaruit het vertrekt. Dat gaat in

meerdere of mindere mate uit van de individuele autonomie. Een dergelijk accent is niet onmisbaar voor de rechtsstaat. Daarom kan ook een democratie het zonder liberalisme stellen.

Praktische consequenties

Is bovenstaande nu uitsluitend van theoretisch belang? Integendeel, het heeft grote praktische consequenties. Ik stip er daarvan drie aan. De eerste is dat de democratie eerder en meer aanvaardbaar kan worden voor niet-westerse samenlevingen, wanneer deze gescheiden blijft van liberale invloeden. Het type 'basisdemocratie' zoals geschetst door Ober kan fungeren als fundament voor een voluit liberale democratie, maar ook bijvoorbeeld voor samenlevingen die fundamentele reserves koesteren tegenover de idee van individuele autonomie of een religieus neutrale overheid naar westerse snit.

Voor westerse samenlevingen biedt bovenstaande ook perspectief, nu het liberalisme in toenemende mate onder druk staat. Ober is naar eigen zeggen een liberaal-democraat, maar toont zich in zijn boek bezorgd of het liberalisme nog wel in staat zal blijken de grote economische, morele en sociale problemen van de 21ste eeuw op te lossen. De vraag die vervolgens rijst, is of wij met het liberalisme automatisch ook de democratie overboord moeten zetten. Volgens Ober is het niet nodig het kind met het badwater weg te spoelen. Democratie blijft ook haalbaar in een mogelijk postliberaal tijdvak.

Daarmee laat bovenstaande, tenslotte, zien dat de onliberale democratie niet het enige alternatief vormt voor liberale democratie. Dit kan tot enige ontspanning leiden in bijvoorbeeld de discussie over het burgerschapsonderwijs. Zeker, de grenzen van de democratische rechtsstaat mogen daarin bewaakt worden. Voor het overige is de democratie echter 'van ons allemaal'.[3] Tocqueville ging uit van een natuurrechtelijk liberalisme en daarmee een door inzichten uit de klassieke filosofie en het christendom begrensde vorm van democratie.[4] Als Ober gelijk heeft, behoort die eveneens nog volop tot de mogelijkheden.

Hans-Martien ten Napel is universitair hoofddocent Staatsrecht aan de Universiteit Leiden en als Senior Fellow verbonden aan het Center for Religion, Culture & Democracy (USA).

#Tocqueville #democratie #liberalisme #rechtsstaat #Athene #waardigheid #gelijkwaardigheid #burgerschap #burgerschapsonderwijs #natuurrechtelijk #liberalisme #JosiahOber

Noten:

1. Ober, J. (2017). *Demopolis: Democracy Before Liberalism in Theory and Practice*. Cambridge University Press.

2. Ober, J. (2009). *Three Kinds of Dignity*. Voorlopige versie.

3. Biestra, G. (2022). *De democratie is van ons allemaal*. Verus. Verkregen via https://www.verus.nl/actueel/nieuws/de-democratie-is-van-ons-allemaal-0.

4. Zie het eerder verschenen 'Mijn kennismaking met het posliberalisme' (2 maart 2022), te vinden op https://www.ru.nl/tocqueville/blog/blog/0/kennismaking-postliberalisme-hans-martien-ten/.

Mijn kennismaking met het postliberalisme

Datum bericht: 2 maart 2022

Door Hans-Martien ten Napel

Naar aanleiding van een bespreking van een recente bundel met verkenningen van het postliberalisme,[1] vroegen de aanwezigen mij iets te vertellen over mijn persoonlijke kennismaking met deze stroming. Deze leuke vraag bleek nog niet zo eenvoudig te beantwoorden. Een nadere reflectie daarop bracht mij tot dit antwoord.

Mijn kennismaking met het postliberalisme moet zo'n zeven jaar geleden hebben plaatsgevonden, toen ik een jaar lang op de Princeton-campus verbleef. Daar nam ik onder andere deel aan de activiteiten van het *James Madison Program in American Ideals and Institutions* van Robert P. George.[2] Professor George is misschien niet het prototype van een postliberaal, maar de bijeenkomsten van zijn programma leerden mij dat het mogelijk, en ook nodig, is om kritisch te kijken naar de ontwikkeling van de democratische rechtsstaat aan de hand van een vast ijkpunt.

Dat ijkpunt, en het fundament onder het Amerikaanse experiment, was de idee van '*self-government rooted in truth*'.[3] Daarbij kan het begrip 'waarheid' voor ons doel op verschillende manieren worden gedefinieerd, zoals natuurrecht, religie of Traditie.

Bunker

Wanneer het laatste stukje van de uitdrukking, 'geworteld in waarheid', komt te vervallen, belanden wij in 'een betonnen bunker zonder ramen'. Dat was de uitdrukking die emeritus-paus Benedictus XVI gebruikte in zijn rede voor de Duitse Bondsdag van 22 september 2011.[4] Hoe meer ik de afgelopen jaren keek naar de hedendaagse institutionele vormgeving van de democratische rechtsstaat die Engelstaligen doorgaans *liberal democracy* noemen, hoe meer het mij opviel dat dat inderdaad de situatie is waarin deze vorm van staatsinrichting is komen te verkeren. Zo is de ziel uit de Europese samenwerking verdwenen. Ook is het oorspronkelijke, waardevolle, idee achter de rechten van de mens vergaand uit beeld geraakt.

De democratische rechtsstaat is, zouden wij kunnen zeggen, verworden tot een puur liberale democratie. Bij het beeld van een bunker past ook de defensieve houding die bij menig aanhanger daarvan valt waar te nemen. Alleen de verwijzing naar het oorspronkelijke ideaal van 'zelfbestuur geworteld in', zoals de Amerikaanse *Founding Fathers* dat aanhingen, roept al wrevel op.

Opmerkzame geest

Het postliberalisme zie ik in essentie als een mogelijke remedie voor dit euvel. Het poogt de ramen weer open te zetten. Het kan ons weer een *listening heart* (opmerkzame geest) teruggeven, waar Salomo om vroeg toen hij aantrad als koning.[5] Het gaat daarbij, zoals Benedictus het uitdrukte, om "the capacity to discern between good and evil, and thus to establish true law, to serve justice and peace".

Als een dergelijk herstel van 'zelfbestuur geworteld in waarheid' valt te verwezenlijken binnen de hedendaagse liberale kaders, dan des te beter. Het zou dan gaan om de terugkeer van een soort natuurrechtelijk liberalisme

zoals Tocqueville dat aanhing. Post-liberalisme is dus voor mij niet hetzelfde als anti-liberalisme. Voor een dergelijk herstel is het wel van belang eerst de ernst van de huidige situatie in te zien.

Ik houd ook rekening met de mogelijkheid dat dat met de ontwikkeling die het liberalisme heeft doorgemaakt niet langer haalbaar is. De twijfel daarover heeft postgevat. In dat geval luidt de vraag: wat dan? Het klopt dat het antwoord daarop nog niet zo eenduidig is, maar dan geldt: in de bunker zullen wij het toch ook niet lang uithouden.

Het postliberalisme kan de democratische rechtsstaat hoe dan ook helpen los te breken uit de bunker waarin deze vorm van staatsinrichting haars ondanks is terecht gekomen. Behalve op institutioneel vlak, geldt dat zeker ook cultureel. Het doet dat bovendien op een intellectueel uitdagende manier. Denk bijvoorbeeld, behalve aan George, aan het werk van toonaangevende postliberalen als Patrick Deneen en Adrian Vermeule.[6]

Groen van Prinsterer

Critici zullen wellicht opmerken dat de door postliberalen geëntameerde discussies niet alleen raakvlakken kennen met al door Tocqueville geagendeerde thema's, maar ook met Groen van Prinsterers *Ongeloof en Revolutie* (1847). Dat is ontegenzeggelijk het geval.[7]

Het biedt tegelijkertijd wellicht een begin van een concrete oplossingsrichting, in de vorm van een antirevolutionair of christelijk-historisch staatsrecht. Daarmee is immers in zowel Nederland als Europa de afgelopen anderhalve eeuw de nodige ervaring opgedaan.

Hedendaagse postliberalen zullen daar direct aan toevoegen dat het een misverstand is te menen dat alleen de kringen van Groen belang hebben bij de ontwikkeling van listening hearts. Het gaat om de houdbaarheid van de democratische rechtsstaat voor alle 'mensen van goede wil'.

Hans-Martien ten Napel is universitair hoofddocent Staatsrecht aan de Universiteit Leiden en als Senior Fellow verbonden aan het Center for Religion, Culture & Democracy (USA).

#Tocqueville #liberalisme #postliberalisme #democratie #rechtsstaat #waarheid #GroenvanPrinsterer #PausBenedictusXVI #PatrickDeneen #AdrianVermeule #RobertGeorge

Noten:

1. Patrick Overeem & Hans-Martien ten Napel (red.) *Het radicale midden overzee. Verkenningen van het postliberalisme*, Utrecht: Eburon 2021.

2. https://jmp.princeton.edu (geraadpleegd op 17 januari 2022).

3. Term ontleend aan Todd Huizinga.

4.https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2011/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20110922_reichstag-berlin.html (geraadpleegd op 17 januari 2022).

5. 1 Koningen 3: 9.

6. Zie resp. *Why Liberalism Failed* (verschenen in 2018) en *Common Good Constitutionalism* (binnenkort te verschijnen).

7. https://europeanconservative.com/articles/essay/unbelief-the-root-of-totalitarian-trends-in-liberal-democracy/ (geraadpleegd op 17 januari 2022).

In het centrum is het drummen, maar vind je daar ook gematigden?

Datum bericht: 6 december 2022

Door Frank Judo

Liberalen, sociaaldemocraten en ook christendemocraten denken wel eens een gemeenschappelijke inspiratiebron te vinden in hun gedeelde centrisme. Dat hoeft niet verkeerd te zijn, maar leidt af van andere perspectieven, die minstens even belangrijk zijn. Frank Judo vraagt aandacht voor de oude deugd van de gematigdheid.

Pragmatische tijden

Onze tijd omschrijven als pragmatisch, is niet bepaald een schokkende uitspraak. De dagen dat levensbeschouwingen en met name politieke ideologieën grote groepen mensen konden bezielen, liggen al even achter ons. Dat is overigens minstens ten dele het gevolg van de ongelukkige ervaringen die werden opgedaan met dergelijke vormen van massale bezieling.

Vrijheid, gelijkheid, broederschap

Vraag de gemiddelde politicus om een korte omschrijving van haar of zijn levensbeschouwing en de kans is groot dat je ergens in de dagen van de Franse Revolutie verzeilt. Liberaal denkenden zullen zich beroepen op de vrijheid, sociaaldemocraten en socialisten op de gelijkheid. Wie neemt dan de broederlijkheid voor zijn rekening? Is dat het terrein van de christelijke of christendemocratische politiek?

Dat laatste is in theorie misschien wel het geval. In de praktijk gebeurt er vaak iets heel anders: christendemocraten beginnen vaak ook over vrijheid en gelijkheid, om dan te vertellen dat ze graag van elk een stukje willen. Niet helemaal liberaal, niet helemaal sociaaldemocraat, maar ergens tussenin. Het beste van twee werelden dus.

Keuzes maken moet echt

Ongetwijfeld heeft een dergelijke eclectische aanpak zijn charmes, maar tegelijkertijd klinkt hij wat teleurstellend. Het klinkt als het eten van twee walletjes die allebei van iemand anders zijn. Een zelfbepaling die niet teruggaat op eigen kracht, maar op de verhouding tot andere spelers in het politieke spel getuigt misschien van een bovengemiddeld altruïsme, een stevige basis is het niet echt.

Centrum

Op die onbepaaldheid loopt het ook vaak mis met zelfidentificaties die verwijzen naar het centrum. Veel mensen zien zichzelf (individueel en collectief) als (het) centrum. Dat betekent nog niet dat het dringen is om daar een plekje te vinden. Integendeel, soms lijkt het of centrumpolitiek meer gelijkenis vertoont met de zwarte gaten in de astronomie, die op onverklaarbare wijze kiezers en politieke formaties in het niet doen verdwijnen. Aan de randen van het politieke spectrum duiken dan weer nieuwe spelers op, die nieuwe thema's op de agenda brengen en dus ook het vroegere centrum op een andere manier gaan bepalen. Zo bekeken, is het

centrum allesbehalve een comfortabele plek, omdat wie daarvoor kiest moet aanvaarden dat de eigen positionering voortdurend wordt gewijzigd door keuzes van anderen. ‘Het centrum’ is een relatief begrip, dat lijken nogal wat zelfverklaarde en overtuigde centristen uit het oog te verliezen.

Toch aantrekkelijk

Dat het centrisme toch aantrekkelijk is, is niet zonder betekenis. Het in rekening nemen van uiteenlopende gezichtspunten, waarden en belangen, is als zodanig waardevol, omdat het een meer omvattende visie op de werkelijkheid als uitgangspunt neemt. Wordt deze erkenning van veelheid echter op de spits gedreven, verzandt het gauw in relativisme, misschien wel de meest cynische vorm van pragmatisme.

Is er dan een alternatieve definitie mogelijk?

Gematigdheid

Veeleer dan zichzelf met het centrum te identificeren, lijkt het zinvol om inspiratie te zoeken in de gematigdheid. Het verschil tussen beide lijkt een nuance, maar gaat bij nader inzien veel verder. Het centrum definieert zichzelf vanuit de vergelijking met extremen; de gematigdheid gaat uit van eigen opvattingen – en van de erkenning van de diep-menselijke verleiding om die uit te vergroten en op de spits te drijven. Wij zouden kunnen zeggen dat centrisme van buiten naar binnen denkt en gematigdheidsdenken van binnen naar buiten.

Maakbaarheid

In die zin vertoont de keuze voor gematigdheid wel gelijkenis met de conservatieve denkschool, met name in haar antropologie. Die antropologie is niet zo heel enthousiast over aard van de mens. Naargelang ieders voorkeur, kan die antropologie sceptisch, realistisch of pessimistisch worden genoemd. Eén ding is echter zeker: geloofwaardig is die antropologie slechts wanneer de persoon die zich erop beroept, deze ook op zichzelf toepast en dus het intrinsieke tekortschieten van zichzelf erkent. Een beleid dat uitgaat van de maakbaarheid van mens en samenleving, valt dus moeilijk te verzoenen met deze uitgangspunten. Een beleid dat voorzorg, voorzichtigheid en gematigdheid als vertrekpunt neemt des te meer.

Compromis

Dat is niet zonder gevolg voor de politieke praxis. Waar een centristische benadering vaak grote waarde toekent aan het sluiten van compromissen tussen de deelnemers aan het besluitvormingsproces (met andere woorden een extrinsieke kwalificatie), leidt een benadering vanuit de gematigdheid ertoe dat een beleidskeuze vooral intrinsiek evenwichtig moet zijn. De nadruk verschuift dus naar de inhoudelijke kwaliteit van de beslissing, zonder de veelheid aan mogelijke perspectieven uit het oog te verliezen. Evenwicht impliceert ook een keuze voor stabiliteit en duurzaamheid, niet toevallig kwaliteiten die in een conservatieve wereldvisie hoog gewaardeerd worden.

(Kardinale) deugd

Allicht voelt het voor sommigen onwennig dat een politieke richting zich zou beroepen op een deugd, en dan nog niet de minste. Samen met de rechtvaardigheid, de moed en de wijsheid is de gematigdheid immers een van de vier kardinale deugden, die sinds Plato en Aristoteles de kern vormen van het westerse denken over deugdzaamheid. Leidt een dergelijke keuze niet tot een verwarring tussen ethiek en politiek, met alle gevaren die daaruit kunnen voortvloeien?

Niet noodzakelijk, misschien wel integendeel. Een discours dat politieke ideologieën uitdrukkelijk met deugden verbindt, doet immers recht aan het voorwerp van de politiek, namelijk de zoektocht naar het goede leven in gemeenschap en de beheersing van de conflicten die onvermijdelijk voortvloeien uit de verschillende opvattingen daaromtrent. Politiek en ethiek vallen niet samen, maar zijn ook geen parallelle lijnen, die elkaar nooit kunnen raken. Beide spreken ze over het goede leven, zij het in andere registers. Die alteriteit kan enkel juist worden begrepen als ook de gelijkenis tussen beide sferen erkend wordt.

Frank Judo is jurist, historicus en filosoof. Hij is auteur van Het bewaren waard: wandelen door een conservatisme langs 21 misverstanden*, Uitgeverij Ertsberg, 2022.*

#Tocqueville #liberalisme #socialisme #christendemocratie #politiek #FranseRevolutie #vrijheid #gelijkheid #broederschap #maakbaarheid #mensbeeld #deugden #gematigdheid

Ockham's Razor: een voorbode van de moderniteit?

Datum bericht: 2 februari 2022

Door Lennart Slagter

Van de middeleeuwse Fransciscaanse monnik William van Ockham (ca. 1287-1347) stamt de vrij vertaalde stelregel: de meest eenvoudige verklaring voor een fenomeen is waarschijnlijk de meest adequate.[1] Vandaar de analogie met het scheermes; snijd de overbodige *zijnden* weg om de meest adequate hypothese te vormen. Hoewel deze stelregel niet letterlijk voorkomt in het werk van Ockham en ook de formulering Ockham's Razor hem ongetwijfeld vreemd was, is het bij uitstek dit onderdeel van zijn denken dat de tand des tijds heeft doorstaan. Op het eerste oog lijkt Ockam's Razor een sterk staaltje Britse common-sense filosofie. Des te interessanter is het dan ook dat de totstandkoming ervan plaatsvond binnen de context van felle, theologische debatten.

Historische context

Het voornaamste spanningsveld in middeleeuwse theologische debatten betrof dat tussen de menselijke rede en goddelijke openbaring. Laatstgenoemde werd vertegenwoordigd door de Heilige Schrift, terwijl de eerste haar uiting vond in de herleving van antieke filosofie. De vroegmiddeleeuwse scholastiek, een filosofische school die zichzelf beschouwde als dienstmaagd van de theologie, zag zichzelf dan ook voor de uitdaging gesteld de precaire balans tussen rede en openbaring te handhaven.

De herleving van antieke bronnen kan worden herleid tot de late Oudheid (ca. 200 AD). In die tijd was in Alexandrië onder meer een Neoplatoonse school ontstaan. Hier kwam de filosofie van Plato samen met onder andere vroegchristelijke ideeën.[2] In 380 AD werd het christendom de staatsgodsdienst van het Romeinse Rijk. Een volgend belangrijk moment was de hernieuwde interesse in filosofie en onderwijs op basis van Latijnse bronnen in de Karolingische Renaissance van omstreeks 800 AD.[3] In deze laatste tijd ligt het beginpunt van de scholastiek.

De scholastiek kreeg een enorme stimulans toen vertaalde werken van Aristoteles beschikbaar kwamen. Dit gebeurde onder meer via de Islamitische vertaaltraditie in het Abbasidische kalifaat in de Levant en soortgelijke vertaalbewegingen in Iberië.[4-5] Het destijds christelijke Europa kreeg dan ook, zij het via vele omwegen, wederom toegang tot de antieke bronnen. Deze waren eerder, door de neergang van de kennis van het Grieks, ontoegankelijk geworden.

Realisme versus nominalisme

De vroege scholastiek deed een poging om de menselijke rede en goddelijke voorzienigheid in één systeem te verenigen. Dit was met name gebaseerd op de leer van *universalia*, algemene termen die gelijktijdig van toepassing zijn op meerdere particuliere (individuele) zijnden.[6] Denk hierbij bijvoorbeeld aan zaken als kleur

of vorm. Wanneer er bijvoorbeeld drie blauwe bekers zijn, delen zij in hun 'blauwheid', maar ook in hun 'bekerheid' op grond van hun vorm. De realisten binnen de scholastiek stelden dat deze *universalia*, 'blauwheid' en 'bekerheid' in dit geval, echt waren. Hun bestaan was onafhankelijk van ons eigen denken en ging vooraf aan de materiële werkelijkheid.[7] Zo legden de realisten een verband tussen de aardse werkelijkheid en de hoogste redelijkheid van God omdat deze universalia een uiting vormden van Gods redelijke plan met Zijn schepping.

Hiertegenover stelde Ockham dat deze *universalia* slechts namen zijn die wij zelf aan de zijnden toekennen. Alleen de individuele zijnden, die samen de materiële werkelijkheid vormen, zijn voor Ockham 'echt'. Wij kennen zelf namen aan deze zijnden toe om ze te classificeren, om orde te creëren. Maar deze door ons zelf gecreëerde orde is geen uitdrukking van een hogere werkelijkheid. Hiermee staat Ockhams 'nominalisme' lijnrecht tegenover het zojuist beschreven 'realisme'.

Voor de realisten vormden de *universalia* immers de uitdrukking van een hogere werkelijkheid, van Gods plan welteverstaan. Volgens Ockham interfereerde realisme om deze reden met de vrije wil en almacht van God. Als God ook gebonden is aan deze *universalia*, opdat er een redelijke orde bestaat in de wereld, is Hij niet langer almachtig. Bovendien zou dit de schepping uit het niets onmogelijk maken. Deze beide conclusies stemden volgens Ockham niet overeen met de inhoud van de Heilige Schrift. De rationeel geordende wereld van de realisten werd door Ockham dan ook vervangen door een chaos van radicaal individuele zijnden, met een almachtige en onvoorspelbare God.

Moderne consequenties van een theologisch debat?

In deze context kwam Ockham's Razor tot stand. Zijn denken veranderde de gebruikelijke manier van logisch redeneren. Daarvoor in de plaats kwam een eenvoudig geformuleerde en toetsbare stelling. Dit was een consequentie van het inzicht dat woorden niets meer zijn dan constructies van ons eigen denken om zijnden te classificeren. Dit gegeven, in combinatie met de ontkenning van een voor ons te bevatten redelijke orde in de werkelijkheid, vormde een aanzet voor de moderniteit. Immers, er was nu grote voorzichtigheid geboden bij het doen van uitspraken over de werkelijkheid, die altijd behept was met onzekerheid vanwege de almacht van God. Om deze uitspraken te toetsen, zijn wij vervolgens enkel op onze eigen waarneming aangewezen. Dit toont ons dat er wel degelijk een continuïteit bestaat tussen de middeleeuwse, theologische debatten en de moderniteit, hoezeer wij ook aan laatstgenoemde een seculier karakter plegen toe te kennen.

Daarnaast waren er theologische consequenties. Zo werd het nu slechts een kleine stap om de relatie tussen de individuele mens en God centraal te stellen. Bovendien lag, zoals reeds benoemd, grote nadruk op de almacht van God. Dit vormde een aanzet richting de latere Reformatie. Het mes snijdt aan twee kanten zullen we maar zeggen…

Lennart Slagter is masterstudent Filosofie van de Natuur- en Levenswetenschappen en premasterstudent Politicologie aan de Radboud Universiteit. Daarbij was hij in 2020 als stagiair betrokken bij het Tocqueville Project: Religie en Democratie.

#Tocqueville #Ockham #nominalisme #realisme #christendom #Reformatie #moderniteit

Noten:

1. In het Latijn: *'Entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem'*. Met enige vrijheid: zijnden dienen niet zonder noodzaak vermenigvuldigd te worden.

2. Gillespie, M.A. (2009) *The Theological Origins of Modernity*. University of Chicago Press, Chicago. p.19.

3. Colish, M.L. (1999) *Medieval foundations of the western intellectual tradition*. Yale University Press, New Haven. p.66–67.

4. Gutas, D. (1998) *Greek Thought, Arabic Culture The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early Abbasaid Society (2nd-4th/5th-10th c.)*. Routledge, Londen.

5. Schippers, A. (1997) *Wetenschap vertaald, de vertaalschool van Toledo*. Tijdschrift over Vertalen, 4(3). p. 53-59. Toegankelijk via: https://www.tijdschrift-filter.nl/jaargangen/1997/43/wetenschap-vertaald-de-vertaalschool-van-toledo-53-59/.

6. Gillespie, M.A. (2009) *The Theological Origins of Modernity*. a.w., p.20-35.

7. Oftewel, de blauwe bekers kunnen als zodanig worden herkend omdat zij participeren in 'blauwheid' en 'bekerheid', en deze universalia al bestonden voordat de bekers bestonden. Met deze universalia poogden de realisten vervolgens de connectie tussen de door hen gepercipieerde orde.

De 'politieke theologie' van Jürgen Habermas

Datum bericht: 13 april 2022

Door Lennart Slagter

De Duitse filosoof Jürgen Habermas (1929) stelde zichzelf de uitdaging om na de gruwelen van het Duitse nationaalsocialistische regime, dat via democratische weg aan de macht was gekomen, een houdbaar democratisch alternatief voor de toekomst te formuleren. Dit alternatief vinden wij in zijn deliberatieve model van democratie. Binnen dit model van democratie speelt communicatie een grote rol. Via een adequate inrichting van communicatie binnen de samenleving, probeert Habermas onder meer religieuze burgers te integreren in de, tegenwoordig, seculiere democratie. Lennart Slagter overdenkt de visie van Habermas, mede in het licht van zijn eerdere blogs over democratie en religie bij de Franse filosoof Claude Lefort (1924-2010) en de Duitse rechtsgeleerde Carl Schmitt (1888-1985).[1-2]

Communicatie: de stille motor van de democratie?

In zijn werk heeft Habermas zich voornamelijk gericht op de rol van communicatie binnen de democratie.[3] Habermas beschrijft hoe de verlichtingstraditie communicatie slechts als een middel beschouwt om tot absolute waarheidsvinding te komen.[4] Vervolgens stelde deze waarheidsvinding ons in staat om 'rationeel' in te grijpen om ons heen. Zo kunnen wij op voorspelbare en controleerbare wijze omgaan met de wereld en 'het systeem' draaiende houden. Met 'het systeem' verwijst Habermas naar de georganiseerd aspecten van onze samenleving waarbinnen een instrumentalistische doel-middel rationaliteit leidend is. Denk hierbij aan de economie, waarbij 'winst' het doel is en efficiëntievereisten overheersen. Ook kan gedacht worden aan de positieve verplichtingen van de overheid, waarbij functionele vereisten in toenemende mate prevaleren over de legitimiteit van het gevoerde beleid. 'Het systeem' kan immers een eigen leven gaan leiden en in toenemende mate het dagelijks leven binnendringen. Zo worden spontane interacties tussen burgers verdreven. Habermas spreekt zelfs van 'kolonisering van de leefwereld door systemen'.[5]

'Het systeem' in balans

Om deze reden moet 'het systeem' in balans worden gebracht met het 'communicatief handelen': communicatie gericht op wederzijds begrip. Juist binnen het communicatieve handelen kunnen discussies over normen en waarden gevoerd worden en kan de legitimiteit van standpunten bediscussieerd worden. Hierbij geldt geen instrumentalistische doel-middel rationaliteit, zoals binnen 'het systeem', maar staat het bereiken van wederzijds begrip voorop zonder hierbij voornemens te zijn in te grijpen in de wereld. Dit 'communicatief handelen' vormt de basis voor Habermas' deliberatieve model van democratie, een model waarbinnen burgers elkaar op gelijke grond ontmoeten voor publiek debat waarbij het bereiken van wederzijds begrip voor elkanders standpunten voorop staat..[6] Wij zullen later zien hoe Habermas dit 'communicatief handelen' wil inzetten voor integratie van religieuze burgers in het publiek debat.

De moderne democratie: post-metafysisch én post-seculier?

Habermas stelt vast dat onze samenleving zowel 'post-metafysisch' als 'post-seculier' is.[7] Met het eerste bedoelt hij, evenals Lefort, dat verwijzingen naar een hogere orde niet langer als vanzelfsprekend legitimiteit kunnen kweken, maar óók dat alle standpunten elkaar in gelijkheid dienen te ontmoeten. Juist op dit punt bekritiseert hij Lefort, daar laatstgenoemde de politieke filosofie maar wat graag een geprivilegieerde positie toebedeelt ten opzichte van de politicologie. Zo was Lefort van mening dat de politicologie niet in staat was om de institutionalisering van de samenleving te bevragen omdat zij zich louter op empirische grondslagen beriep. De politieke filosofie daarentegen kan de ideeën die ten grondslag liggen aan deze institutionalisering blootleggen en bevragen.[8]

Habermas' verhouding tot Schmitt laat zich op dit punt ondertussen raden. Niet alleen is Schmitt overduidelijk een metafysisch denker, maar ook beschouwt hij een homogeen volk als een noodzakelijke voorwaarde voor een stabiele politieke orde.[9] Dit laatste krijgt des te meer een bittere bijsmaak vanwege Schmitt's verleden als kortstondig NSDAP-lid en -apologeet. Derhalve is Schmitt onderdeel van de duistere vlek van het verleden, waarmee Habermas zijn eigentijdse Duitsland zo vaak in het reine trachtte te brengen. Voor Habermas is er niet zoiets als een 'volk' dat vooraf gaat aan een politieke orde, dit 'volk' is juist het gevolg van het politieke proces, van 'communicatief handelen' welteverstaan.

Zoals gezegd, wenst Habermas het communicatief handelen in te zetten ter integratie van religieuze burgers in het publieke debat. Dit hangt samen met zijn erkenning van het 'post-seculiere' karakter van onze samenleving. Hoewel de liberaal-democratische rechtsstaat en de meerderheid van haar burgers tegenwoordig seculier is, spelen religieuze stemmen nog steeds een rol in het publieke debat. Deze drukken vaak diepe morele intuïties uit en kunnen daarom een waardevolle bijdrage leveren. Naargelang het 'communicatief handelen' dienen religieuze burgers hun ideeën op dusdanige wijze te verwoorden dat deze begrijpelijk en mogelijkerwijs aanvaardbaar zijn voor niet-religieuze burgers. Van niet-religieuze burgers vraagt Habermas om religieuze ideeën niet *a priori* af te wijzen door deze als 'onzinnig' of 'achterhaald' te beschouwen.

Habermas, tóch bij uitstek modern?

Wij kunnen ons hierbij afvragen of Habermas geen onevenredig grote verantwoordelijkheid legt bij religieuze burgers. Zij dienen namelijk hun standpunten op een non-traditionele wijze te verwoorden, ten behoeve van niet-religieuze burgers. Laatstgenoemden hoeven ogenschijnlijk slechts te luisteren. Habermas blijft, ondanks zijn eerdere kritiek op het instrumentalistische karakter van het verlichtingsdenken, doordrenkt van ditzelfde denken. Hij wenst immers de kloof tussen religieuze en niet-religieuze burgers op te heffen door op een rationele wijze de communicatie tussen deze groepen vorm te geven. Daarbij krijgt de meerderheid van niet-religieuze burgers, mijns inziens, een beduidend eenvoudigere opgave.

Lennart Slagter is masterstudent Filosofie van de Natuur- en Levenswetenschappen en premasterstudent Politicologie aan de Radboud Universiteit. Daarbij was hij in 2020 als stagiair betrokken bij het Tocqueville Project: Religie en Democratie.

#Tocquevile #Habermas #Lefort #Schmitt #politieketheologie #democratie #communicatie #religie #moderniteit

Noten:

1. Lennart Slagter (2020) *Democratie, waar is haar fundament?* Eerder online gepubliceerd binnen het kader van dit project. Ook gepubliceerd in: Sophie van Bijsterveld (2021) *Religie, democratie en samenleving* (red. Sebastian Lenders). Eburon, Utrecht, p.27-30.

2. Lennart Slagter (2020) *Carl Schmitt, een radicale tegenhanger van Tocqueville Idem*, p.45-49.

3. Jürgen Habermas (1989-2012) *Over democratie*. Boom: Amsterdam 2020 (vertaling door Leon Pijnenburg).

4. Jürgen Habermas (2008) 'Politieke communicatie in de mediale samenleving: heeft democratie nog een rationele dimensie?' in *Over democratie* (a.w.) p.87-142.

5. Jürgen Habermas (1989) 'Volkssoevereiniteit als procedure' in *Over democratie* (a.w.) p.27-65.

6. Jürgen Habermas (1996) 'Drie normatieve modellen van democratie' in *Over democratie* (a.w.) p.66-86.

7. Jürgen Habermas (2012) 'Het politieke. De rationele betekenis van een twijfelachtige erfenis van de politieke theologie' in *Over democratie* (a.w.) p.202-223.

8. Claude Lefort (1986) 'Het vraagstuk van de democratie', in *Wat is politiek?* (een bloemlezing van het werk van Claude Lefort, samengesteld door P. van de Wiel, B. Verheijen en P. Frissen, Boom klassiek: Amsterdam, 2016, p.81-100.

9. Zie hiervoor bijv.: Carl Schmitt (1923) *Parlement, democratie, dictatuur*. Boom: Amsterdam 2020, p.50 (vertaling door George Kwaad, oorspronkelijk gepubliceerd als: *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*).

Hoofdstuk 5: Waardengedreven bestuur en het karakter van de politiek

Beschermengelen en bestuurlijke cultuur (I)

Datum bericht: 16 maart 2022

Door Herman Kaiser

De publieke bestuurscultuur staat volop in de belangstelling, nationaal, maar ook in provincies en gemeenten. Waar gaat het nu in essentie om bij een goede bestuurlijke cultuur? Oud-bestuurder Herman Kaiser werpt licht op deze vraag naar aanleiding van een rapport dat werd uitgebracht over de bestuurscultuur in de provincie Limburg.

..In januari 2022 verscheen een rapport over de bestuurscultuur in Limburg.[1] Het rapport, dat geschreven is door een onafhankelijke commissie van deskundigen, ontzenuwt een aantal oordelen en vooroordelen, die mensen onterecht in een verkeerd daglicht hebben gesteld. Dat is uiteraard billijk en rechtvaardig.

Mensen en engelen

Wat ik jammer vind, is dat het rapport nogal vlak blijft over de kern van goed besturen en van bestuurlijke cultuur. Het begint al met de titel, *Engelen bestaan niet*. Ik las deze titel met een mengeling van verbazing, verwondering en ook een beetje ergernis. Op school heb ik vroeger anders geleerd. Dat is weliswaar al lang geleden, maar ook lang genoeg om ervaren te hebben dat engelen wel degelijk bestaan.

Mijn verbazing werd alleen maar groter toen ik las aan welke bron deze wetenschap is ontleend. Dat bleek een citaat van James Madison uit 1788 te zijn.[2] Het punt is evenwel dat Madison helemaal niet ontkent dat engelen bestaan. In het citaat, waar het rapport mee opent, schreef hij:

Als mensen engelen waren, zou er geen bestuursmacht nodig zijn. Als engelen mensen zouden besturen, zou er geen externe of interne verantwoording nodig zijn.

Conclusie: engelen bestaan, en mensen zijn geen engelen. Het zijn mensen die mensen besturen.

De rechtsstaat: controle op de macht

Omdat wij al eeuwenlang weten dat dit lang niet altijd goed gaat, zijn wij mensen door schade en schande tot de conclusie gekomen, dat de mensengemeenschap principes nodig heeft die van een hogere orde zijn. Daarvoor hebben wij met elkaar de rechtsstaat uitgevonden. Mensen die macht uitoefenen, moeten gecontroleerd worden.

Speelveld van de politiek?

In het rapport wordt de democratische rechtsstaat drie keer genoemd. De wettelijke begrenzing van de macht wordt gekoppeld aan de beginselen van behoorlijk bestuur en het strafrecht.[3] En verder hoort het tot het domein van de politiek of geoorloofd gedrag juist is of niet.[4]

De begrippen publieke moraal of bestuurlijke ethiek worden versmald tot een keuze tussen '*Gesinnungsethik*' en '*Verantwortungsethik*'. Bij de eerste telt de bedoeling, bij de tweede het feitelijk handelen. De commissie adviseert voor de tweede te kiezen en die expliciet onderdeel te maken van genoemde procedures, adviezen, leergangen en gesprekken. Aanspreken van elkaar is het meest effectief wanneer dat berust op zaken die feitelijk dan wel tastbaar zijn en niet op oordelen over intenties.[5]

Of óók doorvragen op intenties?

Wat hier buiten beschouwing blijft is dat het elkaar aanspreken niet pas moet beginnen als er tastbare feiten op tafel liggen, maar ook in de fase daarvoor. Bestuurders moeten zich achteraf voor hun feitelijke daden verantwoorden. Maar bij het voorkomen van niet-integer handelen is het ook van belang om naar intenties en de morele basis daarvan te vragen en door te vragen. Door het versmallen van de integriteitsdiscussie tot een protocollaire beoordeling van losse feitelijkheden maakt de politiek zichzelf te klein.

Zeker in een democratie moet de discussie gaan over de bedoelingen. Daar is de politiek voor. Wij komen in Nederland de laatste jaren steeds minder toe aan de discussie over bedoelingen. Die discussie hoort vooraf te gaan aan de vaststelling en uitvoering van het beleid. Een *Verantwortungsethik* beoordeelt achteraf de feiten, maar wel vanuit een moreel politiek kader.

Je zou zeggen dat als je niet gelooft in engelenbestuur je extra gemotiveerd moet zijn om het dan tenminste over de morele kaders voor het politiek bestuur moet hebben. Niet alleen bij de verantwoording achteraf, maar ook vooraf. Het hoort bij de eigenschappen van de democratische rechtsstaat om transparant te zijn. Over politieke bedoelingen en de morele kaders moet geen verstoppertje worden gespeeld.

Herman Kaiser is oud-bestuurder. Hij bereidt een proefschrift voor op het terrein van het katholiek sociaal denken.

#Tocqueville #JamesMadison #bestuurscultuur #besturen #instituties #democratie #politiek #rechtsstaat #publiekemoraal #integriteit #identiteit #dialoog

Noten:

1. Arno Visser, Paul Frissen, Kitty Nooy, *Engelen bestaan niet*. De '*Limburgse bestuurscultuur onderzocht, januari 2022* op https://www.limburg.nl/publish/pages/6423/eindrapport-onderzoek-limburgse-bestuurscultuur.pdf.

2. James Madison. *Federalist Papers (51)* 1788.

3. Zie p. 9, 12 en 22 van rapport.

4. Zie p. 12 van rapport.

5. Zie p. 23 rapport.

Beschermengelen en bestuurlijke cultuur (II)

Datum bericht: 30 maart 2022

Door Herman Kaiser

In zijn vorige blog ging Herman Kaiser in op de vraag waar het in essentie om gaat bij een goede bestuurlijke cultuur. Anders dan een in 2022 verschenen onafhankelijk deskundigenrapport over de bestuurscultuur in de provincie Limburg, gaat het bij een goede bestuurlijke cultuur niet alleen om feitelijke, zakelijke verantwoording achteraf. Oók de morele kaders en de intenties van waaruit gehandeld wordt, maken van de bestuurscultuur deel uit. Ook daarop moeten bestuurders worden bevraagd. In dit blog reflecteert Herman Kaiser op een belangrijke valkuil van bestuurders: het verlies van de openheid om te luisteren.

Als macht wordt uitgeoefend om de macht zelf en niet om te dienen, raken bestuurders verslaafd aan de macht. De eerste verschijnselen die hierop duiden, doen zich voor als bestuurders niet meer bereid zijn om naar anderen te luisteren. Zelfs de meest milde vorm van kritiek wordt dan ervaren als een aanval die moet worden beantwoord met een tegenaanval. Toegeven aan opmerkingen van anderen wordt ervaren als gezichtsverlies.

Zakelijke kritiek is dan nog tot daaraantoe. Morele kritiek is van een andere categorie. Daaraan hebben bestuurders vaak een hekel. Toch is juist die ook van groot belang: die raakt namelijk het fundament van de rechtsstaat.

Beschermengelen en een houding van luisteren

Het rapport over de Limburgse bestuurscultuur heeft als titel, *Engelen bestaan niet*.[1] Die titel is een misvatting. Een bijzondere categorie onder de engelen zijn de beschermengelen of engelbewaarders. Er is altijd een innerlijke stem die je signalen geeft: kijk uit, pas op. Die stem herinnert jou aan jouw eigen geweten en verantwoordelijkheid. Daar kun je acht op slaan of je kunt die negeren. Ook al negeer je de innerlijke stem, mensen om je heen kunnen je op een zusterlijke of broederlijke wijze attenderen dat er dingen niet goed gaan. Dat is eigenlijk een vorm van naastenliefde. Augustinus spreekt van de raadgevende liefde.

Als mensen die elkaar vertrouwen zich afsluiten van deze liefde ontstaat er verwijdering. Als een liefdevolle vermaning als een aanval, in plaats van een dienstbetoon, wordt geïnterpreteerd, staat het vertrouwen op het spel. Er ontstaat een cultuur van wantrouwen als mensen geen beschermengel meer voor elkaar durven te zijn. Niemand durft een ander meer een spiegel voor te houden. Als bestuurders slechts kijken naar hun zelf gewenst spiegelbeeld is dat letterlijk een teken aan de wand.

Een spiraal van wantrouwen

Het verlies aan vertrouwen is niet alleen schadelijk voor de verhoudingen in bestuur en politiek. Het werkt op een desastreuze wijze door naar de bevolking. Kiezers zijn steeds minder geduldig met politieke verhoudingen die niet deugen. Zelfs de burgers met een engelengeduld kunnen moedeloos worden als politici meer met zichzelf dan met het land bezig zijn. Een bestuurscultuur beperkt

zich niet tot de vergaderkamers, maar strekt zich uit over de bevolking.

Paus Franciscus waarschuwde in zijn encycliek *Fratelli tutti* van oktober 2020 voor een bestuurscultuur die uitwaaiert als een treurige huichelachtigheid, die mensen moedeloos en cynisch maakt.

Als een volk op deze manier moedeloos wordt dan sluit zich een heuse vicieuze cirkel: zo functioneert de onzichtbare dictatuur van de eigenlijke, verborgen belangen, die bepalen wie de hulpbronnen beheersen, de opinievorming en het denken.

Dialoog en inspiratie

De encycliek *Fratelli tutti* gaat over de zusterlijke en broederlijke liefde. Paus Franciscus is kritisch in zijn beoordeling van de hedendaagse bestuurlijke en politieke cultuur. Hij geeft ook tekenen van hoop op een goed bestuur en een goede politiek die authentiek en eerlijk is en de dialoog vooraf laat gaan aan de overtuiging. Want door de eerlijke samenspraak tussen mensen ontstaan nieuwe overtuigingen die mensen samen verder brengen. Dat vraagt openheid van iedereen in het bestuurlijke en politieke proces. In een open houding naar elkaar ontstaan nieuwe intellectuele, culturele en spirituele aanknopingspunten. Die hoop is geen engelenmuziek, maar een realiteit. Dan zullen wij wel moeten durven te luisteren naar onze beschermengelen, ook al nemen zij soms de gedaante aan van een politieke opponent.

Integriteit als identiteit

In een in 2022 verschenen boek stelde de Amerikaanse publicist Daniel Pink:

The thing about regret is that it hurts. And it hurts for a reason.

In teams waarin mensen durven spijt te betuigen en durven toegeven dat zij fouten hebben gemaakt, groeit beter leiderschap. De moeilijkste spijtbetuigingen gaan over morele vraagstukken. De teams waarin mensen hun morele fouten durven op te biechten voeren authentieke gesprekken.

Integriteit is een kwestie van identiteit. Durven uit te komen voor wie je echt bent, is niet alleen beter voor jezelf en je team, maar ook voor het resultaat dat je als bestuurder wilt bereiken.

Herman Kaiser is oud-bestuurder. Hij bereidt een proefschrift voor op het terrein van het katholiek sociaal denken.

#Tocqueville #bestuurscultuur #besturen #instituties #democratie #politiek #rechtsstaat #publiekemoraal #PausFranciscus #Encycliek #FratelliTutti #integriteit #identiteit #dialoog

Noten:

1. Arno Visser, Paul Frissen, Kitty Nooy, *Engelen bestaan niet. De Limburgse bestuurscultuur onderzocht,* januari 2022 op https://www.limburg.nl/publish/pages/6423/eindrapport-onderzoek-limburgse-bestuurscultuur.pdf .

Bestuurlijke hoogmoed: over grenzen aan de macht van de overheid (I)

Datum bericht: 6 juli 2022

Door Gertjan Schutte en Arjen Siegmann

Groen van Prinsterers beroemde boek *Ongeloof en Revolutie* bevatte scherpe kritiek op de Franse Revolutie, die volgens Groen zo veel kwaad had aangericht. Een van zijn kritiekpunten was dat de oude vrijheden bedreigd werden door de bestuurlijke hoogmoed van koningen en bestuurders. Groens kritiek op deze hoogmoed is opnieuw relevant in een tijd waarin de overheid steeds meer hooi op haar vork neemt. Door deze hoogmoed holt zij haar eigen geloofwaardigheid uit. Gertjan Schutte en Arjen Siegmann laten zien dat Groens kritiek ook vandaag de dag hout snijdt.

Tirannie van vorst en kerk

In de winter van 1845 en 1846 hield de antirevolutionaire schrijver en politicus Willem Groen van Prinsterer een reeks lezingen in zijn studeerkamer, in zijn grote huis aan de Korte Vijverberg. Wie uit het raam keek, kon het Binnenhof en het torentje zien liggen. De lezingen werkte hij uit tot het boek *Ongeloof en Revolutie* (1847), een boek dat geldt als het fundament van christelijke politiek in Nederland.

En hoewel Groen vaak stroef en omslachtig formuleert, is dit boek nog steeds de moeite waard. In het derde hoofdstuk zet Groen zijn ‘anti-revolutionaire beginsels’ uiteen als antwoord op de kritiek dat hij teveel op de hand was van de zittende macht en de kerk. Zijn ideeën zouden dan ook ‘vorstelijke sluwheid en priesterlijke baatzucht’ in de hand werkten. Oftewel, tirannie van vorst en kerk.

Die kritiek deed geen recht aan de subtiliteit van Groens denken. ‘Alle macht is van God’, zo stelde Groen nadrukkelijk, maar de macht van de overheid moest beperkt zijn. Het ging Groen nadrukkelijk om de ‘regeling en beteugeling’ van politieke macht. Iedere machthebber, of het nu ging om een vorst of parlement, moest beperkingen van de politieke macht respecteren. “Wij richten geen altaren voor de Overheid op”, zo concludeerde Groen van Prinsterer.

Het ging Groen erom dat zowel burger als overheid elkaars wederzijdse rechten en plichten dienden te respecteren. Iedere burger was “eenigermate aan de overheid ondergeschikt”. En met het woordje ‘eenigermate’ kwalificeerde Groen deze ondergeschiktheid als iets dat niet absoluut en volkomen is. Er is een normale, logische ondergeschiktheid van mensen als ‘onderdanen’. Maar er kan geen sprake zijn van een totale onderwerping aan een regering of koning.

Bestuurscentralisatie

Om te laten zien hoe de beperking van macht eruit ziet, vergeleek Groen twee vormen van centralisatie die hij ontleende aan Tocqueville. Bij *la centralisation administrative* worden alleen de gedeelde belangen van een land centraal geregeld. Tocqueville noemt bijvoorbeeld ‘algemene wetten en de verhouding tussen het volk en vreemdelingen’. Bij *la centralisation gouvermentale* worden ook lokale belangen centraal geregeld.

Tocqueville keerde zich tegen dit laatste fenomeen: ‘Op die manier raken de mensen eraan gewend volledig en bij voortduring af te zien van hun eigen wil’. Groen noemde *centralisation gouvermentale* daarom zelfs ‘verderfelijk’. Hij verwoordde dit door te refereren aan ‘onafhankelijkheid in eigen kring’. Daarmee bedoelde

hij dat provincies, gemeenten, en ook gezinnen zoveel mogelijk zichzelf moesten kunnen én konden besturen. Een overheid die hier geen ruimte voor geeft, maakt zich schuldig aan ‘de vernietiging van echte vrijheden’.

Bedreiging door de overheid

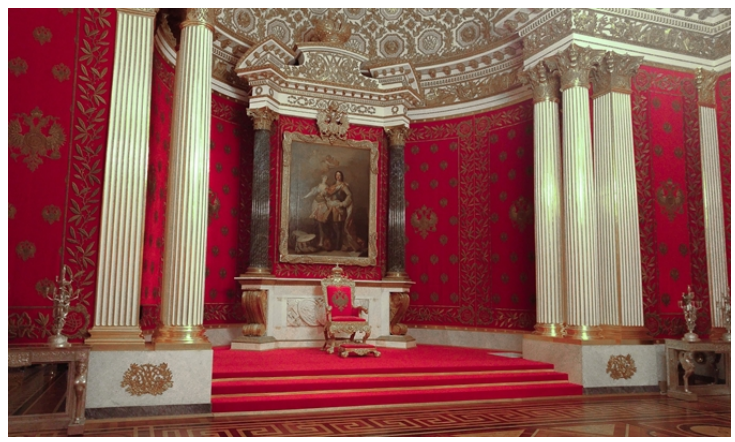

De kritiek van Groen en ook Tocqueville komt voor uit een mensbeeld dat in onze tijd wat naar de achtergrond lijkt te zijn verdreven. Het is de idee dat bestuurders, of het nu koningen of gekozen politici zijn, geneigd zijn hun eigen belangen te volgen. Een belangrijk onderdeel van dat belang is het vergroten van hun zeggenschap en macht. Dit proces wordt uiteraard gelegitimeerd met goede bedoelingen en retorische termen als ‘harmonisatie’.

In de negentiende eeuw was er veel aandacht voor het gevaar van de goede bedoelingen van de overheid. In het geval van Groen lag hier een nadrukkelijk christelijk wereldbeeld aan ten grondslag: de mens is in staat tot alle kwaad en staat dagelijks bloot aan allerlei verleidingen. Het is aan de Staat om orde aan te brengen in een gewelddadige wereld, maar het is net zo belangrijk om de macht van de Staat te beperken. Grenzeloze macht leidt tot uitwassen van kwaad. Niet voor niets beeldde Hobbes de staat af als ‘Leviathan’, tegelijk oplossing en monster.

Scherp en actueel

Deze visie op de staat is nog steeds scherp en actueel. De overheid schept randvoorwaarden voor burgers en organisaties, die op hun beurt gezamenlijk de maatschappij vormgeven. Deze wetgevende rol is dienend aan de samenleving en niet beheersend. Beheerszucht ligt op de loer en moet constant worden bestreden. Zoals het volgende blog zal laten zien, zijn de vrijheden waaraan Groen refereerde nog steeds van groot belang.

Gertjan Schutte is historicus en werkt aan een biografie van Groen van Prinsterer aan de Theologische Universiteit Kampen|Utrecht.

Arjen Siegmann is hoogleraar christelijk sociaal denken aan de Vrije Universiteit en stafmedewerker van het wetenschappelijk instituut voor het CDA.

#Tocqueville #Groen van Prinsterer #bestuur #centralisatie #macht

Bestuurlijke hoogmoed: over grenzen aan het kunnen van de overheid (II)

Datum bericht: 14 september 2022

Door Gertjan Schutte en Arjen Siegmann

In hun vorige blog gingen Gertjan Schutte en Arjen Siegmann in het voetspoor van Tocqueville en Groen van Prinsterer in op bestuurlijke hoogmoed: de neiging van de (centrale) overheid om voortdurend meer taken naar zich toe te trekken ten koste van decentrale overheden en zelfbestuur van de samenleving.[1] Het bewaken van de grenzen van de macht is blijvend actueel, aldus Schutte en Siegmann. In dit blog gaan zij in op een andere dimensie van bestuurlijke hoogmoed: het overschatten van het eigen kunnen van de overheid.

In zijn encliek *Fratelli tutti* uit 2020 maakte paus Franciscus geleden de balans op in de wereld. Hij noemde oorlogen en agressief nationalisme en ook de wijze waarop open grenzen door de financiële sector alleen werden gebruikt om zoveel mogelijk winst te maken. Tegenover dit egoïsme en geweld zette Franciscus de oproep om de mensheid te zien 'als een familie wonend in een gezamenlijk huis'.

Het is begrijpelijk dat paus Franciscus een oproep doet tot naastenliefde. Toch ontbreekt er iets aan *Fratelli tutti*. Paus Franciscus staat zelf aan het hoofd van een mondiale organisatie die kampt met allerlei problemen. Daardoor wordt Franciscus zelf voortdurend geconfronteerd met de grenzen van zijn bestuurlijke mogelijkheden. Het is jammer dat hij deze bestuurlijke ervaring niet heeft aangegrepen om in *Fratelli tutti* te reflecteren op de verhouding tussen goede bedoelingen en de alledaagse werkelijkheid.

Stagnerend probleemoplossend vermogen

In ons vorige blog zetten wij uiteen hoe Groen van Prinsterer en ook Tocqueville kritiek uitten op *centralisation gouvermentale*. Deze gaat ten koste van lokale zeggenschap en van maatschappelijk bestuur. Er is daarnaast nog iets anders: bestuurlijke centralisatie leidt óók niet tot beter bestuur of tot oplossing van de aangepakte problemen. Centraal bestuur is dus niet alleen oplossing, maar ook probleem. Machtsconcentratie leidt tot regelzucht, die vaak weer nieuwe problemen oplevert.

Stapeling van problemen

Sinds Tocquevilles en Groens negentiende eeuw zijn de taken van de overheid alleen maar toegenomen en complexer geworden. Ondertussen lijkt het probleemoplossend vermogen van de overheid steeds meer te stagneren. De problemen stapelen zich namelijk op. Zo heeft de overheid een toeslagenprobleem in het leven geroepen en zij lijkt er niet in te slagen het probleem op te lossen; er is een langlopende stikstofcrisis, waarachter allerlei andere problemen schuil gaan, zoals volkshuisvesting en mobiliteit.

Te weinig of te veel?

Op het eerste gezicht lijkt het alsof de overheid te weinig doet. Denk aan de gedupeerden in het toeslagenschandaal; velen zitten diep in de schulden en zijn hun huis kwijtgeraakt, terwijl vele kinderen uit huis zijn geplaatst. Het aanpakken van deze fouten schiet niet op, zo blijkt steeds weer. Er is bijvoorbeeld nog steeds nauwelijks gelukt uit huis gezette kinderen te herenigen met hun ouders. Dit is uiteraard de verantwoording van de overheid, die hier opzichtig tekort schiet.

Als we uitzoomen, lijkt er ook iets fundamentelers aan de hand. De overheid heeft eerst een onnodig complex systeem in het leven geroepen. Dat bleek ook nog eens fraudegevoelig. Bij de discussies over de zogenoemde Bulgarenfraude in 2013 was er een roep vanuit de Tweede Kamer en de samenleving om misbruik van de voorziening hard aan te pakken. Als reactie daarop werd de handhaving aangescherpt, en om dit ook effectief te doen werd die handhaving juist versimpeld.

Bij de compensatie van slachtoffers in het toeslagenschandaal waren er ook hoge verwachtingen; de vergoedingen aan de slachtoffers moesten zo snel mogelijk worden uitgekeerd. Een tijd later volgden er klachten over onterechte of buitensporige compensaties. De les is dat de verwachtingen van de politiek simpelweg niet overeenkomen met de capaciteiten van de uitvoeringsinstantie, de Belastingdienst.

Politiek van ongeduld

De toeslagenaffaire staat symbool voor een breder verschijnsel: de politieke eis om snel en doortastend beleid te hebben. Er moet nu iets gebeuren, zo is vaak de teneur. Als het stof opgetrokken is, wordt dit beleid weer beoordeeld op rechtmatigheid en grondigheid. Dat beleid altijd gebaseerd is op onvolledige informatie en wordt uitgevoerd door mensen die fouten maken, wordt vaak genegeerd.

Met andere woorden, het is een groot politiek en bestuurlijke probleem dat bestuurders, de Tweede Kamer en de publieke opinie hoge verwachtingen hebben van beleid, die in de praktijk niet te realiseren zijn of anders uitpakken dan verwacht. Onder druk van politici en publieke opinie doen bestuurders toezeggingen die zij niet waar kunnen maken, maar waarop zij wel aangesproken worden.

Het beperkte kunnen van de overheid

De onwelkome boodschap is dat de overheid niet in staat is om alle taken uit te voeren. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een nieuw drama: minister Harbers gaf in het dagblad Trouw openlijk aan dat Nederland de Europese normen voor de waterkwaliteit niet gaat halen.[2] Harbers anticipeert op de bestuurlijke mislukking en hoopt op ‘coulance’ van de EU.

Dat is een dramatische ontwikkeling, want de overheid moet een betrouwbaar instituut zijn, dat voorspelbaar en evenwichtig handelt. Openlijk aangeven dat het beleid niet waar te maken is, is al anticiperen op de mislukking. Dit is een symptoom van het onderliggende probleem; de grote ambities die via moties en wetten de wereld in geholpen worden.

Wat te doen?

Een eerste stap is het articuleren van dit probleem op bestuurlijk niveau; een minister kan net als minister Harbers deed expliciet uitspreken dat een ministerie beperkte mogelijkheden heeft en vooraf aangeven dat bijvoorbeeld ICT-systemen niet berekend zijn op grote ambities. Negatief beleid zou een volgende stap kunnen zijn. Dat wil zeggen, overheidsorganen spreken niet alleen hun prioriteiten uit, maar formuleren ook punten waar zij geen of minder aandacht aan besteden.

Zo'n aanpak geeft hoop dat de additieve afwijking vermeden kan worden: het geloof dat een situatie beter wordt door iets toe te voegen.[3] We hebben er allemaal last van en zijn blind voor de mogelijkheid dat het weghalen van iets net zo nodig is als het toevoegen. Met het weghalen van falend overheidsingrijpen zou de samenleving gediend kunnen zijn. En het zou passen in een hernieuwde waardering van het werk van Groen van Prinsterer en Tocqueville.

Gertjan Schutte is historicus en werkt aan een biografie van Groen van Prinsterer aan de Theologische Universiteit Kampen|Utrecht.

Arjen Siegmann is hoogleraar christelijk sociaal denken aan de Vrije Universiteit en stafmedewerker van het wetenschappelijk instituut voor het CDA.

#Tocqueville #GroenvanPrinsterer #overheidsmacht #overheidsfalen #toeslagenaffaire

Noten:

1. Het eerste deel, "*Bestuurlijke hoogmoed: over grenzen aan de macht van de overheid (6-07-22)"* is te vinden op https://www.ru.nl/tocqueville/blog/blog/0/bestuurlijke-hoogmoed-grenzen-macht-overheid/

2. Trouw, 20 april 2022, https://www.trouw.nl/politiek/nieuwe-natuurcrisis-dreigt-nu-nederland-de-waterkwaliteit-niet-op-orde-heeft~babb650d/.

3. G.S. Adams, B.A. Converse, A.H. Hales, L.E. & Klotz, L. E., 'People systematically overlook subtractive changes', in *Nature* 2021, 592(7853), p. 258-261.

Tocqueville en Chevalier: Twintigers op rondreis door de Nieuwe Wereld (II)

Datum bericht: 23 maart 2022

Door Wim de Jong

De jonge econoom en ingenieur Michel Chevalier was een tijdgenoot van Tocqueville. Net als Tocqueville schreef hij een verslag over zijn reis naar Amerika, dat ook een grote bestseller werd. In dit blog verkent Wim de Jong de uiteenlopende visies van beide mannen op de democratie en het populisme in de Amerikaanse politiek. Hoe keken zij aan tegen Andrew Jackson, generaal en president van de Verenigde Staten (1828 -1836)?

Chevalier stapte eind 1833 van de boot in New York en viel als econoom meteen met zijn neus in de boter. De stad was in rep en roer vanwege de 'oorlog' die president Andrew Jackson verklaard had aan de Bank of the USA, een voorloper van de centrale bank.

President Andrew Jackson, het volk en de elite

President Jackson was een kleurrijk figuur. Zijn naam had hij te danken aan het meedogenloze optreden tegen de zuidelijke Indianen. Zijn aanhangers noemden hem Old Hickory – hij was zo hard als een nootje. Zij fluisterden ook dat hij een kogel in zijn lichaam had die naar zijn hart kroop. Jackson richtte de Democratische partij op, die zich keerde tegen de elites in de grote stad die volgens haar trekken kregen van een aristocratie. Na een populistische campagne tegen die elite werd Jackson in 1828 tot president verkozen. De verkiezingen waren de eerste met vrijwel algemeen kiesrecht.

President Jackson wilde Amerika teruggeven aan de eenvoudige boeren die het land volgens hem groot hadden gemaakt. Daarom keerde hij zich tegen kredieten en papiergeld, dat volgens hem alleen gebruikt werd om eenvoudige Amerikanen te beroven. Het instituut dat volgens hem verantwoordelijk was voor dit perfide kapitalisme was de Bank of the USA. Hij stelde dan ook alles in het werk om dit instituut, dat zich door een aantal schandalen kwetsbaar had gemaakt, kapot te maken.

Het is voor ons vandaag niet moeilijk te zien waarom oud-president Donald Trump zich in deze man herkent. Toen hij president werd in 2016 liet hij een portret van Jackson in de Oval Office hangen. Het is evenmin toevallig dat de huidige Amerikaanse president Joe Biden het portret in 2021 direct liet verwijderen.

Afbeelding: President Trump in het Oval Office met het portret van Andrew Jackson aan de muur.

Chevalier over president Jackson

Chevalier was gechoqueerd door de onbelemmerde manier waarop een democratisch systeem zulk, in zijn ogen destructief, gedrag kon voortbrengen. Hij tekende over president Jackson op:

'Er werden bezwaren geuit tegen zijn starre denken, het ongeduld met tegenspraak dat hij gedurende zijn hele carrière had getoond, het obstinate volgen van zijn impulsen, ondanks de bepalingen van de wetten, en zijn neiging om het zwaard van Alexander te gebruiken, in plaats van zich te conformeren aan de vertragingen van grondwettelijke vormen'.[1]

Tussen afschuw en waardering

Chevalier was oud-lid van de Saint-simonisten, een sekte van jonge polytechnici die een technocratische 'religie' aanhingen: een voorhoede van verlichte progressieve knappe koppen moest door innovatie, communicatie en infrastructuur verbinding tussen de volkeren realiseren en een rationeel en rechtvaardig bestuur voor allen brengen. De irrationele woede tegen de Bank, die volgens hem cruciaal was voor de ontwikkeling van Amerika, was voor Chevalier een teken van de domheid van kiezers, die met gemak kunnen worden gemanipuleerd door populisten. Het gewone volk, zo meende hij, bestaat bovendien niet bepaald uit kosmopolieten: hun patriotisme is 'levendig en warm, maar ook bruut, onrechtvaardig en arroganter' dan dat van de hogere klasse.

Chevalier had enerzijds grote waardering voor het eigen initiatief en de hang naar zelfbestuur van de Amerikanen. Hun individuele verantwoordelijkheidsbesef bracht meer tot stand dan het geval was in het lethargische Frankrijk. Ook was hij onder de indruk van het politieke enthousiasme; verkiezingsbijeenkomsten vergeleek hij met religieuze processies:

'De processie was bijna anderhalve kilometer lang; de democraten marcheerden in goede orde naar de schittering van fakkels; de spandoeken waren talrijker dan ik ze ooit had gezien in enig feest; allen waren doorschijnend gemaakt, vanwege de duisternis'.[2]

Anderzijds was hij verbijsterd dat wat in Europa direct als despotisch zou worden gebrandmerkt, in de Amerika als een daad van republikeins patriotisme werd gezien. Net als Tocqueville zag hij de tendens tot het afbreken van autoriteit als kenmerk van de moderne democratische samenleving. Die absolute gelijkheid tussen de slimmen en de dommen leidde volgens Chevalier tot evenveel ellende in republieken, als het principe van ongelijkheid deed in monarchieën.

Een voorspelling

Chevalier zag dat democratische politiek heel radicaal kon zijn, maar ook dat Amerikanen een enorm respect voor privébezit hadden. Krediet zag hij als een van de beste uitvindingen van de moderne tijd en hij voorspelde dat juist een door commercie geobsedeerd volk als de Amerikanen op de langere termijn niet buiten een centrale bank zou kunnen. Ondanks hun afkeer van bourgeois elites zouden zij het uiteindelijk niet kunnen stellen zonder de mannen van Wall Street. Hij had uiteindelijk gelijk. President Jackson won zijn strijd tegen de bank en stortte Amerika daarmee in een economische crisis. Toch zou er jaren later een fatsoenlijke centrale bank komen.

Volk én elite

Hoeveel kritiek Chevalier ook had op Jackson, die hij net als Tocqueville geen groot staatsman vond, ergerde hij zich ook aan de platte aanvallen op deze man, die ondanks alles als generaal een grote staat van dienst had. Daarmee liet Chevalier zien wat voor hem het meest telde: een meritocratisch ideaal, dat in het Frankrijk van na de Revolutie ook een eenvoudige jongen als hemzelf de kans bood om zich te ontwikkelen via de prestigieuze Ecole Polytechnique. Net als Tocqueville keek hij met afgrijzen naar de nivelleringsdrang in moderne democratieën; maar anders dan zijn beroemde landgenoot geloofde hij dat de voordelen van een ondernemende moderne samenleving konden worden verbonden met een stevige bestuurlijke kaste, die de oren niet liet hangen naar de luimen van het volk.

Een technocraat versus een democraat

Het verschil in visie op dit punt tussen Chevalier en Tocqueville kwam later scherp naar voren. Tocqueville beschouwde het autoritaire bewind van Napoleon III als een catastrofe; Chevalier zag er een kans in om eindelijk stappen te zetten op het gebied van technologie en publieke werken, ten dienste van het volk en de wereldvrede.
En wij? Ook na tweehonderd jaar moderne democratie zijn discussies over populisme en technocratie, over volk en elite nog altijd aan de orde van de dag.

Het eerste deel, Tocqueville en Chevalier: Twintigers op rondreis door de Nieuwe Wereld *(24 juni 2021) is te vinden op* *https://www.ru.nl/tocqueville/blog/blog/0/tocqueville-chevalier-twintigers-rondreis-nieuwe/.*

Wim de Jong is politiek historicus en politiek filosoof.

#Tocqueville #Chevalier #Frankrijk #Amerika #economie #politiek #populisme #volk #democratie #technocratie #elite #president Andrew Jackson #instituties

Noten:

1. Michel Chevalier, *Society, manners and politics in the United States* (New York: Burt Franklin 1839/1969) 177.

2. Chevalier, 318.

Tocqueville, de Franse Revolutie en het onbehagen in de politiek

Datum bericht: 16 februari 2022

Door Fred van Iersel

De Franse Revolutie van 1789 wordt doorgaans als een radicale breuk met het verleden beschouwd. Is dat in alle opzichten wel juist? Fred van Iersel laat aan de hand van de analyse van Alexis de Tocqueville zien dat een andere visie heel goed mogelijk is. Die visie is verfrissend voor het kijken naar ontwikkelingen in onze hedendaagse samenleving.

De idealen van de Franse Revolutie

De Franse Revolutie geldt met haar idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap voor velen als een historische inspiratiebron voor een van deze drie waarden of voor een combinatie ervan. Liberalen verwijzen primair naar vrijheid; socialisten naar gelijke uitkomsten van sociaal-economisch beleid, en christendemocraten vragen zich af welke rol de broederschap speelt in de samenleving. Maar wat doen wij precies wanneer wij naar de Franse Revolutie kijken? Het loont de moeite te rade te gaan bij Alexis de Tocqueville. Hij schreef niet alleen het bekende standaardwerk over *Democratie in Amerika* na de Amerikaanse Revolutie, maar ook meerdere teksten over de Franse Revolutie die zeer lezenswaard zijn.

De lange aanloop van de Revolutie

De Franse Revolutie is in de geschiedenis vaak besproken als een volstrekt nieuw begin; een begin waarin de sociale en politieke verhoudingen radicaal veranderd waren. Juist dat nieuwe begin is tot de verbeelding blijven spreken: de vestiging van een nieuwe politieke orde, gestoeld op nieuwe idealen. In zijn teksten over de Franse Revolutie rekent Tocqueville nu precies af met de voorstelling dat deze revolutie in alle opzichten een breuk met het recente verleden betekende. Tocqueville schrijft het moment van de revolutie niet toe aan een breuk met de tijd die er direct aan voorafging en die een volstrekt nieuw begin inluidde, maar eenvoudig aan de publieke opinie van het jaar 1789.

Zijn betoog komt hier op neer: de revolutie had een lange aanloop van tenminste enkele decennia. Die voorafgaande periode bracht ten eerste een centralisatie van het bestuur. Deze centralisatie was in de visie van Tocqueville dus niet zozeer een gevolg van de revolutie, maar een voorwaarde daarvoor. Ten tweede was ruim voor de revolutie de macht van het ambtelijk apparaat sterk gegroeid. Ten derde was in die periode het verval van de adel duidelijk zichtbaar. De adel had zich van het volk vervreemd in plaats van dit te leiden en besturen.

Wat er volgens Tocqueville gebeurde tijdens de Franse Revolutie was dat ‘het volk’ zich in feite in deze drie zich reeds voltrekkende moderniseringen van bestuur voegde en ‘slechts’ het bestuur overnam van de Koning. De Terreur van Robespierre is in dit perspectief niet zozeer een onderdeel van het abrupt nieuwe, als wel een onderbreking van de zojuist geschetste bestuurlijke ontwikkeling.

De katholieke kerk

Zoals Tocqueville ook beschrijft, liep het verval van de adel voorafgaand aan de Franse Revolutie parallel aan het verval van de katholieke kerk; die functioneerde door haar staatskerkelijke oriëntatie meer als een politieke, bestuurlijk gerichte organisatie dan als religieuze organisatie die bij verlangens van het volk aansloot - sommige abdijen, congregaties en individuele priesters die op het volk gericht waren, uitgezonderd.

Evolutie of revolutie?

Met een beetje lef zouden wij kunnen zeggen: de Franse Revolutie was volgens Tocqueville een fase in een *evolutie*, een geleidelijke ontwikkeling, waarin de revolutie het begin van een nieuwe fase betekende; dus wel een begin, maar geen breuk, en geen abrupt einde van het voorgaande. Precies dit inzicht is van belang voor de waardering van de Franse Revolutie.

Lessen trekken

In zijn analyse brengt Tocqueville de Franse Revolutie niet in verband met de Amerikaanse, maar hij kijkt vooral naar de intern-Franse factoren. Hij doet dat nuchter observerend, niet vanuit de adhesie aan de leuzen van de Franse Revolutie, maar vanuit de ontwikkeling van de staat als institutie. Hij idealiseert de Franse Revolutie niet, maar demoniseert die evenmin.

Van hieruit bezien kunnen wij onszelf afvragen welke institutionele omstandigheden de legitimiteitscrisis in democratische rechtsstaat van vandaag veroorzaken. In plaats van het 'ontevreden volk' emoties toe te schrijven en zelf op de troon der rede plaats te nemen, is het beter de vraag de stellen welke interne ontwikkelingen in onze instituties het onbehagen onder de bevolking hebben voorbereid en gemobiliseerd. Zo bezien kan Tocqueville ons inspireren voor een bezonnen reactie op populisme ter linker- en rechter zijde. In plaats van ons te laten leiden door angst voor populisme is het beter de oorzaken ervan in onze dragende instituties onder de loep nemen.

En Nederland?

In mijn ogen draagt de benadering door de overheid van de burger als consument bij tot ont-politisering. Die ontwikkeling heeft bijgedragen aan de opkomst van het populisme: burgers die precies als klant ontevreden zijn, bijvoorbeeld over de wachtlijsten in de gezondheidszorg; een van de thema's die door Pim Fortuyn in enkele decennia geleden zo sterk werd benadrukt. Deze benadering werkt door in een visie op vrijheid als vrijheid van consumptie in plaats van verruiming van politieke participatie en zeggenschap. Voor gelijkheid geldt iets vergelijkbaars. Het is tijd om de onze begrippen van vrijheid en gelijkheid in de verhouding tot de overheid opnieuw te definiëren.

Fred van Iersel is emeritus hoogleraar aan Tilburg University. Momenteel doceert hij katholieke sociale leer aan het International Institute Canon Triest te Gent (B.). Hij is tevens associate researcher aan Radboud University.

#Tocqueville #Franse Revolutie #AmerikaanseRevolutie #vrijheid #gelijkheid #broederschap #burgerschap #instituties #centralisatie #legitimiteit #onbehagen #Rooms-KatholiekeKerk

Hoofdstuk 6: Burgerschap en identiteit

Hoffelijkheid en compassie

Datum bericht: 13 december 2022

Door Gerard de Korte

Voormalig premier Balkenende zullen velen zich herinneren als de politicus die de dialoog over waarden en normen weer op de publieke agenda heeft gezet. Het was overigens wel teleurstellend dat die dialoog al snel werd versmald tot 'fatsoen moet je doen'. Jaren geleden hield een wethouder in Amsterdam een stevig pleidooi voor hoffelijkheid in de openbare ruimte. In een stad met een bevolking afkomstig uit vele landen en met een veelheid aan levensbeschouwingen, is het belangrijk te zoeken naar een gedeeld ijkpunt in het gedrag en het benaderen van andere mensen. Hoffelijkheid zou dat moeten zijn.

In meerdere andere steden gold lange tijd compassie als zo'n ijkpunt. In het brede midden van de politiek wordt nu weer beseft dat het belangrijk is om opnieuw na te denken over waarden, normen en deugden. De koudwatervrees voor paternalisme en bevoogding lijkt weggeëbd. In een land vol minderheden is het zoeken naar een gemeenschappelijk moreel kompas uitermate belangrijk. Een pluriforme samenleving heeft behoefte aan een gedeelde basismoraal, betoogt de bisschop van Den Bosch, Gerard de Korte.

Verruwing

De nieuwe aandacht voor een gedeelde visie op wat goed is, en de daarmee verbonden aandacht voor gemeenschappelijke spelregels, is ongetwijfeld mede het gevolg van allerlei tekenen van verruwing in de publieke ruimte. Wij lezen over vandalisme rondom sportwedstrijden, maar ook over het geweld tegen brandweermensen en ambulancepersoneel tijdens blus- en reddingsacties. Hoeveel bushokjes worden ieder weekend in ons land in gruzelementen geslagen?

De verruwing uit zich niet alleen in fysiek geweld maar ook in verbaal geweld. Velen maken zich bezorgd over de versplintering van de politiek en de grove taal die in politieke arena's wordt gebruikt, helaas tot in de Tweede Kamer toe. Als het gaat om de vrijheid van meningsuiting is er juridisch meer mogelijk dan wat beschaafd en gepast is. Op talloze websites wordt helaas op de mens gespeeld en niet op de bal. Mensen worden zo onnodig beledigd en hun goede naam wordt door het slijk gehaald.

Aantasting van de schepping

Persoonlijk maak ik mij steeds meer zorgen over ecologische verruwing: de aantasting van deze aarde. Bedrijven en consumenten vervuilen ons leefmilieu door een te grote voetafdruk. Paus Franciscus spreekt over de aarde als ons gemeenschappelijk huis. Wij mogen dat huis niet onbewoonbaar maken. De ecologische zorgen vragen om een nieuwe economie. Wij leven in een tijd van transitie en dat geeft veel onzekerheid.

Helaas lezen wij regelmatig over rijke mensen die nog rijker willen worden, niet zelden met dubieuze praktijken. Mensen aan wie in materiële zin veel is toevertrouwd, hebben een grote verantwoordelijkheid. Juist zij moeten de publieke moraal stutten en niet ondermijnen, ook waar het om de

leefomgeving gaat. Als wij spreken over een moreel kompas is de inzet voor het algemeen belang uitermate belangrijk. Als wij alleen ons eigenbelang of ons groepsbelang dienen, krijgen wij immers een ontzettend harde samenleving waarbinnen het recht van de sterkste zal zegevieren.

Waardigheid

Belijdende christenen zijn in onze samenleving een minderheid geworden. Maar ook zij kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan de strijd tegen de verruwing op allerlei terreinen. Tegelijkertijd zijn zij geroepen om zich in te zetten voor hoffelijkheid en compassie. De Kerk is bij uitstek een vindplaats van waarden, normen en deugden. Zij beheert een eeuwenoude schat van wijsheid over God, mens en maatschappij. In het katholiek sociaal denken staat de notie van de menselijke waardigheid centraal. Als schepsel van God heeft die waardigheid van de mens een transcendent fundament. Dat besef vormt een stimulans om respectvol en hoffelijk met andere mensen om te gaan. Tegelijk vormt het een belangrijke rem op fysiek en verbaal geweld. Wie een medemens of de schepping schaadt, raakt immers ook de Schepper.

Oefenplek

Het inoefenen van goed en kwaad vindt allereerst plaats binnen gezinnen, als primaire plek van opvoeding. Niet alleen de woorden, maar vooral het geleefde leven van vader en moeder zijn van onschatbare waarde voor de overdracht van moreel gedrag. Hoewel de oude driehoek gezin, school en kerk in het huidige Nederland allang geen vanzelfsprekend meer is, kunnen parochies, kerkelijke gemeenten en christelijke scholen een bijdrage leveren aan de internalisering van noties als hoffelijkheid en compassie.

Moreel Esperanto

Jaren geleden deed Paul Cliteur een oproep om te werken aan een moreel Esperanto. Hij bedoelde daarmee dat wij Nederlanders geroepen zijn om een gemeenschappelijke morele taal te leren, nu binnen onze samenleving mensen met zeer verschillende culturele en religieuze achtergronden aanwezig zijn. Een humanist kiest voor een rationele fundering van de moraal. Een christen zal geloof en moraal niet willen loskoppelen. Maar diezelfde christen in het huidige Nederland zal beseffen dat een gedeelde morele taal noodzakelijk is. Hoffelijkheid en
compassie hebben daarbij trouwens goede Bijbelse papieren.

Mgr. Dr. Gerard De Korte is bisschop van 's-Hertogenbosch.

#Tocqueville #christelijkgeloof #normen #waarden #deugden #hoffelijkheid #compassie #schepping #Bijbel #Kerk

Burgerschapvriendschap en vrijheid horen bij elkaar

Datum bericht: 6 april 2022

Door Emma Cohen de Lara

Vaak horen wij in de media over het afnemende vertrouwen van burgers in de overheid. Een thema dat minder aandacht krijgt is het vertrouwen tussen burgers onderling. Toch voelen wij allemaal wel aan dat een samenleving waar veel vertrouwen heerst een betere – prettiger, veiliger en meer efficiënte – samenleving is. Maar wat is burgervriendschap eigenlijk en hoe wordt burgervriendschap ontwikkeld in een moderne democratische samenleving?

Klassiek burgervriendschap

De Romeinse filosoof en staatsman Marcus Tullius Cicero had het idee dat onderling vertrouwen het gevolg is van verantwoordelijkheid nemen voor elkaar. Hij schreef over wederzijdse plichten en verplichtingen die zich in concentrische cirkels uitspreidden. De meeste verantwoordelijkheid heeft iemand tegenover mensen in de directe levenssfeer, dat wil zeggen, tegenover familie en hechte vrienden.

Verantwoordelijkheid spreidt zich vervolgens uit naar de naaste omgeving – de buren en buurtbewoners – en naar alle bewoners van een stad, en het hele land. Volgens Cicero breiden de cirkels zich zelfs uit naar omliggende landen, om zo uiteindelijk de gehele wereldbevolking te omspannen. Wel is het zo dat hoe groter de cirkel, hoe zwakker en minder omvattend de verantwoordelijkheid. Cicero's inzicht is dat burgervriendschap altijd gebaseerd is op het navolgen van bepaalde plichten. Zo heeft iemand zelfs in tijden van oorlog de plicht om een gevangengenomen vijand menswaardig te behandelen

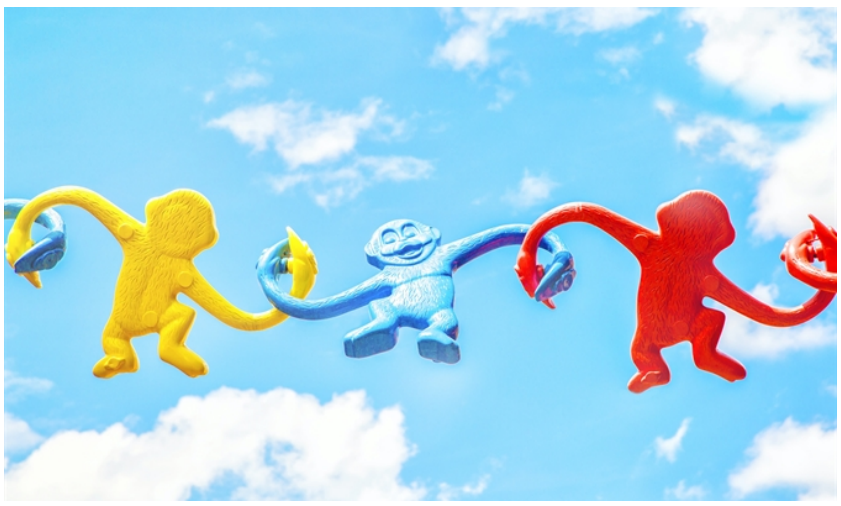

Burgervriendschap in een democratie

Tocqueville zag in het negentiende-eeuwse Amerika een samenleving met een relatief hoog gehalte van gelijkwaardigheid. Hij merkte daarnaast de enorme rusteloosheid van de Amerikanen op. Die uitte zich in het vaak van (woon)plaats verwisselen. De concentrische cirkels van Cicero werden daardoor nogal door de war geschud. Wat de ene dag de buren waren, waren de volgende dag verre kennissen.

Onze moderne, democratische samenleving lijkt dan ook meer op de samenleving die Tocqueville bestudeerde dan op de Romeinse Republiek van Cicero. Vooral grote steden kennen een grote doorloop en veel sociale diversiteit. Het sociale vertrouwen in democratische en dynamische samenlevingen is daardoor mogelijk minder hecht; er is minder *thick social trust*. Maar daar staat veel vrijheid en minder verantwoordelijkheden tegenover.

De relatie tussen vrijheid en vertrouwen

Als Tocqueville vandaag in Nederland zou rondlopen, dan zou hij observeren dat het belangrijk is om een goede balans te vinden tussen vrijheid en vertrouwen, althans dat vermoed ik. Een té hechte gemeenschap kan omslaan in te veel sociale controle en kan verstikkend werken. Echter, een té vrije samenleving kan betekenen dat het onderling vertrouwen zo laag wordt dat wij ons niet veilig meer voelen, en daarmee eigenlijk ook niet meer vrij. Burgervriendschap en vrijheid horen voor Tocqueville bij elkaar.

De cultivering van burgervriendschap

In het rusteloze Amerika hadden burgers een natuurlijke geneigdheid om zich voortdurend te verenigen om een publieke zaak te dienen – denk aan een tennisclub, een bibliotheek, een krant, een soepkeuken, een school, enzovoort. Door deze verenigingen kwamen burgers nader tot elkaar. Zij stimuleerden de ontwikkeling van burgervriendschap. Tocqueville spreekt niet zozeer over plichten, maar een gedeelde inzet voor de publieke zaak als basis voor burgervriendschap die ook de harten van de mensen voor elkaar opende. En dat was volgens Tocqueville hard nodig in het individualistische en dynamische Amerika.

Het is best mogelijk dat er nu, zeker na de lange Corona-tijd waarin wij als burgers gedwongen werden ons te isoleren, een gebrek aan vertrouwen is ontstaan, en het zou goed zijn wanneer wij Tocquevilles inzicht weer in gedachten brengen, dat vertrouwen niet op magische wijze ontstaat, maar het gevolg is van gezamenlijk activiteiten ondernemen.

Burgervriendschap en vrijheid

Ook is het goed om na te denken over Tocquevilles inzicht dat burgervriendschap en vrijheid bij elkaar horen. In Nederland hebben wij nog steeds een cultuur waarin wij als burgers relatief makkelijk zelf initiatieven nemen en daardoor het onderlinge vertrouwen bevorderen. Dergelijk vertrouwen is afwezig in een totalitaire staat, waar de staat de bevolking via de geheime dienst onder controle en in isolement houdt. Voor een totalitaire staat, zo schreef Tocqueville, is het wantrouwen tussen burgers een groot goed, omdat burgers zo gemakkelijker onder controle te houden zijn.

De Poolse filosoof Leszek Kolakowski (1927–2009) schreef – in ballingschap in Londen – indringende teksten tijdens de Russische overheersing van zijn eigen land. Daarbij drong hij aan dat juist burgervriendschap de Polen overeind kon houden en de meest belangrijke bron was van verzet. Hij – en daarmee ook Tocqueville – kreeg uiteindelijk gelijk, en het waren met name de van onderop georganiseerde vakbonden die het eind van de jaren 1980 vrije verkiezingen afdwongen.

Burgervriendschap en vrijheid horen dus bij elkaar om meerdere redenen. Wij voelen ons vrijer als wij met mensen omringd zijn die we vertrouwen. En zelfs politieke vrijheid hangt deels af van het vermogen van burgers om elkaar te vertrouwen door zelf activiteiten te ondernemen.

Emma Cohen de Lara is universitair hoofddocent politieke theorieën aan het Amsterdam University College.

#Tocqueville #Cicero #burgervriendschap #vrijheid #gelijkwaardigheid #samenleving #democratie

Burgerschap als basisvaardigheid

Datum bericht: 11 mei 2022

Door Dico Baars

In onze democratische samenleving ligt er een opdracht bij alle scholen om sociale cohesie en onderlinge tolerantie in de samenleving te bevorderen. Dat is niet verwonderlijk, want onderwijs speelt een belangrijke rol in de vorming van kinderen en jongeren voor hun latere leven, inclusief hun leven met anderen. De burgerschapsopdracht aan scholen staat zelden ter discussie, maar staat wel volop in de belangstelling. Dico Baars constateert dat er drie problemen zijn die wetenschappers en bestuurders door middel van stevigere overheidssturing op de burgerschapsopdracht willen aanpakken. Hij bekritiseert dit instrumentele gebruik van de burgerschapsopdracht.

Er zijn drie problemen die wetenschappers en bestuurders willen aanpakken via de inzet van de burgerschapsopdracht in het onderwijs. Deze problemen zijn de tekortschietende burgerschapskennis bij leerlingen, de vervaging van het onderscheid tussen openbare en bijzondere scholen, en het tegengaan van antidemocratische schoolculturen.

Burgerschapskennis bij leerlingen schiet tekort

Op basis van recente onderzoeken lijkt het slecht gesteld met de burgerschapskennis bij leerlingen. Burgerschapskennis van Nederlandse leerlingen blijft in vergelijking met hun internationale leeftijdsgenoten achter. Vmbo-leerlingen doen het beduidend minder dan leerlingen op het havo/vwo. En de recente peiling burgerschap in het basisonderwijs laat zien dat in de afgelopen tien jaar er geen verbetering lijkt te zijn opgetreden. De regering kondigt daarom een masterplan ‘versterking van basisvaardigheden’ aan, waarvan burgerschap een van de vier onderdelen vormt. Daarin wordt vooral ingezet op het stellen van duidelijke doelen, het werken met bewezen effectieve methoden en het verstevigen van de rol van de Onderwijsinspectie, die sneller moet kunnen ingrijpen.

Vervaging onderscheid openbare en bijzondere scholen

Door de vervaging van het onderscheid tussen openbare en bijzondere scholen vindt emeritus hoogleraar onderwijsrecht Paul Zoontjes dat het onduidelijker is geworden waar scholen voor staan. Volgens hem kan het begrip burgerschap een maatstaf zijn aan de hand waarvan de betekenis van het onderwijs, de omgang met elkaar, en de organisatie van activiteiten in en buiten de school opnieuw bepaald kan worden.[1] Een heldere burgerschapsopdracht vanuit de overheid kan in zijn optiek fungeren als leidend beginsel in het funderend onderwijs en het verlies van de ‘vaste oriëntatie’ van openbare en bijzondere scholen compenseren.

Schoolcultuur met antidemocratische uitingen

Vorig jaar werd het wetsvoorstel verduidelijking burgerschapsopdracht aangenomen. In dit wetsvoorstel heeft de regering een bredere basis gecreëerd om te kunnen ingrijpen als een schoolcultuur antidemocratische elementen bevat. De Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State stelde in 2011 namelijk tot groot

ongenoegen van de overheid dat de huidige burgerschapswet “scholen een grote vrijheid laat bij het vormgeven aan de doelstellingen van burgerschapsvorming en integratie, en het bevoegd gezag daarmee alleen in strijd handelt indien het op geen enkele wijze gestalte heeft gegeven aan onderwijs dat mede is gericht op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie.”[2] De rechtbank Amsterdam bevestigde deze lijn ook in de zaak over het Cornelius Haga Lyceum.[3] De regering vond het daarom van groot belang in de toekomst verzekerd te zijn van een wettelijke basis om in te kunnen grijpen indien de rechtsstaat en de democratie worden ondermijnd.

Burgerschap als resultaat van beleid?

Steviger sturen op de burgerschapsopdracht klinkt logisch om problemen aan te pakken. Alexis de Tocqueville leert ons echter hoe een dominante overheid maatschappelijke verbanden – bewegingen ‘van onderop’ – behoorlijk in de weg kan zitten. Tocqueville zou gruwen van een door de overheid geconstrueerd burgerschap of een burgerschap dat niet meer is dan een resultaat van beleid. In deze geest noem ik hier twee belangrijke beperkingen aan stevigere overheidssturing.

a. Grenzen aan beheersing en meetbaarheid

Hoewel de huidige tendens in het beleid rond burgerschapsonderwijs steeds meer gericht is op het ontwikkelen van (meetbare) burgerschapscompetenties, heeft het proefschrift van Jeroen van Waveren inzichtelijk gemaakt dat burgerschap zich niet op die manier laat vertalen.[4] Het beleid ten aanzien van burgerschapsonderwijs zou volgens hem niet gericht moeten zijn op het ontwikkelen van standaarden, methoden of andere ‘instrumenten’, maar op het professionaliseren, opleiden en ondersteunen van leerkrachten binnen dit domein. Bovendien weten we door de Böckenförde-paradox dat de overheid een democratisch ethos helemaal niet kan *garanderen* via monitoring en verplichting.[5] De overheid kan hooguit de randvoorwaarden scheppen, waaronder een democratisch ethos kan groeien en in stand kan worden gehouden.

b. Balans tussen onderwijsvrijheid en overheidszorg

Betekent dit een pleidooi voor ongelimiteerde ruimte voor scholen en een *laissez-faire* houding van de overheid? Dat is natuurlijk niet het geval. Vrijheid en verantwoordelijkheid zijn twee kanten van dezelfde medaille. De vrijheid van scholen kan niet los gezien worden van het bewaken van de onderwijskwaliteit en het dienen van publieke belangen, zoals het tegengaan van antidemocratische krachten, het bevorderen van integratie en het bestrijden van gevoelens van onzekerheid bij jongeren. In die zin is het logisch dat de vrijheid begrensd wordt door een wettelijke burgerschapsopdracht aan het onderwijs op te leggen. Tegelijk is de onderwijsvrijheid er óók, omdat er geen beste manier is aan te wijzen waarop burgerschapsonderwijs vorm en inhoud kan krijgen en elke school bovendien in zijn eigen sociale context functioneert.

Om met de woorden van advocaat Jaco van den Brink af te sluiten:

Juist in een tijd waarin er enerzijds een behoefte bestaat aan een breed gedeelde burgerschapsethiek, maar er anderzijds consensus ontbreekt over de exacte reikwijdte van deze waarden en ook over de levensbeschouwelijke inkleuring, moeten we het risico onder ogen zien dat overheidsinstrumenten te ver gaan in het inperken van maatschappelijke vrijheden.[6]

Dico Baars is adviseur bij Verus, vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs.

#Tocqueville #burgerschap #onderwijs #vrijheidvanonderwijs

Noten:

1. P.J.J. Zoontjes, *De weg naar burgerschap*. Tilburg: afscheidsrede, 17 mei 2019, p.29.

2. ABRvS 30 maart 2011, ECLI:NL:RVS:2011:BP9541

3. Rb. Amsterdam 20 januari 2020, ECLI:NL:RBAMS:2020:226. Overigens valt er in onderwijsrechtelijke zin wel een kanttekening te plaatsen bij beide zaken. Renée van Schoonhoven acht het mogelijk dat als de scholen niet op de burgerschapsopdracht, maar op het burgerschapsonderwijs (namelijk, de inrichting van het curriculum) waren aangesproken, het rechterlijk oordeel waarschijnlijk anders zou hebben geluid. Zie: R. van Schoonhoven, *Het recht van de school*. Amsterdam: oratie, 12 maart 2021, p.4.

4. J. van Waveren, *Burgerschapsonderwijs en de leerkracht binnen het speelveld van pedagogiek en politiek*. Utrecht: dissertatie, 4 februari 2020.

5. De Böckenförde-paradox vindt zijn oorsprong in de stelling van de Duitse rechtsgeleerde Ernst-Johan Böckenförde, die stelt dat de liberale, seculiere rechtsstaat bestaat op basis van veronderstellingen die zijzelf niet kan voortbrengen/garanderen. Dat is het grote waagstuk dat zij maakt, ter wille van de zaak van de vrijheid. Zie: Ernst-Wolgang Böckenförde, *Staat, Gesellschaft, Freiheit. Studien zur Staatstheorie und zum Verfassungsrecht*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1976, p.60.

6. J.van den Brink, 'Het Wetsvoorstel burgerschapsopdracht.' In: *TvRRB* 2020-1 (11), p.15.

Eigenzinnige protestanten

Datum bericht: 28 april 2022

Door Christioph van den Belt

Zo nu en dan zijn protestanten, zeker de meest traditionele of orthodoxe gereformeerden, in het nieuws. Ze lijken vooral vanwege hun afwijkende opvattingen mediageniek te zijn. Zo willen veel journalisten weten waarom reformatorische christenen zich niet laten inenten. Ook de kerkgang in coronatijd, zeker toen dat gepaard ging met geweld tegen journalisten, kon op veel belangstelling rekenen. De toon in dergelijke berichtgeving is vaak negatief. Onbekend maakt onbemind. Bovendien nodigt de complexiteit van protestants Nederland, kerkelijk en theologisch, niet uit tot onbevangen nieuwsgierigheid. Dat is onterecht, betoogt Christoph van den Belt aan de hand van een typering van twee fascinerende protestantse dagbladen, het Nederlands Dagblad en het Reformatorisch Dagblad.

Haaks op de journalistieke trend

De dagbladen die orthodoxe protestanten in Nederland vertegenwoordigen zijn het *Nederlands Dagblad* en het *Reformatorisch Dagblad*. Deze dagbladtitels, beide christelijk van aard, stammen uit de jaren zestig van de vorige eeuw. Dit was bijzonder: in die periode verdwenen juist veel kranten of deden ze langzaam maar zeker afstand van hun religieuze of ideologische karakter. Roemruchte katholieke dagbladen zoals *De Tijd* en *De Maasbode* verdwenen van het toneel.

Andere dagbladen, zoals *Trouw* en de *Volkskrant*, namen vanaf de jaren zestig afstand van hun christelijke karakter. Dit soort media diende niet langer de idealen van afgebakende, hechte gemeenschappen, maar ging zich oriënteren op een breder publiek. In een tijd waarin de overheid een steeds grotere rol ging spelen in het leven van mensen, verloren zulke gemeenschappen aan betekenis. In dit proces wierpen journalisten zich meer dan ooit op als controleurs van de macht. Het repertoire van de journalist bestond voortaan uit een kritische blik, een verlangen misstanden aan de kaak te stellen en een meer onafhankelijke houding. In plaats van een groepsbelang wilde de journalist voortaan algemene belangen dienen: de rechtsstaat, de democratie!

Om twee redenen bijzonder

Het ontstaan van het ND en het RD was dus om twee redenen bijzonder. Ze ontstonden in een tijd waarin het aantal dagbladen afnam en ze richtten zich juist wel op een scherp afgebakende, gereformeerde doelgroep. De komst van deze twee kranten stond dus haaks op de journalistieke trend. Beide zijn opgericht door gereformeerden en allebei wilden ze functioneren binnen een specifieke gereformeerde gemeenschap. De kranten waren afgestemd op gereformeerde leefwerelden: het nieuws was op de wensen van de lezers afgestemd en werd vanuit dit perspectief geduid in commentaren. Het ND richtte zich in eerste instantie op vrijgemaakt gereformeerden. Het RD was bedoeld voor reformatorische gereformeerden. Beide groepen protestanten nemen de Bijbel en de gereformeerde belijdenis als uitgangspunt. Op het eerste gezicht vallen de

overeenkomsten op. Toch bestaat binnen deze gemeenschappen veel diversiteit en belangrijker: ze verschillen van elkaar.

Opvallend mentaliteitsverschil

Belangrijk is vooral een mentaliteitsverschil tussen beide groepen en hun dagbladen. Veel vrijgemaakten, en daarmee het ND, zijn activistisch ingesteld. Zij zijn optimistisch over de rol van de mens en zij willen invloed uitoefenen op de samenleving. Het ND was, hoewel het tot de jaren negentig vrijwel uitsluitend vrijgemaakten bereikte, bedoeld om de hele samenleving te overtuigen van het belang van de eigen kerk. Het dagblad streed, zeker aanvankelijk, voor de herkerstening van Nederland in een tijd waarin de secularisatie meer dan ooit een thema werd.

Veel reformatorischen, en daarmee het RD, stellen zich juist wat meer terughoudend op. Zij verwachten minder van de mens en richten zich het liefst op de eigen gemeenschap. Zij verwachten weinig goeds van de samenleving in het algemeen. Het RD is, in het verlengde hiervan, altijd in de eerste plaats bedoeld geweest voor reformatorische protestanten.

Zij moesten beschermd worden tegen de negatieve effecten van de secularisatie, een ontwikkeling die als onvermijdelijk werd geaccepteerd, maar die buiten de deur gehouden moest worden. Dit mentaliteitsverschil is ook zichtbaar in de politieke partijen die met de dagbladen geassocieerd kunnen worden: de ChristenUnie profileert zich maatschappelijk ook op progressieve thema's, de SGP is meer traditioneel ingesteld. De doelstelling en de ontwikkeling van het ND en het RD is voor een belangrijk deel te verklaren door deze verschillende mentaliteiten.

Eigenzinnig en succesvol

De verschillen tussen het RD en het ND bieden inzicht in uiteenlopende denkwerelden binnen protestants Nederland, zowel theologisch en kerkelijk als maatschappelijk. Ondanks de onderlinge verschillen, vertonen beide dagbladen ook belangrijke overeenkomsten. Ten tijde van hun oprichting hebben zij lef getoond, haaks tegen de toenmalige journalistieke trend in. Sindsdien hebben zij ieder op eigen wijze hun gedachtegoed gecultiveerd, ontwikkeld en gerelateerd aan de gebeurtenissen van iedere dag. Zij zijn beide succesvol gebleken. Ook vandaag de dag spelen zij een rol in de gedegen duiding van maatschappelijke ontwikkelingen. Religieuze gemeenschappen hebben een plaats in Nederland. Het *Nederlands Dagblad* en het *Reformatorisch Dagblad* herinneren daar dagelijks aan.

Christoph van den Belt is docent Politieke Geschiedenis Radboud Universiteit. Op 16 verdedigde hij zijn proefschrift over de geschiedenis van het ND en het RD aan de Vrije Universiteit. De handelseditie van dit proefschrift is uitgegeven bij Prometheus: Eigentijds en eigenzinnig. Een geschiedenis van het Nederlands Dagblad en het Reformatorisch Dagblad (1960-2000)*.*

#Tocqueville #geloof #protestantisme #reformatie #secularisatie #journalistiek #NederlandsDagblad #ReformatorischDagblad #activisme

Transcendentie, het klimaatvraagstuk en maatschappelijke democratie

Datum bericht: 18 mei 2022

Door Frans Wijsen

Het klimaatvraagstuk komt steeds indringender op de politieke agenda. Toch blijkt het niet eenvoudig om grote knopen door te hakken over onderwerpen die de verhouding tussen mens en natuur betreffen. Frans Wijsen analyseert de tegenstellingen en dilemma's die op dit terrein spelen en gaat na welke rol religie hier zou kunnen spelen en welke democratie-opvatting daarbij past.

De overstromingen in de zomer van 2021 in Zuid Limburg laten volgens sommigen duidelijk zien dat er iets aan de hand is met ons klimaat, ook in eigen land. Zij spreken over een opwarming van de aarde en schrijven dit toe aan menselijk handelen. Anderen zijn daar niet zo zeker van. Zij spreken dan ook niet over klimaatcrisis maar over klimaatverandering en relativeren deze verandering onder verwijzing dat zoiets vaker is voorgekomen in de geschiedenis.

Een opgave die weerstand oproept

Hoe dan ook, ook al zijn de overstromingen misschien niet een direct gevolg van klimaatverandering, de klimaatverandering versterkt wel de omstandigheden waaronder overstromingen ontstaan. Er moet dus zeker wel iets gebeuren. Aan de ene kant houdt dit in dat wij ons moeten aanpassen aan het veranderende klimaat. Aan de andere kant ligt er de opgave de opwarming van de aarde te proberen bij te sturen.

Na gelijksoortige overstromingen van de Maas in 1992 en 1995 zijn dijken verhoogd en is er meer ruimte gecreëerd voor de rivier. Maar dit roept ook weerstanden op. De afgelopen zomers waren immers juist uitzonderlijk droog. Dus waarom zou je grond of woningen van mensen onteigenen om plaats te maken voor water? Deze weerstanden laten de meerstemmigheid zien in het klimaatdebat. Zij tonen ook de noodzaak van daadwerkelijk maatschappelijk draagvlak voor democratisch genomen besluitvorming.

Niet alleen de overheid aan zet

Gedurende de afgelopen decennia zijn de opvattingen over rivier- en watermanagement drastisch veranderd. Bij de professionals is de overtuiging gegroeid dat niet langer alleen naar de overheid gekeken moet worden voor oplossingen, maar ook naar het bedrijfsleven en het maatschappelijk middenveld. Bij water- en riviermanagement zijn uiteenlopende spelers betrokken en moeten uiteenlopende belangen afgewogen worden: huisvesting, werkgelegenheid, recreatie, energievoorziening, cultureel erfgoed, biodiversiteit.

Dit is niet gemakkelijk, maar wel mogelijk. Dit laat het 'Waal Weelde'-project bij Nijmegen zien. Dit project beoogde een transitie van traditioneel naar duurzaam beheer van de Waal.[1] Voor dit project moest niet alleen

rekening gehouden worden met nationale en internationale wetgeving en moesten niet alleen provinciale en gemeentelijke overheden op een lijn zien te komen; ook moesten de neuzen van investeerders en milieuactivisten dezelfde kant op gaan wijzen.

Maatschappelijk eigenaarschap en betrokkenheid

Maar dit is gelukt. Het project laat zien dat waar een wil is ook een weg is. Wat nodig is, is een gezamenlijk gevoel van eigenaarschap en betrokkenheid bij besluitvorming, het gevoel dat er voor iedereen wat te winnen valt en een gemeenschappelijke visieontwikkeling. Bij die visieontwikkeling spelen vragen als: Moeten wij blijven vechten tegen het water en hoe lang kunnen we daarmee dan doorgaan bij een alsmaar stijgende zeespiegel? Of moeten we het water de ruimte geven en, zo ja, tegen welke prijs?

Dieperliggende vragen

Op een dieper niveau stelt het klimaatvraagstuk ons uiteindelijk voor de vraag naar de verhouding tussen mens en natuur. Is de mens heer en meester over de natuur? Is de mens partner van de natuur en moeten wij niet vechten tégen de natuur, maar samenwerken mét de natuur? Of is de mens niet te onderscheiden van de natuur, eigenlijk maar opgenomen ín de natuur en dus meer participant in dan partner van de natuur?

In grootschalig onderzoek naar de verhouding tussen mens en natuur in geseculariseerd Nederland bleek dat veel mensen een verbondenheid ervaren met de natuur.[2] Gevraagd om stellingen te waarderen op een schaal van ‘geheel mee eens’ tot ‘geheel mee oneens’ kregen stellingen als ‘In de natuur ervaar ik de nietigheid van de mens’, ‘als ik door het bos loop voel ik mij opgenomen in het Al’, en ‘onderdeel zijn van het geheel van de natuur is belangrijk voor wie ik ben’ een relatief hoge acceptatie.

Transcendentie-ervaring

Religiewetenschappers noemen dit een transcendentie-ervaring. Mensen ervaren dat zij niet het centrum van de wereld zijn, maar dat zij opgenomen zijn in een groter geheel. Dit soort ervaringen zijn relevante aanknopingspunten om mensen te betrekken bij besluitvorming over milieuvraagstukken in geseculariseerd Nederland.

In het ‘Waal Weelde’-project speelden kerken geen rol als betrokkenen; er was alleen oog voor kerkgebouwen als cultureel erfgoed langs de Waal. Toch kunnen religies en religiewetenschappers wel een bijdrage leveren aan water- en riviermanagement. Enerzijds door er de bovengenoemde transcendentie-ervaringen bij te betrekken. Anderzijds door nog eens goed na te denken over de verhouding tussen mens en natuur.

Herijken

Bij dat nadenken zal ook niet geschroomd moeten worden om klassieke leerstukken te herijken. De mens is bijvoorbeeld niet heer en meester over de natuur, ook niet beschermster of hoedster van de natuur, zoals het ideaal van rentmeesterschap vaak wordt uitgelegd in de christelijke scheppingsleer. Aan de andere kant, ook het idee van ‘ruimte voor de rivier’ was het resultaat van menselijk nadenken en de plannen die eruit voortvloeiden vereisten menselijk ingrijpen.

Mensen hebben in het geheel van schepselen dus wel een bijzondere positie: ergens tussen participant en partner in, onderdeel van de natuur en ook onderscheiden van de natuur.

Frans Wijsen is hoogleraar praktische religiewetenschap en missiewetenschap aan de Radboud Universiteit. Hij bestudeert de relatie tussen religie en openbaar bestuur, met name op het gebied van milieuvraagstukken. Hij is onder meer auteur van 'Water: Toegang tot leven', in: Handelingen. Tijdschrift voor Praktische Theologie en Religiewetenschap*, 2021, aflevering 3, p. 3 - 5.*

#Tocqueville #democratie #maatschappelijkedemocratie #overheid #belangen #religie #transcendentie #klimaatvraagstuk #klimaatadaptatie #RuimtevoordeRivier #WaalWeelde-project #rentmeesterschap

Noten:

1. T. Smits, "WaalWeelde'- van onderaf werken aan ruimtelijke kwaliteit en duurzame veiligheid', in: *Vakblad Natuur Bos Landschap*, April, 6-8, 2009 (https://edepot.wur.nl/13336) (geraadpleegd 19 april 2022)); S. Smulders-Dane, T. Smits, G. Fielding, &. Chang, & K. Kuipers, 'Learning from regional sustainable development in the Netherlands: Explorations from a learning history', in *Sustainability*, 8(6) 2016, p. 527 (https://doi.org/10.3390/su8060527) (geraadpleegd 19 april 2022).

2. W. de Groot, R. van den Born, 'Visions of nature and landscape type preferences: An exploration in The Netherlands. Landscape and urban Planning' 63, 127-[1] W. de Groot, R. van den Born, 'Visions of nature and landscape type preferences: An exploration in The Netherlands. Landscape and urban Planning' 63, 127-138 < https://doi.org/10.1016/S0169-2046(02)00184-6 > (geraadpleegd 19 april 2022).138 < https://doi.org/10.1016/S0169-2046(02)00184-6 > (geraadpleegd 19 april 2022).

Right to challenge: uitbesteed projectmanagement of oefening in lokaal burgerschap?

Datum bericht: 26 januari 2022

Door Carinne Elion-Valter

Het recht van burgers om de lokale overheid uit te dagen en zelf delen van gemeentelijke taken over te nemen, vindt stilaan meer ingang, het *right to challenge*. Hoe moeten wij uit democratisch oogpunt tegen deze fascinerende ontwikkeling aankijken? Carinne Elion-Valter neemt deze vraag ter hand vanuit het grote belang dat Alexis de Tocqueville hechtte aan lokale democratie.

"Het Traais Energie Collectief is een initiatief van en voor mensen uit Terheijden," zo meldt de website traaisenergiecollectief.nl.[1] Het collectief zal eigenaar worden van windmolens, zonnepanelen en geothermie en inwoners bijstaan in het energieneutraal maken van hun woningen. Het initiatief is een voorbeeld van het *right to challenge*. Dit recht houdt in dat burgers de overheid mogen uitdagen als zij een beter idee hebben of een beleidsonderdeel op een betere manier kunnen realiseren. De overheid zou dan ruimte moeten bieden voor dit initiatief en het 'faciliteren'.

Een uitdaagrecht voor Nederland

Het uitdaagrecht past uitstekend bij de poging om burgers te activeren voor het lokale bestuur, zeer welkom in een tijd waarin lokaal bestuur moeite heeft om voldoende ‘handjes’ te vinden. Het coalitieakkoord van 2014-2018 van de gemeente Terheijden nam het expliciet op, net als vele andere gemeenten deden. Het regeerakkoord *Vertrouwen in de toekomst* van het kabinet-Rutte III (2017-2021) verleende steun aan dit idee en inmiddels heeft een voorstel tot wijziging van artikel 150 Gemeentewet ter consultatie gelegen.[2] Daarin is het uitdaagrecht overigens geen recht, maar een gunst. Als project ter versterking van de lokale democratie verdient het uitdaagrecht een korte belichting aan de hand van de ideeën van Tocqueville.

De waarde van lokale democratie

In zijn boek *Over de democratie in Amerika* wijst Tocqueville op de cruciale waarde van lokaal gemeentebestuur voor het functioneren van de democratie en het ontwikkelen van democratisch besef. "Gemeentelijke instituties zijn voor de democratie als de basisschool voor de wetenschap." Zijn lofzang voor lokaal bestuur werd ingegeven door de vreedzame en goed bestuurde gemeenten die Tocqueville bezocht in het Noordoosten van de Verenigde Staten.

Volgens Tocqueville biedt de deelname aan lokale democratie burgers een bestuurlijke leerschool en geeft dit hen autonomie over wat hen het meest na aan het hart ligt. Zelfbestuur op lokaal niveau verenigt daarmee eigen belang en gemeenschappelijk belang. Participeren in lokaal bestuur maakt inwoners tot *citoyens* in plaats van een voorwerp van administratie.

Gemeentelijke taken als toezicht op wegen en scholen moeten dan ook vervuld worden door jaarlijks te verkiezen lokale functionarissen en niet door afgevaardigden van de landelijke regering. De positieve effecten van deelname aan het lokale bestuur strekken zich ook uit tot de democratie op nationaal niveau. Tocqueville achtte de lokale democratie een essentiële tegenkracht tegen het risico van een tirannie van de meerderheid. Participeren in lokaal bestuur is een oefening in het "welbegrepen eigenbelang”.

Right to challenge versus klassieke democratie

Tocquevilles visie op lokaal bestuur ondersteunt het belang van participatie in het lokale bestuur via het *right to challenge*, maar wijst ook op risico's. Tocquevilles visie op participatie is geënt op structurele deelname aan lokaal bestuur gericht op realisatie van gemeenschappelijke belangen voor de lange duur en beschouwt deelname aan het lokale bestuur als leerschool voor het welbegrepen eigen belang. Bij het *right to challenge* gaat het in beginsel om korter durende projecten op basis van expertise en initiatief van bepaalde burgers. Tocquevilles model staat voor medeverantwoordelijkheid op de lange termijn, *right to challenge* staat voor mede-ondernemerschap voor tijdgebonden projecten.

Aansluiting bij de moderne tijd

Het *right to challenge* past daardoor bij de behoeften van hedendaagse burgers en van het lokale bestuur. Burgers doen graag op projectbasis mee aan het lokale bestuur als het eigen belang geraakt wordt en de eigen expertise ten nutte kan worden aangewend, maar schrikken terug voor deelname aan de gemeenteraad. Voor gemeenten levert een *right to challenge* het voordeel op van risicospreiding en efficiency. Maar vergelijking leert ook dat als het *right to challenge* wordt beheerst door een afwegingen van kosten en baten voor de korte duur dit niet past bij Tocquevilles model van medeverantwoordelijkheid op de lange termijn.

Valkuilen

In de praktijk kan het *right to challenge* dan ook leiden tot frustratie en teleurstelling.[3] Initiatiefnemers kunnen zich gefnuikt voelen door bestuurlijke regels, overwegingen van risicobeheersing of de trage cyclus van gemeentelijke besluitvorming. Ambtenaren worstelen om de initiatieven in te passen in het bestaande regelkader. Voor wat betreft democratische legitimatie kan de raad zich gepasseerd voelen, ook al stelt het wetsvoorstel dat slechts bestuurlijke bevoegdheden mogen worden overgedragen. Kortom, het uitdaagrecht kan tot grote teleurstelling leiden of zelfs verlies van vertrouwen in het lokale bestuur.

Right to challenge onder voorwaarden

Ik denk dat Tocqueville ons leert dat het *right to challenge* erkenning verlangt van de onderscheiden rolverantwoordelijkheden van burgers en overheid. De overheid is er voor de structurele taken over uitvoering waarvan verantwoording afgelegd moet worden. Het *right to challenge* kan een belangrijke aanjaagfunctie hebben voor risicodragende vernieuwing. Dat betekent dat het uitdaagrecht niet als een oplossing voor bestuurlijk onvermogen mag worden ingezet. Een door kosten beheerst overheidsbestuur dat gaat leunen op losse initiatieven van burgers is geen goede overheid. Kortom, het *right to challenge* is op zichzelf waardevol, maar toch vooral een leerschool in een welbegrepen democratie.

Carinne Elion-Valter is als universitair docent verbonden aan de sectie Algemene Rechtswetenschap Radboud Universiteit Nijmegen.

#Tocqueville #lokaledemocratie #righttochallenge #uitdaagrecht #burgerschap #instituties

Noten:

1. https://traaisenergiecollectief.nl/ (geraadpleegd op 18-01-22).

2. In 2020 is een voorstel van wet tot wijziging van artikel 150 Gemeentewet ter consultatie voorgelegd. Krachtens het voorstel 'kunnen' gemeenten een participatieverordening opstellen en daarin opnemen dat ingezetenen en maatschappelijke partijen de bepaalde in de wet omschreven taken van het gemeentebestuur kunnen uitvoeren. De taken moeten behoren tot de bevoegdheden van de gemeente en van het gemeentebestuur.

3. Zie opsomming van kansen risico's op: https://www.kcbr.nl/beleid-en-regelgeving-ontwikkelen/integraal-afwegingskader-voor-beleid-en-regelgeving/index-beleidsinstrumenten/right-challenge (geraadpleegd op 18-01-22).

Zie voor een voorbeeld uit de praktijk bijv. J. van Popering-Verkerk & A. van Buuren, "Oefenen in bescheidenheid. Een bestuurskundige reflectie op Right to Challenge Rotterdam", www.vvsg.be (geraadpleegd op 18-01-22),

Zie voor uitgebreide beschouwing vanuit regelgevend en rechtsstatelijk perspectief de special van RegelMaat 2019 (34) en een uitgave van met essays van Jan Terlouw, Daan Roovers en Paul Schnabel van Democratie in actie op www.righttochallenge.nl (geraadpleegd op 18-01-2022).

Hoofdstuk 7: Geloof, bezieling en verbeelding

Van huis uit katholiek

Datum bericht: 9 november 2022

Door Adrianus van Luyn s.d.b.

“Ik ben wel van huis uit katholiek”, zo hoor je wel eens zeggen wanneer iemand in zijn jeugd vertrouwd is geraakt met het geloof. “Maar ik ga niet meer naar de kerk,” volgt daar dan meestal op. In plaats van ‘katholiek’ kan er net zo goed ‘hervormd’ of ‘gereformeerd’ staan, of een andere geloofsrichting. In dit blog werpt emeritus bisschop Adrianus van Luyn s.d.b. een nieuw licht op deze bekende uitdrukking. ‘Van huis uit katholiek’ krijgt daarmee een andere, bijzondere betekenis. Zij wordt een bevestiging van engagement.[1]

Onder de grote vragen waar kerken voor staan, zijn ook vragen over de toekomst van kerkgebouwen. Kunnen zij behouden blijven voor de eredienst; kunnen er nevenbestemmingen gevonden worden of moeten zij worden afgestoten en misschien onder de sloophamer terechtkomen? Gelukkig zijn er initiatieven waarbij kerken, de overheid, en maatschappelijke organisaties zich bekommeren om de toekomst van deze vaak prachtige en beeldbepalende gebouwen in het Nederlandse landschap.

Een begin ‘van huis uit’

Voor de eerste christenen waren er geen kerkgebouwen. De kerk is ontstaan in Jeruzalem, in het dagelijks leven van de eerste leerlingen van Jezus. Deze leerlingen gaven hun leven vorm naar het onderricht van de apostelen, in trouw aan het gebed, in werken van broederlijke liefde en in overwinning van zelfzucht en eigenbelang. Zij volgden het evangelisch dubbelgebod: God beminnen met heel je hart, en je naasten beminnen als jezelf. Dat deden zij letterlijk van huis uit.

En zo is het eigenlijk gebleven in de eerste eeuwen van de christenheid. Geen grote ontwerpen, structuren of gebouwen, maar levende mensen die bijeenkwamen in de naam van Jezus, die hun keuzen afstemden op zijn leer en voorbeeld, die zich aaneensloten in plaatselijke netwerken, van huis tot huis, van gezin tot gezin.

De heilsboodschap werd realiteit in de huizen van de leerlingen, omdat zij de Heer opnamen in hun midden. Zo was het in Jeruzalem. Vanaf de komst van Petrus en Paulus verzamelden de eerste christenen zich ook in Rome in elkaars huizen, midden in de volkswijken. Die huizen werden de eerste ‘huiskerken’. Zo groeide ook in Rome, nog ten tijde van de christenvervolgingen, bijna geruisloos, maar overtuigend, het werk van de evangelisering.

Zonder enig strategisch plan, niet erkend door de overheid – zelfs herhaaldelijk daardoor vervolgd – verspreidde het christendom zich zonder uiterlijk vertoon, maar met de kracht van een daadwerkelijke en consequente beleving van het evangelie.

‘Naar de kerk gaan’ kwam pas in zwang nadat de Romeinse keizer Constantijn in de vierde eeuw het christelijk geloof erkende. Er ontstonden kerkgebouwen in de vorm van de oude Romeinse basilica. In Italië zijn nog talloze kerken te vinden in deze oervorm. In deze kerken konden grote groepen mensen tegelijk bij elkaar komen en dat was handig. En zo is het ook lang gebleven, tot en met de dag van vandaag.

Spiritualiteit, solidariteit en soberheid

Waar het in de kern om gaat, is echter niet de gang naar een gebouw. De kern is de daadwerkelijke en consequente beleving van het evangelie. Van belang is het vormen van ‘levenskrachtige en levensvatbare gemeenschappen van geïnspireerde en geëngageerde christenen’,[2] die met overtuiging ‘van huis uit katholiek’ zijn – dat wil zeggen: in hun gezinnen en in het dagelijkse leven, waar zij wonen en werken, zodat het geloof ertoe doet, zodat inderdaad alles, het hele concrete leven, verhelderd wordt door het licht van Christus; waar zij zich laten leiden door het evangelisch dubbelgebod. Dit dubbelgebod verbindt de twee wezenlijke relaties van het menselijk bestaan onafscheidelijk in het ene noodzakelijke: de liefde als kern van het evangelie.

Dit dubbelgebod kan vertaald worden in de twee-S-begrippen spiritualiteit en solidariteit, twee houdingen die wij ons voortdurend eigen moeten maken in ons persoonlijk leven, in onze geloofsgemeenschappen, in onze inzet in de samenleving. Allereerst onszelf diep doordringen van de band met de drie-ene God: spiritualiteit als persoonlijk antwoord op de liefde die Hij ons toedraagt. Vervolgens de onderlinge liefde, vertaald in initiatieven van solidariteit, in daden van vergeving en verzoening, in respect voor de waardigheid van iedere medemens, in de opbouw van een humane samenleving.

In het besef dat wij zelf het grootste obstakel zijn voor de vervulling van dit dubbelgebod van de liefde past een derde S-begrip soberheid (of matigheid) als noodzakelijke voorwaarde om onze verantwoordelijkheid waar te maken. Het is de deugd die ons in staat stelt de eigenliefde en de zelfgenoegzaamheid te doorbreken en onbaatzuchtig in ons leven ruimte, tijd, aandacht, zorg, liefde te schenken aan de ander, vooral aan de meest noodlijdenden in ons midden.

Een dynamische opdracht

Deze drieslag vormt een dynamische opdracht om voortdurend te onderscheiden welke concrete keuzen van ons gevraagd worden om de waarheid van het evangelie van Christus te doen, dag in, dag uit. Het vormt een opdracht om ‘van huis uit katholiek’ te zijn, katholiek mét overtuiging.

Adrianus van Luyn s.d.b. is emeritus bisschop van Rotterdam.

#Tocqueville #kerk #kerkgebouw #Evangelie #christenen #spiritualiteit #solidariteit #soberheid

Noten:

1. Dit blog is een verkorte en bewerkte versie van de tekst ‘Van huis uit katholiek’, opgenomen in A.H. van Luyn s.d.b., *Politiek en metapolitiek. Gewetensvol in de Randstad*, Kampen: Kok 2008, p. 11 – 16, en is gebaseerd op de preek in de kathedraal van Rotterdam, ‘Van huis uit katholiek’, bij gelegenheid van het vijftigjarig jubileum van het bisdom Rotterdam, op 4 februari 2006.

2. Beleidsnota’s bisdom Rotterdam over parochies en dekanaten, 1886 en 1997.

Geraakt door Titus

Datum bericht: 25 mei 2022

Door Adrianus van Luyn s.d.b.

Op zondag 15 mei 2022 werd de Nederlandse karmelietenpater Titus Brandsma door Paus Franciscus heilig verklaard. Emeritus bisschop Ad van Luyn s.d.b. was aanwezig bij de heiligverklaring in Rome. Eerder, op zondag 3 november 1985, maakte hij de zaligverklaring mee van Titus Brandsma. In dit blog vertelt Ad van Luyn hoe hij al op jonge leeftijd bekend raakte met de persoon van Titus en hoe deze later zijn pad bleef kruisen. Welke betekenis heeft pater Titus voor ons vandaag?[1]

In het Friese dorp waar ik opgroeide, hoorde ik als scholier al de naam van pater Titus Brandsma. Pastoor Overmeer, 'de ongemijterde bisschop van Friesland',[2] die geparenteerd was aan de familie Brandsma, en zijn beide kapelaans spraken over hem in de parochie. Wij hebben ook voor zijn zielenrust gebeden toen in de zomer van 1942 het bericht Friesland bereikte dat hij in Dachau gestorven was. Al een jaar eerder vertelde onze vader dat pater Titus was opgepakt door de bezetters en naar een kamp in Duitsland was gebracht. Wij kinderen beseften niet de draagwijdte hiervan, maar wel begrepen wij uit de wijze waarop vader het ons vertelde, dat het zeer ernstig was. Later vond ik in een van de missaaltjes thuis een 'in memoriam'-prentje van Titus, zeker verspreid kort na zijn dood, want er staat slechts de datum op van zijn overlijden, 26 juli 1942, zonder vermelding van de doodsoorzaak, de plaats en de omstandigheden.

Kort na de oorlog kwam de karmelietenpater Amandus van der Wey,3 ordegenoot en familielid van Titus, wanneer hij in Friesland was, regelmatig naar het dorp waar woonden en hij bezocht ons dan ook thuis. Hij vertelde over de oorlog, over zijn gijzelaarschap in Buchenwald en over het lot van pater Titus. Dat maakte op ons een onvergetelijke indruk en wij gingen meer beseffen van de moedige houding van Titus en de consequenties ervan tot aan het martelaarschap.

Verdiepte persoonlijke verbondenheid

Ook na mijn kindertijd kruiste de persoon van Titus Brandsma mijn weg. Toen ik in januari 1980 in Rome als voorzitter van de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen deelnam aan de Bijzondere Synode van de Nederlandse Bisschoppen, wees de Paus op 'de bewonderenswaardige pater Titus Brandsma' als een van de 'lichtende voorbeelden' die Nederland rijk is, voor 'de inzet van de eigen persoon voor Christus'.[4]

Een jaar later toen ik naar Rome werd geroepen om provinciaal te worden van de communiteiten van de Pauselijke Salesiaanse Universiteit kocht en las ik de biografie van Titus Brandsma geschreven door Fausto Vallainc. De schrijver die eerder al over Titus geschreven had, memoreerde dat de Paus hem in groot gezelschap van journalisten vertelde dat hij door hem niet geslapen had. Nog voordat de auteur van de schrik bekomen was, voegde de Paus daaraan toe dat dit was omdat hij in één adem de biografie van Titus had uitgelezen. In 1985 was ik in Rome in de Sint Pieter getuige van de heiligverklaring van Titus Brandsma.

Als bisschop van Rotterdam werd ik door de Nederlandse afdeling van Pax Christi in 1994 gevraagd om voorzitter te worden. Toen kwam ik opnieuw Titus Brandsma tegen als inspirerend voorbeeld van onvoorwaardelijke inzet voor vrede en gerechtigheid met de bereidheid persoonlijk daarvan de consequenties

op zich te nemen. Titus was medeoprichter en lid van de vooroorlogse RK Vredesbond in ons land. In 1931 waarschuwde hij krachtig tegen de toenemende oorlogsdreiging.

Het geloofsgetuigenis van pater Titus

Mijn persoonlijke verbondenheid met Titus Brandsma is verweven met zijn bijzondere geloofsgetuigenis. De heiligverklaring van Titus plaatst deze geloofsgetuigenis in het licht. Onze moderne westerse wereld heeft dringend behoefte aan geloofwaardige getuigen van de dienende liefde. Die dienende liefde vormt een tegenbeweging tegenover overheersend materialisme en concentratie op eigenbelang, tegenover te ver doorschietend individualisme en verabsolutering van de menselijke autonomie, tegenover louter ik-gerichtheid en verlies van geloof. Daarmee heeft het geloofsgetuigenis van Titus Brandsma niets aan actualiteit en zeggenschap verloren. De evangelische tegenbeweging waar hij voor stond is nu even urgent als in zijn tijd. Kernwoorden daarbij zijn gerechtigheid, diepere levenszin en navolging.

Gerechtigheid. Pater Titus inspireert en motiveert ons tot het opkomen voor gerechtigheid, tot het ons sterk maken voor de rechten van élke mens zonder ideologische of feitelijke discriminatie en voor de rechten van de héle mens in zijn relationele en spirituele dimensies, tot inzet voor vrede en gerechtigheid.

Zingeving. In de verkondiging van Titus staat de liefdesboodschap van het evangelie centraal, het dubbelgebod van de liefde tot de transcendente God en tot de mens die naar Zijn beeld en gelijkenis geschapen is. Titus laat ons zien dat de diepste zin van het menselijk bestaan in de liefde gelegen is, de enige weg die niet doodloopt.

Navolging. Het getuigenis van Titus' geloofsgehoorzaamheid is van grote waarde. Hij was bereid tot radicale navolging, tot het consequent volgen van Christus, ook toen hem dit de vrijheid en zelfs het leven kostte.

Heiligverklaring en uitnodiging

Het geloofsgetuigenis van Titus Brandsma en zijn heiligverklaring roepen leerlingen van Christus op tot een tegenbeweging van spiritualiteit (persoonlijk beleefde relatie met God), van solidariteit (edelmoedige dienstbaarheid aan de medemens) en van soberheid (afzien van eigenbelang om ruimte te maken voor de liefde tot God en de medemens). Ik ben ervan overtuigd dat de heiligverklaring van Titus Brandsma de Kerk, de christenen van ons land wakker kan schudden.

Het leven, werken en sterven van Titus nodigt ons uit, zoals hij zelf heeft gedaan, de aansporing van de apostel Paulus aan zijn leerling Timotheüs tot leidraad te maken van ons leven: 'draag nu jij jouw deel bij in de inspanning, het lijden voor het Evangelie in de kracht van God' (2 Tim. 1: 8).

Adriaan van Luyn s.d.b. is emeritus bisschop van Rotterdam.

#Tocqueville #geloof #TitusBrandsma #heiligverklaring #zaligverklaring #solidariteit #Paus #Vaticaan #Rome

Noten:

1. Dit blog is een verkorte en geactualiseerde bewerking van de inleiding gehouden in Nijmegen op 27 november 2008 bij de presentatie van de Titus Brandsma-biografie van Ton Crijnen, *Titus Brandsma. De man achter de mythe*, Nijmegen: Uitgeverij Valkhof Pers 2008. De oorspronkelijke presentatie is opgenomen in A.H. van Luyn s.d.b., *Autonoom en heteronoom. Evenwichtig in de Randstad*, Utrecht: Uitgevrij Kok 2011, p. 19-26 (‘Geraakt door Titus’).

2. Ton Crijnen, *Titus Brandsma. De man achter de mythe*, Nijmegen: Uitgeverij Valkhof Pers 2008, p. 18.

3. Ton Crijnen, a.w., p. 317, 459.

4. Ton Crijnen, a.w., p. 466.

Wat wij kunnen leren van Ignatius

Datum bericht: 25 mei 2022

Door Ignace de Haes

De levensgeschiedenis van Ignatius van Loyola, de grondlegger van de Jezuïetenorde, is een heel bijzondere. Wat kunnen wij van deze bijzondere geschiedenis van deze Ignatius, die leefde van 1491 tot 1556, leren? Zijn naamgenoot Ignace de Haes laat ons dit zien.

Ik zou nooit naar Ignatius zijn vernoemd als hij – toen hij nog Iñigo heette - geen bom tegen zijn benen had gekregen. Toeval bepaalt de geschiedenis. Het is mei 1521 en Iñigo (de Baskische naam Ignatius) is als ridder in dienst van de hertog van Navarra en verdedigt de stad Pamplona tegen een Franse overmacht. Een Franse kanonskogel verbrijzelt zijn benen en hij kan niet meer verder vechten. Uiteindelijk winnen de Fransen en ze gedragen zich edelmoedig. Iñigo wordt verpleegd in de stad en na 15 dagen wordt hij met een overdekte draagbaar naar zijn ouderlijke huis in Loyola gebracht. Zijn benen zien er slecht uit de artsen besluiten ze opnieuw te breken en te zetten. Hij zweeft op het randje van de dood, maar wordt uiteindelijk beter na een ziekbed van een jaar. Het uiteindelijke resultaat is dat zijn ene been korter dan het andere been blijft.

Geïnspireerd door boeken

Iñigo verveelt zich rot in bed en vraagt om ridderromans, maar die zijn niet aanwezig in het kasteel. Er zijn wel twee boeken over heiligenlevens en uit armoede begint hij te lezen in de *Vita Christi* van de kartuizer Ludolf van Saksen en de *Flos Sanctorum* van Jacobus de Voragine. Ignatius beschrijft het zelf mooi. In het begin blijft hij denken aan schone jonkvrouwen, aan de verzen die hij aan hen zou schrijven en aan het wapentuig waarmee hij indruk op hen zou maken. Kortom, hij zou zijn normale ridderleven weer ter hand nemen en wij zouden nooit meer iets van hem gehoord hebben. Zelfs in zijn ziekbed gaf hij zichzelf over aan wereldse ijdelheden, zo zegt hij zelf.

Gelukkig kwam de Heer hem te hulp. Op deze gedachten volgen namelijk andere gedachten die compleet nieuw voor hem zijn en die te maken hebben met de heiligen uit de boeken. Hij wil net zo heilig worden als Sint Franciscus of Dominicus. Volgens hem moet dat kunnen. De verschillende wereldse en heilige gedachten wisselen elkaar af, maar die wereldse wereld kent hij al en het wordt vermoeiend om daar over te denken. Daarentegen is hij opgewekt wanneer hij aan de heiligen denkt en uiteindelijk maakt hij plannen om hen te volgen. Iñigo wordt uiteindelijk Ignatius.

Twijfelen mag

Wij kunnen veel leren van het verhaal van Ignatius. Hij heeft een druk ridderleven waarbij hij geen tijd neemt voor reflectie en vooral bezig is met de status die bij een ridder hoort. Door een trauma wordt hij gedwongen om daar wel tijd voor te nemen en het zijn boeken die hem inspireren om een ander leven te gaan lijden. Boeken die hij niet eens kende, maar die toevallig in zijn handen terecht gekomen zijn. Het lijkt een spontane beslissing, maar dat is het niet. Hij blijft lang twijfelen en komt uiteindelijk tot de conclusie dat zijn oude leven maar een vermoeiend leven is. Hij wil het leven van de heiligen uit de boeken die hij gelezen heeft gaan leven. Iñigo wordt niet meteen Ignatius.

Volg niet de weg van de ander

Om zijn vergeving te krijgen voor zijn zondige leven probeert Iñigo nog fanatieker heilig te zijn dan Franciscus. Dat ambitieuze fanatisme heeft er bij hem altijd ingezeten. Dus hij gaat nog langer vasten dan dat Franciscus heeft gedaan. Tuchtiging en onthouding zouden hem verder op weg helpen. Gelukkig voor mij raakt Iñigo in een crisis. Als hij daar niet uitgekomen was, dan had ik zijn naam niet gedragen.

Ditmaal krijgt hij het inzicht bij een rustig kabbelende rivier. Voor mij is dat volstrek logisch. Je gedachten kabbelen mee op de stroom van het water. Hij komt tot het inzicht dat hij alleen maar bezig is om heiligen na te jagen; hij is zichzelf uit het oog verloren. Door al dat geboet is de vrede in zichzelf niet gekomen. Hij komt tot het inzicht dat God helemaal niet zo streng is en dat hij Iñigo aanvaardt als een normaal mens met al zijn grilligheden. God heeft hem dat geleerd en hij ziet God nu als een leraar. Die rivier zorgt ervoor dat Iñigo Ignatius is geworden: de grote pedagoog. Zijn doel is de mensen onderwijzen zoals hij ook onderwezen wordt door God. Precies daar heb ik zijn naam aan te danken.

Troost en troosteloosheid

Ignatius ziet in dat hij zelf totaal verschillende gemoedstoestanden kan hebben. Hij leert deze te onderscheiden in positieve en negatieve gemoedstoestanden. Hij noemt ze geestelijke vertroosting en geestelijke troosteloosheid. Dit onderscheid is voor Ignatius essentieel en zorgt ervoor dat hij continu kritisch naar zijn eigen handelen en gemoedstoestanden kijkt. Het lezen van heiligenlevens biedt hem troost en het lezen van ridderromans maakt hem troosteloos.

Geestelijke vertroosting is een inwendige beweging die in de ziel ontstaat en die uiteindelijk leidt tot vreugde, hoop en geloof. Bij geestelijke troosteloosheid gaat het over de duisternis en de verwarring van de ziel. Vreugde, hoop en geloof zijn dan ver weg. Het gaat er dus om om troost te vinden. Volgens Ignatius is dat in eerste instantie een innerlijke beweging: je legt je noodlot of geluk in beginsel niet bij anderen neer. Tegelijkertijd is het wel belangrijk dat je je open stelt voor anderen. Je kan pas anderen troosten, wanneer je je laat troosten. Dan geef je oprechte aandacht aan de ander. Troost geven kan pas, wanneer je je met jezelf verzoent. Dat vraagt permanente oefening. Wanneer het onverzoenlijke op de loer ligt, is verbittering nabij. Door verzoening en vertroosting is de innerlijke vrede nabij. Een mooie les om bij stil te staan. Zeker in deze coronatijd.

Ignace de Haes is loopbaanbegeleider bij de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit en auteur van Ontdek je sterke verhaal*.*

#Tocqueville #Ignatius #SintFranciscus #Dominicus #heiligenlevens #geluk #troost #verzoening #innerlijkevrede

Wat dragen religies bij aan verbinding in de samenleving?

Datum bericht: 12 oktober 2022

Door Ad van der Helm

In de seculiere stad van Den Haag zoekt Burgemeester van Zanen contact met zijn burgers. De coronacrisis maakte duidelijk dat de gemeentelijke overheid bijzondere middelen moest zoeken om verbinding te maken met de burgers. Voor de ontmoeting faciliteert de burgemeester de noodzakelijke infrastructuur. Voor Ad van der Helm roept dit de vraag op wat de inhoud van die verbinding is. Waar gaat het gesprek tussen burgemeester en burgers over?

Onder de oppervlakte van de dagelijkse nieuwsberichten liggen diepere problemen in de samenleving die met een veenbrand[1] vergeleken kunnen worden. Het gebrek aan verbinding en cohesie heeft steeds duidelijker een ontwrichtende invloed op de samenleving. Hebben wij een antwoord op deze onrust? Zal de maatschappelijke samenwerking tussen religieuze gemeenschappen en de overheid die de burgemeester voorstaat, een helende invloed hebben? Ik denk dat er meer nodig is.

De ziel

De ziel van de mens is het innerlijk waar hij de diepste kern van zichzelf vindt, zijn roeping of opdracht in het leven. Die ziel wordt gevoed door de relaties waarin de mens leeft: de relatie met andere mensen, de relatie met de schepping, de relatie met de samenleving, de relatie met de Eeuwige. Wat krijgt de mens op dat niveau aangereikt om die ziel te verrijken?

Woorden en verhalen van religieuze tradities voeden de ziel. In rituelen en symbolen krijgt die voeding gestalte. In het ritueel van het breken van het Brood dat gedeeld wordt, herkennen christenen de aanwezigheid van Christus die hen verbindt met de Eeuwige Vader. Verbinding is in die visie geen prestatie, maar een geschenk. Dit houdt voorts een opdracht in om verantwoordelijkheid te nemen voor de ander en daadwerkelijk zorg te betonen. Verantwoordelijkheid voor elkaar en onderlinge barmhartigheid zijn bouwstenen voor een herinrichting van onze samenleving. Daar wordt gewerkt aan herstel van menselijke relaties. De religieuze gedachte van broeder- en zusterschap (Paus Franciscus) kan de omgang van burgers met elkaar in de samenleving verrijken.

De overheid en de mens

De overheid heeft taken en verantwoordelijkheden. Om die goed uit te voeren zijn protocollen, afspraken, strategieën en doelstellingen nodig. Bovendien moet gecontroleerd worden of volgens die richtlijnen wordt gewerkt. Professionaliteit vraagt een eenduidige, krachtdadige en gecontroleerde aanpak. Problemen moeten worden aangepakt en daarbij zijn afspraken en regelgeving leidend. Maar de overheid loopt tegen haar grenzen aan en heeft dat in een aantal dossiers ook ruiterlijk moeten erkennen.

Religies herinneren ons aan het inzicht dat een wettelijk en bestuurlijk systeem tekort kan schieten in concrete, individuele situaties. De wet kan onrechtvaardig uitpakken zeiden de Romeinse juristen en de Griekse denkers al. Als de mens centraal gezet wordt, dienen regelgeving en de uitvoering daarvan dienstbaar te zijn aan de mens. Het belang dat de mens geholpen en ondersteund wordt, moet groter zijn dan de angst voor misbruik.

De rol van kerken en religies

Kerken en religies zijn aanvullend aan de publieke sector. Samenwerking en ontmoeting behoeven inhoud: wie is de mens, hoe gaan we met elkaar om, hoe ziet onze leefomgeving eruit? Om het samen te vatten in de drie T's van Paus Franciscus: Tierra, Techo, Trabajo: aarde, huis en werk. Dat zijn de fundamentele kaders voor het menselijk bestaan: hoe is onze leefomgeving, het klimaat, de schoonheid van de straten, de inrichting van de wijken, hoe groen? Hoe staat het met de huisvesting? Is er voldoende goed, veilig en zinvol werk, zijn er professionele perspectieven voor jongeren, vrijwilligers werk voor ouderen? Wordt niemand door ziekte of handicaps uitgesloten? Daarmee zijn concrete vragen naar het welzijn van de mens aan de orde die tot in de kern van zijn of haar ziel reiken.

Herstel van broeder- en zusterschap

Herstel van relaties is de weg naar genezing. Streven naar verbinding op zich is onvoldoende. Het gaat erom dat de echte relaties tussen de mensen en de voeding van hun innerlijk versterkt worden. De overheid die verbinding mogelijk maakt en religies die over de inhoud van die verbinding gedachten en inspiratie aanreiken, kunnen daarin dus goed samenwerken.

Ad van der Helm (1962) is priester van het bisdom Rotterdam en hoofddocent canoniek recht aan de KU Leuven.

#Tocqueville #overheid #gemeente #verbinding #religies #kerken #christendom #waarden #ziel #verbeelding #Paus Franciscus #samenwerkingtussenkerkenoverheid

Noten:

1. Vgl. Kim Putters, *Veenbrand. Smeulende kwesties in de welvarende samenleving*, Prometheus 2019.

Het oor van je hart

Datum bericht: 5 januari 2022

Door Paul van Geest

Meer dan 1500 jaar geleden drong Benedictus in de eerste Leefregel van zijn orde erop aan 'het oor van het hart' te openen. Die oproep kan niet genoeg in herinnering gebracht worden. Een blog over een olifant, een Concilie en Luther – maar óók over de moderne overheid en onszelf.

De olifant

In 1514 kreeg paus Leo X van koning Manuel I van Portugal een witte olifant cadeau, Hanno genaamd. Het was een cadeau met een bijbedoeling. De paus was destijds bij machte de koning overzeese gebieden toe te kennen, waar de uiterst winstgevende specerijenhandel werd ontwikkeld. Daarop had de koning zijn oog laten vallen. Hij kreeg zijn zin.

Het Concilie

De paus was dolblij met Hanno. Het dier werd op zondagen zijn beste speelkameraad; op maandagen en dinsdagen had de heilige vader vooral aandacht voor kunst en cultuur. In het Lateraans Concilie over onder andere hervorming van het kerkbestuur was hij niet geïnteresseerd. Zijn dure hobby's bekostigde hij met de opbrengsten van aflaten.

En Luther

Die aflatenhandel ging de augustijner monnik Maarten Luther - geheel terecht - te ver. Hij bekritiseerde de consolidatie van de kerkelijke macht door deze aflatenverkoop zo hevig dat de woede van Leo X vaardig over hem werd en hij tot twee keer toe in de ban werd geslingerd.

De paus had Macchiavelli's *Il principe* – de Heerser – gelezen. Daardoor was hij gesterkt in de overtuiging dat alle middelen geoorloofd waren om zijn macht te bestendigen: de bevordering van kunst kon een middel zijn, maar excommunicatie zonder hoor en wederhoor ook. Hij zag Luther als een lastige horzel. De rest van het verhaal kent u. Een kerkscheuring was het gevolg.

Het luisteren verleerd

De paus werd dus boos. Dat was dom van de paus. Die boosheid belemmerde hem juist goed naar zijn medegelovige te luisteren. Als hij Seneca en Augustinus had gelezen, dan had hij geweten dat woede, wantrouwen, vooringenomenheid krachten zijn, waardoor mensen hun bewustzijn vernauwen en onmogelijk werkelijk naar anderen kunnen luisteren om een band met hen te krijgen. Werken aan eendracht die macht maakt, lukt dan ook niet.

Het oor van je hart

Daarom drong Benedictus al in de vijfde eeuw direct in de eerste zin van de Regel voor zijn nu al 1500 jaar bestaande en succesvolle orde erop aan het 'het oor van je hart' te openen. Want, is een refrein in deze Regel,

wie werkelijk in staat is te luisteren naar wat er in een ander leeft – of dit nu een collega, partijgenoot, toeslaggerechtigde of leidinggevende is - ; wie werkelijk leert inzien wat er aan zorgen, verdriet of vreugde leeft, kan onmogelijk meer hardvochtig oordelen over anderen. Zij of hij wordt barmhartiger. In deze geest vroeg Augustinus zich in *sermo* (preek 358) af:

'... wat is barmhartigheid? Niets anders dan de pijn van een ander in je hart. Het Latijnse misericordia (barmhartigheid) komt van de pijn van een ongelukkig mens. Je hoort er twee elementen in: pijn (miseria) en hart (cor). Wanneer de pijn van een ander jou raakt en je hart treft, heet dat misericordia.'

De echte wereld

Nu denkt u waarschijnlijk: goed, maar wij moeten persoonlijk toch ook een beetje realistisch zijn? En: om een samenleving te besturen zijn zeker toch heel wat andere zaken van belang? Moet de overheid bijvoorbeeld niet inzetten op wendbaar, weerbaar en wederkerig sociaaleconomisch bestel, op het investeren in een kenniseconomie, op het streven naar gelijkheid via belastingwetgeving, op het doorbreken van automatismen in de zorgbudgettering en op het vergroten van de slagkracht van het MKB. En ga zo maar door.

Maar ook dan. Uiteindelijk gaat het bij dit alles om mensen. De overheid staat ten dienste van de burger en zijn leefwereld - niet andersom. Die zijn belangrijker dan de onpersoonlijke abstractie van het systeem; een systeem waarbij een burger misschien bij voorbaat al als fraudeur wordt gezien.

Indringende vragen

Het serieus nemen van de oproep van Benedictus leidt tot drie indringende vragen: vragen aan de overheid én aan onszelf in onze omgang met elkaar.

Ten eerste: hoe wil je je verplaatsen in de leefwereld van anderen als je wantrouwig, bewust of onbewust vooringenomen of met een geheime agenda naar hen luistert? Weten zij zich dan werkelijk gehoord?

Ten tweede: hoe kun je werkelijk naar iemand luisteren als je je koers al hebt bepaald en de indruk wekt alles al voorgekookt te hebben en anderen dus eigenlijk niet als gelijkwaardig te zien?

En ten derde: goed luisteren naar anderen veronderstelt vooral goed luisteren naar jezelf. Laat ik mij leiden door mijn oprechte streven mijn idealen gestalte te geven? Of laat ik mij misschien toch leiden door geldingsdrang, vergeldingsdrang, jaloezie of ergernis? Het antwoord is nooit eenduidig. Wij zijn ons leven lang behept met een dubbele wil, zegt Augustinus. Maar inzicht in het altijd samengaan van je eigen mooie en minder mooie drijfveren leidt wel tot mildheid omdat de duisterheid en onoprechtheid, die je bij de ander meent te ontwaren, evengoed krachten in jezelf blijkt te zijn.

Ware eendracht, ware kracht

Luisteren, anderen laten ervaren dat zij werkelijk gehoord worden en dat hun mening er toe doet, leidt in een gemeenschap tot eendracht, die macht maakt. Vooringenomenheid, boosheid, wantrouwen of macchiavelliaans doen alsof je luistert maar een geheime agenda hebben, belemmert waarachtig luisteren. De eendracht en macht van een gemeenschap zal uiteindelijk dan ver te zoeken zijn, ook al doe je met zijn allen alsof.

Paul van Geest is hoogleraar economie en theologie aan de EUR, hoogleraar kerkgeschiedenis en geschiedenis van de theologie aan TiU en gasthoogleraar aan de faculteit der godgeleerdheid van KU Leuven.

#Tocqueville #instituties #burgerschap #luisteren #Luther #Macchiavelli #Benedictus #toeslagenaffaire #overheidsbestuur

Auteurs

Baars, Dico

Dico Baars is adviseur bij Verus, vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs.

Bauwens, Michaël

Michaël Bauwens is doctor assistent aan de Universiteit van Antwerpen, en verbonden aan het Centrum voor Ethiek. Hij promoveerde aan de KU Leuven op een proefschrift over de metafysica van instituties.

Belt, Christoph van den

Christoph van den Belt is docent Politieke Geschiedenis Radboud Universiteit. Op 16 verdedigde hij zijn proefschrift over de geschiedenis van het ND en het RD aan de Vrije Universiteit. De handelseditie van dit proefschrift is uitgegeven bij Prometheus: *Eigentijds en eigenzinnig. Een geschiedenis van het Nederlands Dagblad en het Reformatorisch Dagblad (1960-2000).*

Bijsterveld, Sophie van

Sophie van Bijsterveld is hoogleraar Religie, recht en samenleving aan de Radboud Universiteit te Nijmegen.

Cohen de Lara, Emma

Emma Cohen de Lara is universitair hoofddocent politieke theorieën aan het Amsterdam University College.

Doomen, Jasper

Jasper Doomen is universitair docent staatsrecht en encyclopedie van het recht aan de Open Universiteit.

Elion-Valter, Carinne

Carinne Elion-Valter is als universitair docent verbonden aan de sectie Algemene Rechtswetenschap Radboud Universiteit Nijmegen.

Geest, Paul van

Paul van Geest is hoogleraar economie en theologie aan de EUR, hoogleraar kerkgeschiedenis en geschiedenis van de theologie aan TiU en gasthoogleraar aan de faculteit der godgeleerdheid van KU Leuven.

Haes, Ignace de

Ignace de Haes is loopbaanbegeleider bij de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit en auteur van *Ontdek je sterke verhaal*.

Helm, Ad van der

Ad van der Helm is priester van het bisdom Rotterdam, hoofddocent kerkelijk Recht, KU Leuven.

Hoorn, Tjeerd van

Tjeerd van Hoorn is filosoof en buitenpromovendus bij de FTR van de Radboud Universiteit op het terrein van de kritiek op de autonomie van de grammatica.

Iersel, Fred van

Fred van Iersel is emeritus hoogleraar aan Tilburg University. Momenteel doceert hij katholieke sociale leer aan het International Institute Canon Triest te Gent (B.). Hij is tevens associate researcher aan Radboud University.

Jong, Wim de

Wim de Jong is politiek historicus en politiek filosoof.

Jonkers, Peter

Peter Jonkers is emeritus hoogleraar filosofie aan Tilburg University. Ter gelegenheid van zijn emeritaat publiceerde het *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* (vol. 112, no. 3, 2020) een (Engelstalig) themanummer over wijsheid.

Judo, Frank

Frank Judo is jurist, historicus en filosoof. Hij is auteur van *Het bewaren waard: wandelen door een conservatisme langs 21 misverstanden*, Uitgeverij Ertsberg, 2022.

Kaiser, Herman

Herman Kaiser is oud-bestuurder. Hij bereidt een proefschrift voor op het terrein van het katholiek sociaal denken.

Kesel, Marc de

Marc de Kesel is bijzonder hoogleraar aan de faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen en wetenschappelijk medewerker aan het Titus Brandsma Instituut, Radboud Universiteit, Nijmegen. Vanuit filosofisch perspectief doet hij onderzoek in domeinen als religie- en mystiektheorie, holocaustreceptie, lacaniaanse theorie en kunst- en cultuurkritiek. Recent verscheen van hem *Ik God & mezelf. Mystiek als deconstructie* (Amsterdam: Sjibbolet, 2021). Volgend jaar verschijnt van hem *Effacing the Self: Mysticism and the Modern Subject* (Albany, NY: SUNY Press) en *Seks in biopolitieke tijden. Levenkunst bij Foucault en Lacan* (Amsterdam: Boom).

Korte, Gerard de

Mgr. Dr. Gerard De Korte is bisschop van ’s-Hertogenbosch.

Leeuw, Niels de

Niels de Leeuw is religiewetenschapper, publicist en docent levensbeschouwing en Global Perspectives in Den Bosch.

Luyn s.d.b., Adrianus van

Adrianus van Luyn s.d.b. is emeritus bisschop van Rotterdam.

Napel, Hans-Martien ten

Hans-Martien ten Napel is universitair hoofddocent Staatsrecht aan de Universiteit Leiden en als Senior Fellow verbonden aan het Center for Religion, Culture & Democracy (USA).

Potappel, Maurits

Maurits Potappel is PhD student aan de TU Kampen en fellow voor het WI CDA.

Prij, Jan

Jan Prij is publicist en redactiesecretaris van Christen Democratische Verkenningen.

Renkema, David

Ir. D.L. Renkema (1956) was onder andere medewerker van het Oecumenisch Instituut Kerk en Ontwikkelingssamenwerking en projectleider van het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling.

Sasse van Ysselt, Paul

Paul van Sasse van Ysselt is jurist en filosoof.

Schutte, Gertjan

Gertjan Schutte is historicus en werkt aan een biografie van Groen van Prinsterer aan de Theologische Universiteit Kampen|Utrecht.

Siegmann, Arjen

Arjen Siegmann is hoogleraar christelijk sociaal denken aan de Vrije Universiteit en stafmedewerker van het wetenschappelijk instituut voor het CDA.

Slagter, Lennart

Lennart Slagter is masterstudent Filosofie van de Natuur- en Levenswetenschappen en premasterstudent Politicologie aan de Radboud Universiteit. Daarbij was hij in 2020 als stagiair betrokken bij het Tocqueville Project: Religie en Democratie.

Vries, Jurn de

Dr. J.P. de Vries was lid van de Eerste Kamer voor de ChristenUnie en lid van de staatscommissie-Thomassen.

Wijsen, Frans

Frans Wijsen is hoogleraar praktische religiewetenschap en missiewetenschap aan de Radboud Universiteit. Hij bestudeert de relatie tussen religie en openbaar bestuur, met name op het gebied van milieuvraagstukken. Hij is onder meer auteur van ‘Water: Toegang tot leven’, in: *Handelingen. Tijdschrift voor Praktische Theologie en Religiewetenschap*, 2021, aflevering 3, p. 3 - 5.

Trefwoordenregister

activisme 96

Adrian Vermeule 55, 56, 63

Amerika 7, 9, 20, 21, 22, 23, 30, 31, 32, 34, 35, 44, 45, 53, 55, 60, 62, 77, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 100

Amerikaanse Revolutie 86

Andrew Jackson 83, 85

Antigone 16, 17, 19

atheïsme 30, 31

Athene 16, 17, 19, 60, 61

autoritarisme, autoriteit 24, 25, 27, 54, 55, 84

belangen 33, 36, 37, 47, 49, 66, 77, 78, 79, 93, 95, 97, 99, 101

Benedictus 62, 63, 112, 113, 114

besturen, bestuurscultuur 42, 74, 75, 76, 77, 79, 86, 112

Bijbel 18, 31, 89, 95

broederschap 21, 22, 23, 65, 67, 86, 87

burgerschap 10, 60, 61, 87, 88, 90, 92, 93, 94, 100, 101, 114

burgerschapsonderwijs 61, 93, 94

burgervriendschap 90, 91

centralisatie 78, 79, 80, 86, 87

checks and balances 9, 11, 12

Chevalier 83, 84, 85

christendemocratie, christendom 17, 18, 19, 30, 31, 39, 40, 57, 58, 61, 67, 68, 69, 103, 111

Cicero 90, 91

communicatie 71, 72, 73, 84, 112

compassie 88, 89

coronacrisis 43, 110

David Campbell 30, 31

democratie 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 44, 45, 46, 47, 48, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 83, 85, 86, 90, 91, 93, 95, 97, 99, 100, 101, 102

deugden 67, 88, 89

dialoog 17, 75, 77, 88,

discriminatie 13, 49, 50, 106

Dominicus 108, 109

Eerste Kamer 11, 12, 14, 15, 52, 53,

economie 18, 44, 71, 85, 88, 113

elite 45, 83, 85

Encycliek 27, 29, 77

Éric Sadin 36, 37, 38

Europa 6, 21, 22, 23, 45, 57, 63, 68, 84

Evangelie 31, 103, 104, 106

federalisme 9, 110

Francis Fukuyama 7, 8, 54, 55, 56

Frankrijk, Franse Revolutie 31, 44, 45, 64, 78, 84, 85, 86, 87

Fratelli tutti 77, 80

gelijkheid, gelijkwaardigheid 8, 9, 10, 16, 17, 18, 19, 29, 34, 40, 41, 42, 43, 49, 60, 61, 65, 67, 72, 84, 86, 87, 90, 91, 113

geloof 10, 30, 31, 39, 40, 50, 57, 58, 82, 89, 96, 103, 104, 106, 109

geluk 19, 109

gematigdheid 65, 66, 67

gemeente 14, 74, 79, 89, 98, 100, 101, 102, 110, 111

geschiedenis 7, 16, 21, 25, 44, 45, 55, 86, 96, 97, 108, 113

godsbewijzen 40

Groen van Prinsterer 52, 63, 78, 79, 80, 82

grondrechten 8, 10, 15, 41, 45, 52, 53

Grondwet 11, 12, 13, 14, 15, 29, 41, 42, 52, 53, 84

heiligenlevens, heiligverklaring 105, 106, 108, 109

hoffelijkheid 88, 89

hoop 21, 22, 23, 27, 37, 77, 82, 109

identiteit 10, 18, 75, 77, 88

Ignatius 108, 109

illiberale democratie 7, 47, 48

Immortale Dei 28

innerlijke vrede 109

inspiratie, inspiratiebron 21, 23, 65, 66, 77, 85, 111

integriteit 75, 77

institutie 7, 29, 31, 43, 58, 75, 77, 85, 87, 100, 101, 114

Isaiah Berlin 57, 58

James Madison 62, 74, 75

John Locke 36, 38

John Stuart Mill 57, 58

Josiah Ober 60

journalistiek 95, 96

kapitalisme 33, 34, 35, 82

kerk, kerkbezoek, kerkelijk, kerkgebouw, kerkverlating 10, 17, 18, 19, 28, 29, 30, 31, 41, 42, 43, 45, 58, 78, 87, 89, 95, 96, 98, 103, 104, 106, 111, 112, 113

klimaat, klimaatadaptatie, klimaatcrisis, klimaatverandering, klimaatvraagstuk 18, 97, 98, 99, 111

Lefort 71, 72, 73

legaliteitsbeginsel 8, 10

legitimering, legitimiteit 10, 11, 28, 29, 37, 71, 72, 79, 87, 101

liberalisme 36, 40, 44, 47, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 67

Lipset 33, 34, 35

liturgie 16, 17, 18, 19

lokale democratie 100, 101

luisteren 72, 76, 77, 112, 113, 114

Luther 112, 114

maakbaarheid 66, 67

maatschappelijke democratie 97

maatschappelijk verdrag 37

Macchiavelli, Macchiavelliaans 112, 113, 114

macht, machtenscheiding, overheidsmacht, staatsmacht, tegenmacht 8, 9, 10, 11, 12, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 36, 41, 46, 55, 58, 71, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 82, 86, 95, 112, 113

mensbeeld 60, 67, 79

mensenrechten 8, 10, 29

Milbank 39, 40

moderne tijd, modernisering, moderniseringstheorie, moderniteit 8, 9, 10, 33, 34, 35, 68, 69, 72, 86, 101

Montesquieu 9, 10, 11

natuurrechtelijk 61, 63

Nederlands Dagblad 95, 96

nominalisme 68, 69

normen 35, 39, 71, 81, 88, 89

Ockham 68, 69

Oekraïne 25, 26, 27

oorlog, Tweede Wereldoorlog 7, 24, 25, 26, 27, 29, 45, 47, 80, 83, 90, 105, 106

openbaring 40, 68

onbehagen 86, 87

ondemocratisch, ondemocratisch liberalisme 24, 47

OneLove 49, 50

onderwijs 14, 33, 44, 61, 68, 92, 93, 94

overheid, overheidsbestuur, overheidsingrijpen, overheidsmacht 8, 14, 41, 42, 44, 45, 52, 61, 71, 78, 79, 80, 81, 82, 87, 90, 92, 93, 95, 97, 99, 100, 101, 103, 110, 111, 112, 113, 114

overheidsfalen 92

Patrick Deneen 63

paus, Paus 28, 29, 62, 63, 77, 80, 88, 105, 106, 110, 111, 112

Paus Benedictus XVI 62, 63, 112, 113, 114

Paus Franciscus 77, 80, 88, 105, 110, 111

Paus Leo XIII 28

Phaedo 17, 19

Plato 17, 19, 67, 68

pluralisme 41, 45, 46, 48, 57, 58

polarisering 55

Politeia 17, 19

politiek, politieke 10, 11, 13, 14, 15, 16, 19, 21, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 41, 42, 44, 46, 54, 55, 57, 58, 60, 65, 66, 67, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 94, 96, 97

politieke theologie 71, 72

politiek ongeduld 11, 13, 14, 15

populisme 25, 28, 29, 45, 47, 48, 83, 85, 87

postliberalisme 40, 62, 63

praktische wijsheid 47, 48

president 21, 83, 84, 85

protestantisme, protestant 95, 96

publieke moraal 75, 88

realisme 68, 69

rechtsstaat 7, 8, 9, 10, 13, 41, 52, 54, 55, 60, 61, 62, 63, 72, 74, 75, 76, 77, 87, 93, 94, 95

rede 40, 46, 47, 68, 69, 87

Reformatie 44, 69, 96

Reformatorisch Dagblad 12, 95, 96

religie, religieus, religieuze 10, 12, 15, 18, 19, 24, 28, 31, 33, 34, 39, 41, 42, 43, 46, 49, 50, 53, 61, 62, 71, 72, 84, 87, 89, 95, 96, 97, 98, 99, 105, 110, 111

religieuze organisaties 41, 42, 43

rentmeesterschap 98, 99

Ricoeur 47, 48

right to challenge 100, 101

Robert George 62

Rome 103, 104, 105, 106

Romeins, Romeinse 68, 90, 111

Ruimte voor de Rivier 98

samenleving 7, 10, 18, 25, 26, 33, 34, 36, 37, 42, 44, 45, 46, 47, 54, 55, 61, 66, 71, 72, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 104, 110, 113

schadebeginsel 48, 54

schepping 53, 69, 88, 89, 98, 110

Schmitt 71, 72, 73

secularisatie 30, 53, 96

Sint Franciscus 108

soberheid 104, 106

sociaal contract 36, 37

socialisme 67

solidariteit 36, 104, 106

Sophocles 16, 17, 19

spiritualiteit 104, 106

staatsgezag 28, 29

technocratie 85

theologie 10, 39, 68, 71

Titus Brandsma 105, 106

toeslagenaffaire 7, 12, 81, 82, 114

transcendentie 19, 97, 98, 99

troost 109

Trump 21, 23, 25, 83

Tweede Kamer 11, 12, 13, 14, 52, 81, 88

uitdaagrecht 100, 101

Vaticaan 106

verbeelding 86, 103, 111

verbinding 30, 31, 84, 110, 111

Verlichting 46, 48, 71, 72

verzoening 104, 109

verzorgingsstaat 45

volk, volks- 8, 9, 11, 16, 17, 18, 19, 24, 25, 27, 28, 29, 34, 45, 54, 55, 60, 72, 73, 77, 78, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 103

volksaard 54, 55

volksvergadering 16, 17, 18, 19, 60

vrede 29, 47, 85, 105, 106, 109

vrijheid 8, 10, 14, 16, 17, 18, 19 21, 22, 23, 34, 36, 41, 43, 44, 45, 49, 50, 54, 55, 57, 58, 65, 67, 86, 87, 88, 90, 91, 93, 106

vrijheidsrechten 41, 45

vrijheid van godsdienst 41, 50

vrijheid van meningsuiting 41, 50, 58

vrijheid van onderwijs 14

vrijmoedigheid 16, 17, 18, 19

Waal Weelde-project 97, 98

waarden 7, 18, 19, 35, 36, 66, 71, 74, 86, 88, 89, 93, 111

waardigheid 29, 31, 33, 53, 60, 61, 89, 104

waarheid 39, 40, 62, 63, 71, 104

wetgeving 11, 14, 27, 52, 53, 98, 113

wetmatigheid van bestuur 8, 10

Wittgenstein 39, 40

woke-beweging 47, 48

zaligverklaring 105, 106

zelfregulering 42, 43

ziel 62, 105, 109, 110, 111